

Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу <http://books.google.com>.

891.7908

Z22

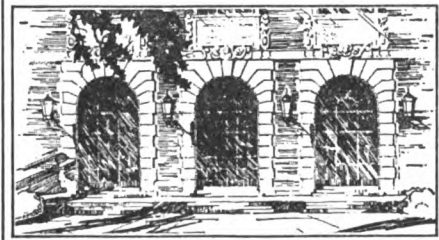

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891.7908

Z22

L. 236.

Литературный додатокъ „Дѣла“

БИБЛІОТЕКА НАЙЗНАМЕНІТНІХЪ ПОВѢСТЕЙ

ПѠДЪ РЕДАКЦІЮ И. БЕЛЕЯ.

Томъ XIX.

ЗЪ ЧУЖИХЪ ЗѢЛЬНИКѠВЪ

I.

З Б Ѡ Р Н И К Ѡ

ПОВѢСТОКЪ И ОПОВѢДАНЬ

У ЛЬВѠВЪ

Накладомъ редакціи „Дѣла“

Зъ друкарні „Товариства имени Шевченка“ пѠдъ зарядомъ К. Беднарского

1885

891.7708

222

СЛѢПЕНЬКА.

(Зъ Вагнера.)

1.

Вы, мабуть, зустрѣчали ихъ — тыхъ бѣдныхъ маленькихъ сирѣтокъ, що блукають вѣдъ будынку до будынку по улицяхъ нашої штукованой столицѣ, чи то въ дощъ, чи то въ холодъ. Васъ, мабуть, вражало змордоване, стомлене личко слѣпой дѣвчынны, що ви водивъ маленькій братъ, а попередь ихъ разъ-у-разъ бѣгла кудлата, крива собачка Коли маленькій братикъ затыгавъ пѣдъ вашымъ вѣкномъ: — „Подайте, лю-ю-де Божѣ, по-о-дайте, Хлиста лади, убогенькимъ на хлѣбець!“ — а собачка сѣдала на землю и починала жалѣбно скиглити, та скавучати, — Якъ нагло дурять! — казали вы, вѣдѣйшовши вѣдъ вѣкна, куды холодный вѣтеръ, мовъ горохомъ, пороскотѣвъ дощемъ.

И вамъ здавалося, що васъ очевидячки обдурюють, щобъ вытгати грошѣ зъ вашой кешенѣ. Вы нарѣкали на урядъ, що вѣнъ пускае по городу сихъ дѣтей-дармоѣдѣвъ, лѣнливыхъ. Вы пригадували тѣ гидкѣ, проклятѣ вертепы, де живутъ сѣ бѣднѣ дѣти.

Осѣння нудьга ще гѣрше облягала вамъ душу. Надоѣдливый тоненькій дитячѣй голосокъ долѣтавъ до васъ зъ-надвору, мѣднѣй копѣечки, що кидали бѣднымъ дѣтямъ сытѣ та гулящѣ або жалосливѣ люде, докучливо дзенькали — и васъ те все дровичло та сердило.

2.

Се було давно, ще до Севастопольскої війни.

Далеко, у глухому лѣсѣ, коло маленької рѣчки Выгурки, у невеличкому селци, на прѣзвище Пустий Кѣлокъ, у новій добрій хатѣ родилися нашѣ бездомники. Дѣвчину звали Марусею, хлопчика Василькомъ.

Дѣвчинцѣ минуло три роки, а Василько ще мамину грудь ссавъ, якъ мати ихъ, Килина Любариха, въ коробцѣ за спиною повнесла ихъ у поганенькій городокъ Повѣнецъ, коло Онежского озера.

Пѣшла она туды разомъ съ чоловѣкомъ своимъ, выпровожала, бачъ, его въ походъ, на службу царску. Дѣйшли попереду до Масельги, до Маткозера. На озерѣ сѣли на човны та й поплыли по Довгихъ озерахъ, по рѣчцѣ Повѣчанцѣ до самого Повѣнця.

Вырядила Любариха свого суженого, голосила та причитувала надъ нимъ. Выплакала й безъ того слабѣ очі та й вернулася до дому, въ своє рѣдне опустѣле гнѣздечко, на самотѣ вѣкъ вѣкувати „царскою вдовою“, солдаткою-сиротою.

3.

Минуло пять рокѣвъ. Вѣйна скѣнчилася. Побачила Килина, що чоловѣкъ до неї не вертає.

— Вбито голубчика! — сказала, зѣтхнула тѣлько та хрестилася.

Добре жили они съ чоловѣкомъ. Тихі, сумирні, плохі обоє були.

И дѣточки уродилися такі-жъ. Василько ще инколи й пустувати було почне, та глянувши на свою сумирну сестрицю, збуниниться заразъ. Та ще й той смутокъ невымѣвний, що коли-не-коли, та все таки виявиться зъ сумуючого серця вдови безталанної, оповивавъ журбою всю оселю, — нѣяково ставало...

Довгими осѣвними вечерами мати пряде мычку на кудели. Горить, трѣщить, мигтить та дымомъ палахкотить скалочка; стиха дзвничить та шумить веретено; тихо муркотить

сивый кѣтъ на печи, а долѣ, збгавшись у клубочокъ, тихо спить Кудлатка, и тѣлько часомъ, коли почуе, якъ сѣльчанскій собаки десь гавкають, стрепенеться, пѣднине голову, насторочить уши, загарчить, заскавучить та й знову ляже.

— Матѣнко, голубонько, — просить Маруся, — розкажи намъ, якъ ты голодъ терпѣла, лиха набиралася...

— Е, дѣтенята! На що те горе споминати! Було — минуло.

— Нѣ, мамочко, розкажи, згадаємо гѣрше лихо, — теперъ лекше стане.

Журливо усмѣхнувшись, поглянула Килина на дѣтей, поправила дѣвчинѣ бѣляві кѣски, що выбилися зъ пѣдъ хустки, и почала тихо, вдумливо.

4.

„У насъ тутъ хлѣбъ погано родить. Усе бѣльше на порубѣ. Якъ vyrубають лѣсъ, то на новинѣ страхъ якъ добре родить. Далѣ, що року все гѣрше та гѣрше, а потѣмъ и зовсѣмъ нѣчого не родить. Земля все камянувата та кремнювата або пѣскувата.

Тогдѣ Василькови третій рѣкъ пѣшовъ.

Осѣнь пѣзня була, тепла, снѣгу довго не було. Отъ озимину й повѣла черва, а що весною вѣдъ корѣня вѣдѣйшло, — лѣтомъ спека спалила. Така суша була, що старіи й не пригадають. Та до того лѣтомъ багато пожежи було, лѣсы горѣли, и разъ-у-разъ вюга стояла.

Пѣдѣйшла осѣнь, холодна та мокра, й усѣ похнюпились.

Зѣбралися до магазину, а тамъ горобцѣ цвѣрѣнчать — нѣвогѣсѣнсько нема. Коли врожаѣ були, то все казали: нехай, мовь, поповнимо! — та такъ оно й зосталося. Думка: може таки неврожаю не буде такъ на що й хлѣбъ дарма лежати-ме

Пѣдѣ кѣнець жовтня снѣжкомъ запорошило. Выйшла я на ганокъ, а снѣгъ такъ и сыпле, немовъ крѣзь сито сѣе а серденько въ мене такъ и ные, такъ и холоне. Вѣдъ стужи та вѣдъ слоты, звычайно, ще гѣрше нудьга бере.

— Господи! — думаю — Царице небесна! Чимъ то я васъ, дѣточокъ маленькихъ, цѣлу зиму лютую прохарчую?

Одначе було въ мене таки три мѣшечки крупки приховано на всякъ часъ, — у коморѣ держала. Може, кажу, може таки не загинемо.

У вечери того-жь таки дня дощъ поливъ и увесь снѣгъ злизавъ. Грязюка стала невылазна. Пѣвничный вѣтеръ гуде, дощъ якъ зъ вѣдра, темно, хочъ у око стрѣль. Коли се у вѣконце: стукъ, стукъ, стукъ!

— Господи! — думаю — хто-бъ се такій? Злякалася таки.

— Хто тамъ? — пытаю.

Мовчить.

Засвѣтила я каганецъ, на опашки кожушанку накиннула. Выйшла.

А пѣдъ вѣкномъ дѣдусь якійсь стоить, дѣдезный такій, ажъ бѣлый, такій сивый... та й мокрый увесь.

— Зъ-вѣдкѣль, дѣдусю Божій? — пытаю.

А вѣнъ щось мямрять, харамаркае, губами жуе та жвякае, руками махае, та нѣчого зрозумѣти не можна.

Думаю я: пустити ёго въ хату, чи нѣ? Старый ледви дыше. Лиха-бъ не нажити: пустишь ёго, а вѣнъ у ночи й умре.

А вѣнъ оберся на паличку та якъ заплаче, та такъ жалѣсливо, неначе дитина маленька, а слѣзы такъ и капотять на бороду сивую.

Увела я ёго въ хату, на печи поклала, мятою та шишиною напоила. На ранокъ дѣдусь зовеъмъ вѣдѣйшовъ та такъ же тобѣ гарно псалму про Пресвяту Богородицю менѣ проспѣвавъ.

5.

Поживъ дѣдусь день, другій. Подивилася я, подумала, помѣркувала. Бячу: тихій, простый, невередливый, бѣльше спить та Богу молиться. Зъ Соловецкого монастыря йшовъ, збився зъ дороги.

— Нехай, — думаю, — живе собѣ; куды я ёго выпхаю, старого такого? Неначе дитятко маленьке. А тутъ ще хуртовина кинулась люта. Якъ я ёго на морозъ выжену? Не объѣсть; якъ-небудь перезимуемо. Та й менѣ буде спокѣйнѣйше въ хатѣ: все таки не сама.

— Голодь, кажу, у насъ. Не знаю, що вѣсти-мемо.

А вѣнь вынявъ саковки, розвязавъ. Сухарцѣ тамъ.

— Ось, каже, сухарчики: Господь не оставить. Голодувати не будемо. Проживемо.

— А пашпортъ, пытаю, есть у тебе?

Полѣвъ дѣдусъ за пазуху, вытягъ пашпортъ. Понесла я ёго до старосты; повѣрили. Нѣчого, пашпортъ есть правдивый: салдатови Клименкови въ одставцѣ. Ледви тѣлько розпѣнали, якого року. Сказано: дѣдезный.

Оселився дѣдусъ у мене до весны. Зимувати.

6.

А зима лютѣйше та лютѣйше роззимовлюється. Що дня такі морозы, ажъ страшно. Змучилися мы зовсѣмъ. Стужа та голоднеча, — а що подѣвшь? Що дня хто-небудь пѣдѣ вѣконцемъ:

— Ради Христа, матѣнко рѣдная! Хочъ жменьку борошенця! Дѣточки зъ голоду пухнуть... Господа!

— А я що дамъ? Гляну я на васъ, дѣтенята мои, — сумно менѣ стане, на сердца похолоне. У самой, мовлявъ, дѣточки, душѣ Божій.

А дѣдусъ вылѣзе зъ запѣчка, выйме сухарчикъ, выйде та й дасть, а менѣ не мовляе. Одначе я все постерѣгала.

Вже й у мене крупка на сходѣ: одинъ мѣшечокъ лишився.

— Ну, — кажу старому, — борошенце мы дѣточкамъ zostавимо, а самі будемо дерть та высѣвки мѣсити.

Натовкли мы зъ нимъ сушеныхъ грибоѣвъ. Въ осени у мене було ихъ таки доволѣ, та людямъ роздала багато. Просить хто, — борошенця жаль давати, а грибоѣвъ не жалко. — „Возьки, мовлявъ, Христа ради!“

Отъ натовчемо мы грибоѣвъ, зъ мякиною намѣшаемо, та й борошенця наперсточкоѣвъ зо два таки пѣдсыплю, замѣсимо, напечемо коржикѣвъ.

Та й жили мы съ тыми коржиками ажъ до масляной.

7.

Признатись, мы й про мясниць забули, якй они. Що то вже за мясниць, коли навѣтъ борошенця нѣ въ кого нема!

Що дня народъ до купы сходился. Знаешь, тамъ мѣсце таке есть — кружаломъ прозывается.

Помирати въ хатѣ на самотѣ не хочеться, ну, й плазують усѣ на кружало, — замордованй такй та жовтй... страшно глянути!

Що дня кого-небудь ховають. Сѣгодня Пантелеймонъ Звякъовъ померъ, а тамъ глянь, и Захаръ Матѣевичъ Богови душу вѣддавъ, а здоровый якйй бувъ! Смерть не розбирае.

День-у-день одинаково: крикъ, галасъ, плачь, хочь утѣкай.

А куды вѣдъ пригоды втечешъ?

Була у насъ сѣмья, Сабалдаями дражнили: бѣднота тежь. Такъ они ще зъ Пилиповки пѣчь обколупували та глину вѣли. Померли. Зостався тѣлько первинчикъ, та й той на кружалѣ Богу духа вѣддавъ: рачки приплазувавъ до кружала, та тутечки й умеръ.

А то съ сѣмьєю Антипа Космаренка лихо скоилося. Три жѣнки та два хлопцѣ пѣдлѣтки, а третій ще дитина зовсѣмъ, — усѣ перемерли. А намъ и не туды-жь то: чомъ зъ нихъ нѣхто на миръ не йде? Коли черезъ тыждень хтось до нихъ навѣдався, а они всѣ мертвй. Хлопчина, якъ Василько завбблшки, той на порозѣ, бѣдолашный, клубочкомъ збгався, руки до животика пѣдобгавъ, та такъ и захоловъ, немовъ спить.

Духъ вѣдъ нихъ зъ хаты такъ и пре, такй гидоснй...

Отъ зъ сѣго часу мы вже й доглядали одно другого; коли що, заразь и приберемо.

8.

Свята були пѣзнй. На Великдень мы всѣ попрйбрилися; сорочки чистй понадыгали, мѣжь собою попрощалися, — немовъ зовсѣмъ на смерть готувалися.

На великоднѣмъ тыждни я ѣ кажу дѣдусеви: — „Бо-рошенця у насъ ледви-ледви нашкребешъ. Чимъ дѣточокъ будемъ годувати?“

А сама якъ та тѣнь хожу. — Господи! — думаю, — Мати Божа! Поможѣть намъ!

Дѣдусь полѣзъ у зацѣчокъ, вытягнувъ саквы свои, роз-вязавъ. Зыркъ! — а тамъ мало що не всѣ сухарцѣ цѣлѣй, та ѣ тѣ коржики, що мы пекли зъ грибами, тежъ ледви вгры-знуто.

— Якъ же се, — пытаю, — чоловіче Божій? Що-жь се ты вѣвъ еси?

— А я, каже, половиночки. Ты зѣси каржикъ, а я по-ловиночку. Отъ оно ѣ набралося.

Вѣдѣбравъ вѣнъ шматки коржикѣвъ, що зъ грибами.

— Отсе, каже, мы будемо вѣти, а то будемо дѣточокъ годувати. А опѣсля, що Богъ дасть.

Та не привѣвъ насъ Богъ довго на коржикахъ сидѣти...

9.

Настали проводы. День бувъ такій гарный. Сонечко свѣтитъ, тепло такъ. На поляхъ травица зазеленѣла. Зѣй-шлися мы всѣ на кружало: нѣ живѣй нѣ мертвѣй. Ратунку не сподѣваємося.

А зъ кружала, знавшъ, шляхъ на Масельгу весь видно. Надто далеко видно пригорбокъ той, що за озерцемъ.

Дивимося мы, немовъ-бы то фура вѣде. Дивно намъ. Фуры у насъ зъ роду не бачили. Та ѣ возы намъ вѣ-дивовижу, бо рѣдко хто ѣ колеса має.

Почали спускатися зъ горба вѣ долину; побачили мы ѣ справдѣ, що то — фура. Стовилися. Ждемо.

Возы почали пѣдѣвжати, а нашимъ нетерплячка. Де-хто, цѣкавѣйшій, побѣгли спытати.

Неначе отъ теперечки передъ очима побѣгли Иванъ Га-врилѣвскій та Дмитро Пархой, а зъ ними ще чоловікка зъ чотыри.

Дивимося, Иванъ бѣжитъ вже назадъ та кричить, гала-суе та руками махае.

Що-жь думаешъ? — Хлѣба намъ зъ губерніи прислали!

Зъ-разу мы вѣры не няли. А якъ вѣхали возы та побачивъ народъ, — такъ батечку мбй, що сконлося! Дорвалися до возбвъ, мовъ звѣръ хижій: мѣшки порозкидали, порозривали та борошно пригорщами, пригорщами, за пазуху, у пелену, а то й у ротъ!...

Имъ кричать: Пбдождѣть! такъ, мовъ, не годиться! Такъ куды тобѣ! Кричать, ревуть; ббйка та сварка; одно у другого зъ рукъ выдирає. Просто собачня голодна.

Тадже-жъ вбдъ того таки борошна, зъ незвички, самй собѣ смерть заподѣяли. Померло таки тогдѣ у насъ десяткбвъ зо два, а за всю голоднечу сотнѣ двѣ вымерло. Мало хто живъ зостався.

Лекше намъ стало; а потому ще борошенця пбдвезли.

А врожай того року такій бувъ, що мало хто й запамятає.“

Любариха замовкла.

— А де-жъ, мамо, дѣдусь подѣвсє? — спытала Марусє.

— А, дѣдусь пбшовъ собѣ. Пбсла провбдъ заразъ таки й пбшовъ.

Посидѣли трохи мовчки. Любариха глянула у вбкно: яка то доба буде? чи не свѣтає вже?

А Василько давно вже хропѣвъ, уместившись на сестриньхъ колѣнахъ.

— Вбднеси ёго, Марусю, та поклади спати. Та й сама лягай. Не рано вже. Бачъ, якъ мы съ тобою, дочко, забалакалися.

10.

Лягла Марусє, та сонъ бѣжить. Не въ першинку траплялося їй усю нбчку пролежувати, очей не склепивши. Мрѣвъ та страхи всякй товпляться у дитячбй головцѣ; серденько вбдъ нихъ тьохкотить — и цѣлу нбчь они мучать, до другихъ пѣвнѣвъ не спиться їй.

Заразъ пбдутъ думки: Якъ на свѣтѣ все робиться? На що Богъ голодъ насылав? Чомъ земля не родить?

Та всѣ сй пытаня таки-жъ заразъ розгортаються у якбсь чудовй мрѣвѣ та гадкѣ, нескбнченою низкою проходятъ они передъ очима єи.

Земля неродюча здається їй якоюсь скупюю старинною бабою съ каменемъ замѣсьць серця; нива — се господня ласкава, що колосомъ киває, до себе всѣхъ запрошує; лѣсъ — велитень якийсь зелений, а той генъ-тамъ зелений лѣсъ - дуброва, густа, глуха, та кущами зарѣсла, съ пеньками, сѣрымъ мохомъ вкритими, — той лѣсъ здавався їй сивимъ старымъ-престарымъ дѣдомъ.

Ся чудова мана якось переплѣталася зъ обличьемъ того дѣдуся, що мати приймила жити у голодный рѣкъ. Дѣдусь такий тихій та ласкавий, такъ привѣтно вабить у гущавину понурого лѣса; птаство у лѣсѣ такъ весело спѣває-выспѣвує, а ясне сонечко подекуды зелено-золотыми плямами лыснить на темній гущавинѣ.

11.

Силкується, важиться заснути Маруся, — не здужає. Дужче та дужче томлять голову дитячу думки та мрѣ.

И здається їй, що плыве она на човнику по широкой, ясної рѣчцѣ, а везе їй той самый дѣдусь, добрый та приязный.

— Мы далеко, далеко поплывемо, — каже вѣнь, хитаючи до неї сивою своєю головою и такъ ласкаво подморгуючи до неї своими добрыми очима, — далеко, каже, ажъ у саме Бѣле море, до Соловецкихъ.

И передъ очима у дѣвчины зъявляється море, та справдѣ таки бѣле, немовъ та крейда, — море ясне, блискуче, неначе дзеркало.

Плывуть они рѣчкою, а рѣчка въ паводъ: воды багато, и зеленѣють понадъ нею скрѣзь, нѣбы стѣны стоять по обохъ берегахъ, лѣсы та гаѣ.

А пташокъ! Любій пташечки! Они цѣлыми зграями вилѣтають зъ лѣсочкѣвъ, пустують, ганяються на-впереймы. Щебечуть, спѣвають-заливаються, крутяться, трѣпотять кругъ Марусѣ они, сѣдають їй на плечѣ.

Пташечки любіи
Защебечѣть,
Думоньку смутную
Вы проженѣть!

Въ край мой, родиноньку,
Вы залетѣть,
Мамѣ-голубоньцѣ
Прощебечѣть!
Най пригада' она,
Най спомяне
На чужинѣ дочку
Рѣдну — мене!...

Пѣдъ ладъ любви сердечной мрѣвѣ складається сама собѣ пѣсенька, трѣпотить радѣсно серденько и слѣзы выступаютъ на широко розплющенныхъ блискучихъ очицяхъ.

12.

Зовсѣмъ розвиднилося, якъ дрѣмота зломила таки гарячу головку дитячу.

Усмѣхаючись та здрѣгуючись, она ще спочивала, а Килина давно вже поралася коло печи та клопоталася по хозяйству. Василько съ Кудлаткою на дворѣ ганявъ на-впереймы.

Не будить мати Марусю и Василькови будити не велить. Она догадується, що мабуть дочка нѣчку цѣлу не спала, втома їй спати не давала.

Знала она сю втому. Коли ще молодою та гарною дѣвкою була, цѣлу нѣчку лѣтню бувало очей не сплющить. Пѣснѣ такъ и заспѣвала-бъ, здається, слѣзы до горла пѣдступаютъ, душать. И гарно такъ та весело, ажъ духъ забивае, и жаль якійсь бере. Плачешь та молишся: — Господи, вѣдведи ты втому докучливу! — а самѣй и жаль стае: така она любя та мила.

Сонечко геть геть пѣдбилося. Прокинулася Маруся та очей розплющити не здужае: вѣка важкѣй, неначе злиплися, а розплющить ихъ черезъ силу, — мовъ острымъ ножемъ рѣже хто очи.

И ввесь день не можна було їй на свѣтъ Божій зглянути: все на печи, у темному закутку сидѣла. Тѣлько надъ вечѣръ лекше стало. Мати їй усе холодною водицею очи примочувала та лянке насѣня, зваривши, крѣзь ганчѣрочку процѣдила та юшкою густою та слизькою промывала.

— Нѣчого, голубко моя! — примовляла она. — По-

терпи. Се мене... У мене зъ малечку тежъ такъ очи болѣли. Нѣчого. Господь помидувавъ...

А неправду каже Килина, не такъ то й минуло. И те-перь очи у неї инколи болять. Маруся й сама про те знає, та не хоче она тѣлько казати матери своѣй.

— Нехай! — думає, — нехай рѣдна й мене тѣшити и сама тѣшиться. Все-жъ таки серцю лекше...

13.

У селѣ мало що не всѣ на очи слабѣли, а найпаче дѣти. Лѣтомъ, то ще такъ-сякъ: можна було ще впоратися зъ ними; а зимою — то зовсѣмъ погано доводилося. Ясного дня, коли снѣгъ блищить на сонци, ажъ очи рѣже, а въ хатѣ духъ важкій, вѣтеръ дымъ зъ вывода забиває, тогдѣ и свѣтъ Божій не милій, та нѣкуды подѣтися...

Та те, що у Марусѣ очи болѣли, не часто бувало. Перестануть, — она й нѣчого, весела и здоровенька собѣ.

Весною, коли у лѣсѣ починає цвѣсти рястъ та вовче лыко, пѣйде, було, Маруся зъ Василькомъ туды. Гарно такъ. неначе все ясному дневи радѣе. Зъ горбѣвъ потѣчки бѣжать, шумять, булькотять, нѣбы пѣсеню-веснянку спѣвають :

Весна прийшла,
Весна красна:
Трава росте,
Квѣтя цвѣте...

— Василечку, — пытає сестра, — чи чуєшь, що потѣчки спѣвають ?

Василько слухає-прислухається, та нѣчто розбѣрати не може.

А Марусинѣй очицѣ такъ и сяють, такъ и горять-блещотять. Тихо она пѣднимає пальчикъ и почне пѣдспѣвувати :

Весна красна...

Слухає, слухає Василько, насупиться: справдѣ нѣбы щось таке чути; голосъ такій чудовый, а не знати зъ вѣдкѣль Дивись — и почне за сестрою :

Весна прийшла..

Коли ось пташка, маленька кропивянка прилетѣла, по голому вѣтцю на кущи пурхає, та такъ же то радѣсно щечече. Дивиться на дѣтенятъ, головою вертить, неначе сказати имъ хоче:

— И я чую, и я чую весняну пѣсню!

Побредуть дѣтенята далѣ и Маруси здається, що вся весна у неї въ серці, тамъ потѣчки котяться, квітя цвітєрозцвітєтає, пахощами несе, — серденьку весело! И муравка зелена оксамитова, — очамъ любо! Сонечко ясно та радѣсно свѣтитъ та грѣє, свѣтитъ оно безъ кѣнця, беззаходно...

14.

Та не тѣлько весна а й увесь свѣтъ Божій наразъ темнотою запеленився передъ Марусиними очима: настала для неї разъ-у-разѣшня темрява безпросвѣтня.

Разъ якось ясного морозяного зимного дня поѣхала Любариха зъ обома дѣточками у лѣсъ за хмїзомъ.

Кудлатка, гавкаючи, бѣжить попереду, конина бадьористо тупотить ногами та уха шулить. Дѣтеняткамъ любо та весело, дарма, що морозко за носики та за ушка щипає.

— Глянь, Василечку, — каже Маруся, — бачишь, якъ дерево неначе волохате поставало. Бачишь, якъ искорки скачуть скрѣзь, лѣтають, усякими огнями огняться... Глянь: немовъ збрѣньки блискотять-миготять...

И серденькови дитячому легко та весело. Дивилася-бъ она не надивилася на тї снѣговї искри мигтлючї, що усякими красками переливалися. Бѣється, трѣпотить серце Марусѣ вѣдъ щастя. Мовъ зачарована она не натѣшиться тими збрѣньками сїйними, а пѣдъ ихъ безкраїй блескѣтъ складається и звенить у неї на серці пѣсня:

Збрѣньки зимнї,
Свѣтоньки яснї!
Зимниця убрана, укутана
Деревця заквѣтчала,
Мережками вбрала,
Сонечкомъ освѣтила...
Маленькї, ясненкї
Збрѣньки огневї
Бѣгають по деревахъ,

Скачуть, потѣшаються,
Зимою пышаються.
Зимонько-зимнице,
Красо-чарѡвнице,
Вбрана-укутана
Пухомъ-сѣвгомъ бѣлымъ...
Старымъ людямъ докучнице,
Малымъ дѣтямъ утѣшнице!...

И увесь ранокъ звенить пѣсня, невгаваючи, неначе потѡчокъ дзюркотить та котяться...

Повернулися до дому.

Надъ вечѣръ у дѣвчины очиць не на жарть розболѣлися. Цѣлѣвѣньку нѡчку не можна було заснути. Ледви очи заплющить, — заразь починають искорки скакати, миготять, крутяться. Все бѡльше та бѡльше ихъ: отъ они неначе въ самѡй головѣ вже починають вертѣтися, а въ очахъ пече, неначе хто ножемъ рѣже.

Усю нѡчку Килина не спала, доглядаючи дитины. Тѡлько въ-досвѣта сонъ таки перемѡгъ бѣдну дѣвчину.

Килина зъ Василькомъ, ледви чутно було, вешталися, шепотѣли мѣжъ собою, щобъ не розбуркати хорои дѣвчины.

Сонечко по вчорашнѣму ясно свѣтило. Пѡзнымъ ранкомъ прокинулася Маруся.

— Мамо, — пытае она, лежачи на полу, — чи ще не розвиднилося?

— Якъ таки не розвиднилося, дитино моя? День давно вже на дворѣ днѣ, сонечко сяє...

— Мамо! поможи менѣ, голубко, зъ полу злѣзти.

Помогла Любариха.

Силкується на свѣтъ глянути Маруся; ледви очиць розплющує, — нѣбы ножемъ рѣже въ очахъ, а свѣта таки нема.

— Мамо! проведи ты мене до вѡконця.

Пѡдвела, поставила Любариха дочку проти сонця. Якійсь нѣбы въ туманѣ, червонуватый теплый свѣтъ ледви-ледви забренѣвъ въ очахъ у дѣвчины.

-- Мамо! — шепотить Маруся, — нѣчого я не бачу! — а въ самой слѣзы зъ очей якъ горохъ котяться.

А Килина стоить коло неї нѣ жива нѣ мертва; ноги тремтять; морозомъ по-за спиною сыпле. Серце неначе захололо, тьохкати перестало.

— Мамо! — немов вѣтрець тихій знову датила, — лишив мене Господь свѣту ясного та веселого!

Та тихо, тихо, съ жалемъ невымовнимъ заплакала она..
И тихо перехрестилася великимъ хрестомъ..

15.

Тяжке горе неначе до землѣ пригнѣтило Любариху. Не здужав она ёго вынести. Чого, чого она вже тѣлько не пробовала, щобъ хочъ трохи полекшало нещаснѣй Маруси, та нѣчого не помагало.

Молебнѣ наймала, у день и въ ночи молилася, — не помагало. Возила дочку свою и до Соловецкихъ. Повезла и въ гѣродь, скрѣзь тамъ по лѣкаряхъ усякихъ та по лазаретахъ пхалася. Сказали, що запомогти нѣчого не можна.

Спершу дѣвчина дуже сумувала, багато слѣзь гарячихъ выплакала, а далѣ съ своею долею безталанною помирилася.

— На все воля Божа!

А Василько разъ-у-разъ такъ и липне до сестры. Водить ѣѣ скрѣзь; про все, що бачить, ѣѣ каже-розказує, — сказати: зовсѣмъ Марусиними очима зробився. Не важко було ёму для сестры се все робити. А то й то: сестру свою вѣнъ уважавъ не тѣлько щиримъ собѣ товаришемъ, а й слухавъ ви у всѣмъ, що-бъ она ёму тѣлько не сказала; крѣмъ того сестра багато казокъ усякихъ та пѣсень знала и все ёму казала, — то й се ще пригортало ёго до сестры.

Увесь свѣтъ великій, чудовый закрывся теперъ передъ Марусею и жила она тѣлько казками та пѣснями, думками та гадками своими, своимъ миромъ. Часъ вѣдь часу вѣнъ ббльше ширився, хочъ и бувъ захований десь глыбоко у серци. Нѣколи ще думки та мрѣѣ не ставали передъ нею такъ выразно, такъ навѣявки; нѣколи она не любила ихъ такъ щиро, такъ дуже, якъ теперъ.

Казка за казкою, пѣсня за пѣснею складалися въ неи и текли-выливалися, неначе тѣ свѣтлѣ хвилѣ, й гинули марно, немовъ у темрявѣ чорной, глушой ночи..

16.

Голосочокъ мала Маруся невеличкій, та такой гарный та спѣвучій. Усѣ дѣвчата, и великій и маліи, спѣвають, кричатъ, верещать, а ладу мало. Заспѣвае Маруся ту-жь таки пѣсню, — зовсѣмъ не те...

Отъ ясного весняного вечера, коли скрѣзь неначе повно гарными невымовными пахощами всякими, зберуться бувало дѣвчата коло хаты Хрола Кубастого (се була велика въ два ярусы хата, на пятеро вѣконъ, а стояла коло самой царины, на рѣжку) зберуться дѣвчата коло хаты, — жарты, смѣхи въ нихъ.

Приходить и Маруся зъ Василькомъ. Усѣ до неи; заразъ посадятъ ѣѣ на приспѣ, прилипнуть до неи.

— Марусенько, серденько! Заспѣвай намъ що-небудь! Дѣвчина заразъ, бувало, полунае своими слѣпыми очиями и, похнюпивши голову, тихо-тихо було почне.

Багато спѣвала Маруся пѣсень, сама ихъ склала, — та найбѣльшь усѣмъ подобалась ось-яка:

Ой я молоденька дѣвчина гарненька,
Зъ вечера я спати смутная лягала,
Матуси вклонилася, рѣдну просила:
„Перехрести дочку гарненько-любенько,
Щобъ нѣчку всю тихо, спокѣйно я спала...“
Лягла спочивати, — не могу я спати:
Серденько якъ иташка у грудяхъ все бѣється,
Пухова перина, якъ та домовина,
Тверда та холодна здається...
— „Матусенько-зѣрко! Чого менѣ гѣрко?
Де спокѣй спокѣйный твои дитини?
Чомъ темной ночи потомленей очи
Не зможу склепити я хочъ на хвизину?...“
— „Ой, дочко-голубко! Сонъ-спокѣй не хутко
Наляже тобѣ на очия тихенько,
Бо въ лѣсѣ блукае, у гаю спѣвае
Вѣнъ дѣсь соловойкомъ маленькимъ..
У лузѣ пахучѣмъ, на сонци пекучѣмъ
Травкою шовковою вѣнъ постелився;“
Въ милого коханьемъ, твоимъ дѣвуваньемъ
У кучеряхъ черныхъ, шовковыхъ спивився...

И не разъ, бувало, благають дѣвчата Марусю спѣвати имъ сю пѣсню: такъ имъ она вподобалася. Вывчили они

таки вѣ, а спѣвати не можуть. Нема голосу такого, щобъ зъ самого сердца йшовъ, за душу хапавъ...

17.

Пбшовъ Маруси тринадцятий рочокъ. Привыкла она до своєї долѣ гбркою. Знову на устонькахъ у неї тихій дитячий усмѣхъ загравъ.

— Що-жь, — думаетъ она, — можна й такъ жити, не всѣмъ же видючими бути. И слѣпымъ кому-небудь треба бути.

Она навѣть часомъ и казала: „Се вже давно було, то-гдѣ, якъ я ще видющою була...“

И стала Маруся знову спокбйна та весела...

Та лихо прокляте, неначе кбтка зъ закутка пбдкрадається, виглядає та видивляється, поки наразъ несподбвано не вчепаться въ саме сердце.

Дуже вже оно ласе до сердца людского...

Любариха добре розумѣла, що зъ того часу, якъ дочка ослѣпла, самбй вѣй усе хозяйство справляти треба. Сама й у поли, сама й дома. Та все се нѣчого-бъ було, коли-бъ не одна думка страшна — нѣ, нѣ, — та й стане передъ нею.

— А що станеться зъ дѣточками, якъ я помру? Де они подѣнуться, мои голубяточка? Пбдутъ собѣ въ свѣтъ за очи. Вбдбйме вбдъ нихъ хату двоюродный дядько, почне надъ ними коверзувати Марія Якимовна, жѣнка ёго, баба злюща та нелюдима.

Згадає она про се, то й сердце похолоє, голова закрутиться, й жене она сю думку важку, нестерпучу думку, а та притьмомъ и въ день и въ ночи сама въ голову лѣзе.

Думала-гадала та й надумалася Любариха. Сходила у волость та пашпорты дѣтямъ выправила, зашила ихъ у торбинки: одну повѣсила на шию дочцѣ, другу Василькови.

Помолилася Владичици, маленькихъ заступници, и заспокоилася трохи.

— Свѣтъ не безъ добрыхъ людей; не дадутъ дѣточкамъ маленькимъ марно загинути. А про яку пригону — и пашпорты будутъ. Бо хто знає, де ще имъ жити придется...

18.

Було въ осени.

Похмурі тучь налягли на землю: плывуть, клубками звиваються, летять по небу. Холодный пекучій вѣтеръ жене ихъ, лѣтає по поляхъ та лѣсахъ, рве зъ дерева останній пожовклый листь. Земля замерзла. Калюжки скрбзь позамерзали и тонкій лѣдъ затыгъ зъ берегбвъ прудку камянувату рѣчку.

Стоить Марися за ворбтьми, та сѣго нѣчого не бачить; чуеть она тблько холодный бурхливый вѣтеръ, що ледви ледви зъ нбгъ не збиває.

— Ходѣмо, Марусю, у хату, — каже Василь, — бачь, який пбвнбчникъ дме!

Маруся нѣчого не вбдказала. Закутавшись у кожушанку, она стояла та поверталася навкруги, щобъ проти вѣтру лицемъ стати и впбзнати, зъ-вбдкблъ вбнѣ дме: коли зъ пбвночи — ясна година буде, а зъ пбвдня — завтра дощу певно сподѣватись треба.

Знати було одначе, що робила она се лишень такъ-собѣ, нѣчого робити було. Ждала она свои матѣнки, що пбшла на рѣчку сорочки полоскати.

— Ты не ходи за мною, Марусю, — мовляла она йдучи, — вода холодна, вѣтеръ зъ нбгъ збиває. Побудь, голубко, зъ Василькомъ, бо куды зъ нимъ, зъ дитиною такою, по лихбй годинѣ тынятися: зовсѣмъ заморозитесь. Я пополосчу сорочки и швидко вернуся.

Та набравши на коромесло сорочокъ, съ праннякомъ у другбй руцѣ, пбшла она на рѣчку. Вѣтеръ зрыває у неї зъ головы хустку, розвѣває ви кожушанку, та она не вважала на те, бо дуже поспѣшалася. На поворотцѣ она оглянулася, подивилася на дѣточокъ, усмѣхнувшись махнула имъ рукою та й зникла.

19.

Багато часу вже минуло, а она щось не верталася до дому.

Вже не разъ Маруся виходить за ворота. П'ять давно вже вытопилася й вычахла, д'яжа збйшла й осл'я, а єи нема та й нема.

— Марусю, — каже Василько, — чого ты все за ворота б'гашь? Холодно.

Не хоче сказати Маруся, чого їй серце такъ здавило, чого оно ныє, чого она полет'ла-бъ туды, на р'чку. Памятає она останній слова материнї: „куды дитину по такому лиху тягати?“

Постоить, подивиться д'вчина, довго, пильно дивиться туды, де за повороткою зникла мати, дивиться, немов и справд' своїми сл'пними очницями що-небудь бачить. А Кудлатка тутечки-жъ такъ жалосливо скавучить та гавкає, поглядаючи на д'вчину, неначе чув, щ' в' неї на серци д'ється.

— Ход'мо бо, Марусю, до хаты! — знову зве їь Василько, п'дскакуючи на холодному в'тр' и затуляючи рукавомъ почервон'лий носикъ та повнї очи сл'з'.

И знову, похнюпивши голову й обпираючись на свого поводиря, вертається Маруся до хаты.

20.

Не втерп'ла таки Маруся. Укутала гарненько Василя, м'бно п'дперезала єму кожушину, оберт'ла голову хусткою и швиденько п'шли они до р'чки; а Кудлатка, н'бы скажена, летить попереду, скавучить та гавкає. Пройшли вулицю, п'дбйшли до озозу (Василько неначе й справд' поводатарь: повернувся спиною до сестры, а та обома руками обперлася на его плеч') и тихенько обое почали спускатися до р'чки. Озв'зъ бувъ крутїй та грязкїй: не разъ Василько п'дховзувався и ледви не падавъ.

Коли ось зъ поворотки выглянули кладки, стало видко й кам'нь „галдуй“, що остро сторчавъ зъ воды коло кладокъ. Видко стало шумъ и п'наву р'чку.

Бачить Василько: купка сорочокъ б'л'є на однїй дощц', в'дъ другої-жъ т'лько к'нець зъ воды сторчить. Бачить в'нъ: щось червон'є коло каменя, н'бы материна ху-

стка, а зъ воды ще сторчить не то палиця, не то рука чоловіча.

Кудлатка присѣла, наїжачилася, насторочила уха, такъ пильнує, та жалосливо стїха скиглить, немовъ боїться чого и йти далѣ не хоче чомусь.

Ось-ось наближаються дѣти.

Розгледѣвъ таки Василько... Затремтѣвъ зъ-разу весь та страшно, божевѣльно скрикнувши, раптомъ кинувся до кладки.

Неначе острымъ ножемъ рѣзнуло по Марусиному серцю. Не стямилася и сама якъ опинилася она коло кладки. Хапаючись тремтючими руками за слизкій палѣ та дошки, провалюючись у холодну воду, рачки доплазувала она таки до материни головы. Голова вся була у водѣ, тамъ їѣ налала Маруся. Тѣлько червона хустка кѣнчиномъ майорѣла та колыхалася поверхъ воды. Одна рука високо сторчала зъ воды, нїбѣ манила до себе дѣтокъ, та одна нога въ постолю носикомъ черкалася обѣ колодку.

Забула Маруся и про стужу. Тремтючи вся, ледви-ледви переплазувала она зъ кладки на берегъ, хотѣла побѣгти на село, та сили не стало. Неначе похмурї хмари опустилися, оповили єи головку, и зомлѣла она впала на мерзле грудя. А Василько, несамовито заголосивши, кинувся въ село а попереду бѣжить та скиглить Кудлатка.

21.

Довго бѣгавъ та голосивъ Василько. Почули таки добрї люде єго охриплый голосъ та плачь. Выйшли, пытають; поїшли до рѣчки, пѣдвели Марусю и зѣупинилися коло трупа плававшої въ водѣ безталанної Любарихи.

— Зъ кладки шубовснула, голубонька! — хлипала якась бабуся. — Зъ кладки, обѣ камѣнь ударилась. Ондечки и кровь по каменю бѣжить.

— А нуте, братцѣ, вытягнемо, може й вѣдваласмо. Давай... бери... пѣднимай... разомъ!...

— Та де тамъ вѣдваласшь, коли вже й захолола...

Та таки вытягли зъ воды и почали вѣдтрушувати. Ма-

руся хлипає, а Василько й собі плаче. Сидять таки жь тутъ на горбику.

Трусили довго, ажь руки помлѣли; самі потомилися, пѣтъ ливєя рѣчками, хочь и холодно було.

Тихо, обережно положили тѣло на мокру травцю.

— Гляди, зовсѣмъ вмерла! — промовивъ хтось, и всѣхъ неначе холодомъ обвѣяло. Разомъ припам'ятали те, про що за нещаст'ємъ кожний и забувъ.

— Мертве тѣло!

Всѣ зъ пѣдлоба переглянулися, понасуплювалися и кожний зъ якоюсь злостью та страхомъ передъ такою бѣдою, яку забули зъ-за доброго дѣла, — кожний поглядавъ на мертве тѣло.

А вѣтеръ спѣває свою пѣсню, рве снѣгомъ, сыпле, обдає завирюхою...

22.

Три днѣ тѣлько минуло, а глянути на Марусю — здавалося, на три роки она постарѣла, а Василько й собі схудъ та якійсь похмурый ставъ.

Понуро, зъ нестерпчимъ жалемъ у серци, провожали дѣти матѣрь на кладовище: серце болить-розривається, сумно имъ такъ, неказано сумно.

Голосила, причитувала Маруся:

Ой, матѣрко-лебѣдонько!
Ой, куды ты полинула?
Ой, на що ты покинула
Нась дѣточокъ-сирѣточокъ?
Любила ты, голубила,
Мовь сонечко ты грѣла насъ
Своихъ дѣтокъ малесенькихъ...
Одягала, обувала
И ѣстоньки имъ давала...
А теперъ ты загинула
Зоставила, покинула
Своихъ пташокъ-сиротятокъ,
На посмѣхъ-глушь, недоленьку,
На працю-трудъ, неволеньку...

У вечерѣ, якъ вернулися зъ похоронбѣвъ, бабуся мандрувна, що въ наймахъ у людей служила, прибирала у хатѣ сирѣтскѣй, метушилася, цокотала.

— Вы самі не справитесь, — мовляла. — Куды вамъ справитися, безталаннымъ? Ты слѣпенька, а вѣнь — ёго й вѣдь землѣ не видно. Въ свѣтъ за очи все пѣде... Вамъ бы до Петербурга доплестися. Отъ куды! Та може де-не-будь хоча въ приютъ васъ узали-бъ...

Бабка була бувала. Въ Петербурзѣ рокѣвъ шѣть тягалася, и всякого, коли лучалося, до Петербурга справляла.

Маруся та Василько, прикрывшись свиткою, сидять на постели материнѣй та слухають, якъ бабуся безъ устанку балакає.

Серце ные; якось жакливо дивляться они заплакаными очима. Що то буде? Нѣчого не знати, не вѣдати.

Такъ малесенькѣй пташенята зъ родимого гнѣздечка дивляться въ холодну далину далеку, коли вѣтеръ свистить, дощѣ дльє безъ кѣнця, а матери рѣдной нема та нема...

23.

Не довго сироты пожили на самотѣ. На третій день гостѣ зъ сусѣднѣго села Вышряка, дядько съ тѣткою та съ дѣтьми за спадками приѣхали.

Наразъ пѣшовѣ гармидерѣ: крикѣ, гамѣ, хата ходоромъ ходить, хочѣ утѣкай.

Семеро дѣтей приѣхало; старшому десятый рѣкъ а найменчому другій пѣшовѣ. Тѣсно стало въ хатѣ.

Лягають спати. На печи дядько, на лѣжку тѣтка зъ маленькимъ, на полу своихъ дѣтей кладуть, а сироты: Маруся долѣ, а Василько на лавцѣ, а лавка вузенька. Василько заснувъ та сонный розкидався та й до долу бубухнувъ. Злякався сердешный та й заплакавъ.

А тѣтка неначе та кѣтка швыденько скочила зъ лѣжка та й давай малого чухрати. Рука важка, кощава.

Затихъ бѣдный, зовѣмъ прибитый Василько, замовкѣ, лежачи долѣ.

Тѣтка лягла знову, а Маруся тихенько до брата приснулася, кожушину ёму пѣдослала, пѣдѣ голову подушечку пѣдложила, пригрѣла, приголубила ёго, и Василько, мѣцно притулившись до ней, тихесенько заплакавъ. А Маруся ротѣ ёму затуляє, цѣлує ёго, вмовляє:

— Цить, цить, серденько мое! А то почують, зновъ буде!

Знову заснувъ Василько, заснувъ якъ убитый; тѣлько зъ просоня тихо инколи здрѣгувався та хлипавъ помаленьку. А Маруся до свѣта не здужала заснути. Она все думала-мѣркувала и все яснѣйше выступавъ у ѿ мрѣяхъ той Шетербургъ великій, чудовый, що десть у благодатной туманомъ оновитѣй далинѣ далекой...

24.

Минуло ще кѣлька часу и Маруся надумалася.

— „Втѣкати треба! Матѣнко рѣдна! Не дарма-жь ты пашпорты намъ выправила; чуло мабуть твоє сердце, голу-бонько!

А тутъ, немовъ умысле, знову причта. Якось нехотючи упустивъ Василько зъ лавки свого брата-трилѣтка.

Почула го крикъ тѣтка, прибѣгла та скалкою зъ пересердя разѣвъ кѣлька уперѣшила Василька, де не влучить.

Дитина такъ перелякалася, що й не писнула; але й безъ крику слѣпа Маруся впѣзнала, о що скалка гупає.

— Хочъ бы вы подохли, слѣпороде кодро окаянне! — прошепотѣла тѣтка. И знову зрозумѣла Маруся, кому се ба-жання таке тѣтка зичила. Почервонѣла, мовъ той макъ, сердешна дѣвчина, а братъ, глянувши на неї, неначе вгадавъ що на серци въ сестры та й самъ спалахнувъ. Тихо безъ плачу пѣдѣйшовъ вѣнъ до сестры, ставъ, оберся обѣ ѿ колѣна и якось зло та хижо, неначе вовченя, зъ-горда дивився на тѣтку.

А широкой смуги вѣдъ важкою скалки пекли й горѣли на бокахъ та на спинѣ.

25.

Тѣмъ-жь таки ночи они й змандрували.

Зъ вечора Маруся назапасила горбинуку й хлѣбця. Братъ не пытавъ, на що, заразы постерѣгъ, куды збиралася сестра.

Лягли спати, якъ и звычайно, долѣ, зовсѣмъ одягненей. У ночи, якъ першій пѣвнѣ закукурѣкали, Маруся розбурхала

Василька, бо мале заснуло. Тихесенько, неначе тї тїни, анї дверима рывнувши, вийшли они у сїни; перехрестилися. На дворї Кудлатка, почувши ихъ, тихесенько заскавучала и радбно кинулася до нихъ (ви не пускали вже въ хату на нбчъ: „нехай, мовлявъ, оселю стереже!“). Мовчки вийшли дїти Божї. Нбчъ була тиха, ясна та морозна, волосажарь та зброньки ясно мигтїли.

— Спершу пїшли на гробовище.

Подекуды загавкали було собаки, та, вїбїнавши, що свои, хутко замовкли, тїлько бїгли слїдкомъ та тихенько скавучали, хвостами виляючи.

Прямїсїнько до маминой могилки прийшли.

Помолилися, поклонилися.

Довго Маруся не пїднимала головы вїдъ могилки, слїзы текли-текли зъ слїзнихъ очиць, разомъ съ словами зъ самого сердца выливалися:

Ой матїнко-лебїдонько!
Благослови, голубонько,
Дитяточокъ любесенькихъ,
Сирїточокъ малесенькихъ,
На далеку дорбженьку..
Бо выгнали вороженьки
Зъ родимого кубелечка!..
Ой матїнко, ой ненечко,
Ой серденько, милесенька,
Злети зъ неба тихесенько, —
Зглянься, зглянься на дїточокъ,
Не кинь ты ихъ, сирїточокъ...

причитувала она.

Встали, пїшли; Кудлатка попереду. Собаки провожали ихъ зъ вереству.

Якъ мали повертати за пригорбокъ, Маруся оглянулася... постояла. Жаль їй було кидати своє рїдне село, де зросла она.

Далї перехрестилася, махнула рукою и зникла... Покинула она дома тїлько пїсеньку свою кохану, що зосталася вїдъ неї й досї...

Сївжокъ почавъ порошити, а на ранокъ зовсїмъ землю вкрывъ и слїдъ занїсїв...

26.

Черезъ мѣсяць доплелися они до Петрозаводска. Погода стала теплѣйша. Съѣли на пароходъ. Пароходы тогдѣ были погані; плыли тихо, зъ великими стоянками. По Свирѣ плылося дѣтямъ надто важко та довго.

Василько за той часъ немовъ вирѣсъ и на виду его щось похмуре та суворе неначе захололо. Навѣтъ Кудлатка замѣтно посивѣла.

Побували они у всякихъ селахъ та городахъ.

Скрѣзь пѣдъ вѣкнами спѣвали они жалѣбну пѣсенку, що Маруся дорогою зложила, и добрі люде подавали имъ — хто хлѣба шматокъ, хто копѣйчину, а то й ячка вареній.

Тыжднѣвъ черезъ два въ вечерѣ выринувъ таки передъ ними Петербургъ. Було мокро, вѣдлигло. Петербургъ стрѣчавъ ихъ неначе-бъ то й приязно.

Тихо тягнулися чорні низкі береги Невы, де-не-де миготѣли огоньки, снували човны. Пароходъ глухо та важко дыхавъ въ вечерній тиши. Тихо котила Нева свою чорну воду.

Отъ и церкви, манастырѣ, будынки, лавра, видко довгі-предовгі фабрики, заводы, трахтирѣ. Все зъявилося, чимъ багатый и бѣдный велитень тысячоокій, нѣмецкій городъ московской землѣ..

Пароходъ причаливъ.

Съ крикомъ, гамомъ, суєтнею, штовхаючись, высыпала рѣзномастна юрба на пристань. Выйшли потихеньку й дѣти.

— Слѣпенькои не задушѣть! Гей, народъ! — кричать кругъ нихъ.

Выйшли, перехрестилися, пошли тихесенько, пластаючи по грязи.

И поглынувъ ихъ городъ великій..

Чи зосталася по васъ памятка, страдальники рѣдного краю, чи може, якъ багато инчихъ, загинули вы безслѣдно, зброньки Божій, затопаній въ грязи темной ноці людского житя?...

ЧОТЫРИ ДНѢ.

(Зъ Гаршина.)

Памятаю, якъ мы бѣгли лѣсомъ, якъ дзижчали кулѣ, якъ падали вѣдбиті гялячки, якъ мы продиралися крѣзь глодові кущѣ. Почали стрѣляти частѣйше. На узлѣсѣ подекуды замиготѣло щось червоне. Сидоровъ, молоденькій москаликъ зъ першой роты (якъ вѣнъ попавъ до насъ? — подумавъ я) зъ-разу присѣвъ до землѣ и мовчки оглянувся на мене перелякаными очима. Зъ рота у него рѣчкою бѣгла кровь. Се я добре памятаю. Памятаю навѣтъ, якъ ледви не на самому узлѣсѣ у густыхъ кущахъ я угледѣвъ *его*. То бувъ здоровенный, товстый Турокъ, а я млявый та утлый, одначе я бѣгъ прямо проти нѣго. Щось трахнуло, здалося менѣ, неначе щось велике пролетѣло коло мене; въ ухахъ зазвенѣло. — „Се вѣнъ выстрѣливъ на мене!“ — подумавъ я. А вѣнъ збожеволѣвъ вѣдъ жаху, пришулився спиною до густого глодового куща. Кущъ можна було обѣйти, та вѣнъ, перелякавшися, нѣчого не памятавъ и лѣзъ прямо на колюче гяля. За однимъ махомъ я выбивъ у нѣго ручницю, за другимъ штикъ! Щось неначе загарчало або застогнало. Я побѣгъ далѣ. Наші стрѣляли, падали, кричали „ура!“ Памятаю, що й я, вже вышовши зъ лѣса, на полянѣ разбѣвъ скѣлька выстрѣливъ. Коли се „ура“ стало голоснѣйше и мы всѣ рушили впередъ. Нѣ, не мы, а наші, бо я збѣтався. Менѣ се здалося якось чудно. А що чуднѣйше, було те, що наразъ передо

мною все зникло, крикъ та пальба — усе замовкло. Я не чувъ нічого, а бачивъ тільки щось синє: мабуть то було небо. Далъ й те щезло.

Ніколи мені не було такъ чудно. Я, здається, лежу на землі, и бачу тільки маленькій ей шматочокъ. Трошки трави, ковшинку, що сторчъ лъзе по травичцѣ, трошки смѣтя, торішній трави — отсе й усе. Бачу се все я тільки однимъ окомъ, бо друге око щось придушило, мабуть чи не та гилячка, що я головою прилягъ. Мені страхъ якъ незручно; я хочу поворухнутись. та ніякъ не можна; зовсімъ не зрозумію, чого-бъ се оно. Минає скільки часу. Я чую, що сюрчать коники, гудуть бджолы. Більше нема нічого. Одначе якось таки я випручавъ праву руку зъ-підъ себе и обпершись обома руками объ землю, хочу стати на вколѣшки. Щось гостре, неначе блискавка, пронизує все мое тѣло зъ колѣнъ до грудей, до самои головы, и зновъ я падаю. Знову темно, зновъ усе зникло.

Я прокинувся. Зорі ясно-ясно сяють на чорно-синєму болгарскому небі. Що се? Хиба я не підъ палаткою? Чого се я вилѣзъ зъ-підъ неї? Я ворущуся и чую, що въ мене страшенно болить у ногахъ. А! — се мене підстрѣлили! Смертельно, чи нѣ? Я хапаюся за ноги тамъ, де болять. И на правій и на лѣвій нозі зашкарубла кровь. Ще гѣрше болить, якъ доторкнешся руками. Отъ якъ часомъ зубы болять: смыкає, тягне неначе за саму душу. Въ ухахъ звенить, голова важка. Мрѣється мені, що мене ранено въ обидві ноги. Що жъ се таке? Чомъ мене не взяли? Не вже Турки побили нашихъ? Я починаю пригадувати те, що було зо мною; першъ яюсь, неначе крѣзь сонъ, а далъ й зовсімъ стало мені ясно, що насъ не побито. Бо я вправъ на полянѣ. (Сѣго одначе я не памятаю, а памятаю тільки, якъ усѣ побѣгли впередъ, а мені не можна було бѣгти, у мене зосталося тільки щось синє передъ очима.) Я вправъ на полянѣ, на горбі. На сю полянку намъ показувавъ нашъ маленькій баталіонный командиръ. — „Ребята! Мы будемъ тамъ!“ —

закричавъ вбнѣ своимъ дзвѣнкимъ голоскомъ. И мы були тамъ, значить, насъ не побито. Чому-жь мене не взяли? Тутъ же на полянѣ все видко. Аджэ-жь запевно не одинъ я тутъ лежу. Они стрѣляли такъ часто. Треба повернути голову та роздивитись. Теперь менѣ зручнѣйше, бо тогдѣ, коли пробудившись я бачивъ траву й комаху, що лѣзла сторчъ по травичцѣ, и хотѣвъ пѣдвестися, — я упавъ знову, та не такъ, якъ перше, а перевернувся на спину. Тому то менѣ й видко тѣ зорѣ на небѣ.

И пѣдводжусь и сѣдаю. Се важко, коли обѣдвѣ ноги перебитѣ. Разбѣв скѣлька я думавъ, що нѣчого зъ того не выйде, та все таки, съ слѣзами на очахъ, бо було дуже боляче, я сѣдаю.

Надо мною клопотъ черно-синѣго неба; тамъ сяв велика зоря и де-скѣлька маленькихъ; кругомъ щось темне, високе. Се — кущѣ. Я въ куцахъ. Мене не нашли!

Я чую, якъ у мене на головѣ волося сторчъ лѣзе. Одначе, якъ же се я опинився въ куцахъ, коли они мене пѣдстрѣлили на полянѣ? Мабуть я, раненый, переплазувавъ сюды, не памятаючи нѣчого вѣдъ болю. Тѣлько чудно, що теперь менѣ не можна й поворухнутись, а тогдѣ я здолавъ доплазувати до сихъ кущѣвъ. Хиба може у мене тогдѣ була тѣлько рана, а друга куля доконала мене вже ажъ тутъ? Якѣсь бѣло-рожевѣ плямы замиготѣли кругомъ мене. Се мѣсяць сходить. Якъ гарно теперь дома!

Чутно менѣ, неначе щось чудно та сумно стогне. Такъ, справдѣ стогне. Може коло мене лежить хто-небудь такѣй же забутый, съ перебитыми ногами або съ кулею въ животѣ? Нѣ, стогнѣ такъ близько, а коло мене, здається, нема нѣкого. Боже мѣй! та се-жь я самъ! Тихѣй, жалббный стогнѣ. Не вжежь менѣ справдѣ такъ боляче? Мабуть. Тѣлько я не зрозумѣю сѣго болю, бо у мѣй головѣ туманъ, олово... Лучче лягти знову та заснути, спати, спати... Чи прокинуся я коли-небудь? Та, менѣ все одно... Тѣлько що я хочу знову лягти, широка смуга блѣдого мѣсячного свѣту ясно освѣчує те мѣсце, де я лежу, и бачу щось темне, велике, ступенѣвъ на пять вѣдъ себе. Подекуды по нѣму щось блищить при мѣсячнѣмъ свѣтѣ: то, мабуть, гузики, або муницѣя. То або трупъ, або раненый... Та... однаково! Я ляжу...

Та нѣ, се не може бути! Наші не пошли." Они тутъ, они выбили Турка и zostалися на ёго мѣсци. Чому-жь се нѣ гомону не чутно, нѣ огонь нѣгде не блисне? Та то я такъ охлявъ, що нѣчого не чую. Они тутъ, тутъ...

— „Ратуйте! ратуйте!“ — страшно, дико, божевѣльно кричу я. Нѣхто не озывается. Голосно лунае мѣй крикъ по нѣчному повѣтрѣ. Та й годѣ, нѣгде нѣчого бѣльше не чути: все мовчить. Тѣлько коники дзижчатъ невгамовано. Мѣсяцъ жалѣбно дивиться на мене своимъ круглымъ видомъ.

Коли бѣ вѣнъ бувъ раненый, то вѣнъ прочунався-бы вѣдѣ такого крику. Вѣнъ — трупъ. Нашъ, чи Турокъ? Боже мѣй! Хоба не все одно?...

Сонъ склепивъ мои запаленіи очи.

Я лежу, заплющивши очи, хочъ уже й давно прокинувся, Менѣ не хочеться розплющувати очей, бо я чую крѣзь закрытїи вѣвка соняшний свѣтъ: вѣнъ буде менѣ рѣзати въ очи, якъ я розплющу ихъ. Та й лучче не ворухитись. Вчора (здається, се було вчора) мене ранено. Минула доба, мене ще друга и я умру. Все одно. Лучче не ворухитись. Нѣхай тѣло зостаться нерухоме... Якъ було-бѣ гарно, коли-бѣ и думки у головѣ не ронилися; та ихъ, нѣчимъ пе спинишь. Думки, гадки товпяться у головѣ. Та се все не на довго: скоро кѣнець. Тѣлько въ газетѣ буде скѣлька слѣвъ: „Наші, мовлявъ, не багато потерпѣди втраты: ранено стѣлько-то, вбито рядового зѣ добровольцѣвъ, такого-то“... Та де, навѣтъ и прѣзвища не напишуть; просто скажуть: „одинъ вбитый“. Одинъ рядовой, немовъ та одна собака...

Цѣла картина пригадується менѣ. Се було давно. Та й усе мов житя, — те житя, коли я ще не лежавъ тутъ съ перебитыми ногами, було такъ давно... Я йшовъ по улици; купа народу перецинила мене. Люде стояли и мовчки дивилися, якъ щось маленьке закрѣвавлене жалѣбно скавучало. То була маленька гарненька собачка, тѣ переѣхавъ вагонъ на конно-зелѣзній дорозѣ. Щеня згибало, якъ отъ теперъ я. Якійсь чоловѣкъ розштовхавъ народъ, взявъ собачку и поивѣсь. Юрба розѣйшлася.

Чи не возьме й мене хто-небудь? Нѣт, лежи та й по-

мирай! А якъ гарно жити!... Того дня, коли трапився случай съ собачкою, я бувъ щасливый... Я йшовъ, немовъ п'яний, та й було вѣдь чого. Думи мои, мрѣв'я мои, спѣгады мои, надѣв'я мои, не мучте мене! Вѣдкониѣться вѣдь мене! Те щастя, що було, — муки пекельнїй. Нехай бы однї муки zostалися, абы тѣлько спѣгады щасливїй на умъ не збрєдали! Лєкше було бѣ! Охъ, суме мѣй, суме, ты гѣршїй за раны мои!

Стає душво. Сонце пече. Я розплющую очи, — ба, тї жь самїй кушѣ, те-жь небо, тѣлько вѣ день. А ось и мѣй сусѣдъ. Такъ, се Турокъ, трушъ. Якїй здоровенный! Я впѣзнаю єго: се — той самий...

Коло мене лежить вбита мною людина. За що я єго вбивъ? Вѣнь лежить тутєчка мертвий, закрѣвавлєный. На що доля єго пригнала сюды? Хто вѣнь? Може й вѣнь, якъ и я, має старєньку матѣяку? Довго буде она по вечерахъ сидѣти коло своєи убогои хатини та поглядати на далеку пѣвнѣчь, чи не йде єи любый сынокъ-єдинчикъ, єи утѣха, єи помѣчь...

А я? Те-жь саме... Я навѣть помѣнявся-бѣ зъ нимъ. Вѣнь щасливый, вѣнь не чує нѣчого, нѣ болю вѣдь раны, нѣ смертєльной спраги, нѣ смутку, нудьги. Штикъ мѣй попавъ єму прямо вѣ сердце. Онъ на мундурѣ велика чорна дѣрка, кругъ неї кровь. Се — зробивъ я! Я не хотѣвъ сѣго. Я не бажавъ зла нѣкому, якъ йшовъ воювати. Думка про те, що й менѣ придется вбивати людей, якось не впадала на мысль. Я думавъ тѣлько, якъ я буду пѣдставляти пѣдъ кулѣ своєи груди. Я пѣшовъ и пѣдставивъ.

Ну и що-жь? Дурєнь, дурєнь! А сєй нещасный Арабъ, — вѣнь ще менше винєнь. Перше, нѣжь ихъ насажено вѣ пароходѣ, якъ осєлєдцѣвъ вѣ бочку, и повєзєно до Константинополя, вѣнь и не чувъ навѣть нѣ про Россїю, нѣ про Болгаръ. Єму звєлѣли йти — вѣнь и пѣшовъ. Якъ бы вѣнь не пѣшовъ, єго лупили-бѣ кїями, а то може якїй-небудь паша всадивъ-бы вѣ нѣго кулю зъ пистолєта. Довгимъ, важкимъ походомъ плѣвся вѣнь вѣдь Константинополя до Рушчука. Мы напали, вѣнь вѣдборонявся. Побачивши, що мы страшнїй люде, не боимся єго патєнтованой англїйскои гвинтовки та все на ослѣпъ лѣзємо впередъ, вѣнь збожеволѣвъ. Вѣнь хо-

твѣ утекти, та якійсь маленькій чоловічокъ, якого за однимъ махомъ вбивъ-бы вѣнъ своимъ здоровеннымъ чорнымъ кулакомъ, — сей маленькій чоловічокъ підскачивъ и загадивъ ёму штикъ въ серце... Чимъ же вѣнъ виненъ? И чимъ я виненъ, хочъ я ёго й убивъ? Чимъ я виненъ? Чого мене така спрага мучить? Спрага! Хто знае, що значить се слово? Навѣтъ тогдѣ, коли въ Румуніи мы проходили по 50 верстовъ підъ сорокаградусною спекою, навѣтъ тогдѣ не було менѣ такъ, якъ теперъ! Охъ, коли-бъ хочъ прийшовъ хто!

Боже мѣй! Та у нѣго, у тѣй здоровеннѣй боклазѣ мабутъ є вода. Тѣлько треба якось долѣзти до нѣго. Лихо мое! Чого се вартъ буде? Та й де-жъ!... Якось дорачкую... Я плазую. Ноги волочаться. Помлѣлі руки ледви тягнуть закладле немов колоду тѣло. До трупа саживъ зо два, та менѣ се бѣльше-не-бѣльше, та гѣрше за десятокъ верстовъ. А все-жъ таки треба плазувати. У горлѣ горить, пече, неначе огнемъ. Та й умрешъ безъ воды швидче. А все таки, може...

Я плазую. Ноги зачѣпаються за землю. Ледви поворухнуся — скрѣзь починає нестерпимо болѣти. Я кричу, галасаю, та все таки рачкую! Таки-жъ то! Ось и вѣнъ! Ось боклага а въ нѣй вода, та ще й якъ багато! Здається, бѣльше, якъ пѣвъ боклага. О, воды менѣ стане на довго, — до самої смерти!

Ты, мною вбитый, ты спасителю мѣй! Спершись на одинъ лѣкоть, я почавъ вѣдвизувати боклагу, та не встерѣгшись упавъ лицемъ на груди своему спасителю.. Вѣдъ нѣго вже дуже тхло трупомъ.

Я напився. Вода тепла, одначе ще не попсована, та окрѣмъ того й багато. Я проживу ще днѣвъ скѣлька. Здається, я десь читавъ, що безъ їжѣ людина проживе зъ тыждень, абы вода була. Такъ, такъ! Тамъ ще розказували про когось, що себе самого хотѣвъ заморити голодомъ: вѣнъ живъ дуже довго, бо пивъ. Ну й що я? Якъ я проживу ще днѣвъ зъ пять, що зъ того? Наші пѣшли, Болгаре повтѣкали. До шляху далеко. Все одно — вмерти. Тѣлько замѣсть трехденныхъ мукъ я завдамъ собѣ муки на тыждень. Чи не лучче вѣдъ разу? Коло мого сусѣда лежить ёго добра англійска ручниця. Тѣлько. руку простягти, а потѣмъ одна

мать — и всѣму кѣнець. Патронѡвъ онде цѣла купа валяється. Вѡнь не встигъ ихъ выстрѣляти.

Чи скѡнчати, чи ждати? Чого? Щобъ хто вызволивъ? Смерти? Дождати, поки придуть Турки, та почнуть здирати шкуру зъ моихъ раненыхъ нѡгъ? Лучче вже самому!.. Нѣ, не треба кидати надѣв! Буду крепиться до останку, поки силы стане... Адже-жъ якъ мене найдуть, я спасусь. Може й кѣстокъ не зачепило; мене вилѣчатъ. Я побачу свою матѣнку... свою Марусю.

Господи, не дай имъ дѡзнатися всей правды! Нехай думають, що мене наразъ покѡнчено. Що станеться зъ ними, якъ они дѡзнаються, що я мучився двѣ, три, чотыри doby?

Голова крутиться. Поки я долѣзъ до сусѣда, мене зовсѣмъ змучило. А тутъ ще сей противный духъ вѡдъ нѣго. Якъ вѡнь почорнѣвъ! А що буде зъ нимъ завтра або пѡсля завтра? Теперечки менѣ треба тутъ лежати, бо нема силы вѡдлѣзти вѡдъ нѣго. Вѡдпочину, та поплазую на старе мѣсце; до того я вѣтеръ зъ-вѡдтѡль подыхае, буде вѡдвѣвати вѡдъ мене сей гидкѣй духъ. Я зовсѣмъ знемѡгся. Сонце смалить мѡй видъ и мои руки. Накрытися нема чимъ. Хоть-бы нѡчь швидче. Се, здається, буде друга. Памороки забивае... Я задрѣмавъ.

Я спавъ довго, бо якъ прокинувся, була вже нѡчь. Все якъ и перше: раны болять, сусѣдъ лежить такѣй же великѣй, нерухомый.

Я не можу не думати про нѣго. Не вже-жъ я покинувъ усе миле, рѡдне, йшовъ сюды за тысячѣ верстовъ, терпѣвъ голодъ, холодъ, мучився вѡдъ спеки, не вже-жъ теперь отъ я лежу въ такихъ мукахъ за тымъ тѡлько, щобъ вѡнь, нещасный, наложивъ своєю головою? А що-жъ я ще зробивъ користного своимъ за-для вѡйны, крѡмъ сѣго душогубства? Душогубство, душогубъ! И хто жъ? Я!

Коли я хотѣвъ ити на вѡйну битися, ненька моя и Маруся не вѡдговорювали мене, тѡлько дуже плакали надо мною. Менѣ заслѣшило тогдѣ, я не бачивъ тыхъ слѣзъ. Я не розумѣвъ (теперь я добре се розумѣю), що я робивъ зъ моими милыми, дорогими для мого сердца.

Та що згадувати? Було — не вернеться! А якъ чудно всѣ, хто знавъ мене, тогдѣ на мене дивилися! Ну, юродивый! Дѣзе, самъ не знае, куды. Якъ можна було имъ казати таке? Они-жъ люблять свою родину, они кажуть, нема велитнѣвъ, багатырѣвъ за правду стати. Я йшовъ добровѣльно, мене повиннѣ були вважати за поборника правды. Одначе все таки я — „юродивый“!...

Отъ я йду до Кишинева; на мене надягають ранецъ и всяку вичу вояцку зброю. Я йду вкупѣ съ тысячами; а мѣжь ними ледви зъ десятокъ набереться такихъ, якъ я, щобъ ишли добровѣльно. А тѣ всѣ, коли-бъ дозволено було, збѣсталися-бъ дома. Одначе й они йдуть такъ-же, якъ и мы, тѣ, що знаемо куды й чого йдемо, проходять тысячѣ верстовъ, бьются якъ и мы, а може ще чи й не лучше. Они мусять ити. Коженъ зъ нихъ, коли-бъ дозволено було, заразъ покинувъ-бы все и вернувся. Одначе они йдуть. Они мусять ити.

Потягло рѣзучимъ досвѣтчанымъ вѣтерцемъ. Кушѣ зашамотѣли. Пурхнула сонна пташка. Зорѣ померкли. Темно-синє небо почало сѣрѣти, заволоклося подекуды легенькими якъ пухъ хмарками. Сѣрый полузмеркъ пѣднимався зъ землѣ. Наставъ третій день мого — — якъ ёго назвати — житя? передсмертнои муки?

Третій! А скѣлько-жъ ихъ еще збѣсталося?. Та мабуть уже не довго! Я зовсѣмъ охлявъ; здається и вѣдь трупа не зможу вѣдлѣзати. Скоро мы порѣвняємося й не будемо цуратися одинъ другого.

Треба напиться. Буду пити по тричи въ день — въ ранцѣ, въ пѣвдень и въ вечерѣ.

Сонце зѣйшло. Здоровенный ёго кругъ, прорѣзанный чорнымъ вѣтьемъ кушѣвъ, червонѣе, якъ кровь. Сегодня буде, здається, душно. Мѣй сусѣде, що буде съ тобою? Ты й теперъ страшный! Справдѣ вѣнь страшный. Ёго чубъ почавъ вылазити. Шкура ёго, чорна зъ роду, поблѣдла и пожовкла. Лице ёго такъ рознесло, що ажъ шкура перепалася за ухомъ. Тамъ кишѣла черва. Обутіи въ черевки ноги такъ набрякли, що помѣжь гапlickами, де защепнутіи черевки, повывлѣзали

великій пухирѣ. И самого ёго розперло, немовъ ту гору. Що то сёгодня зробить зъ нимъ сонце?

Такъ близько лежати коло нёго не можна. Будь-що-будь, треба вѣдь нёго геть вѣдплазувати. Та чи здужаю-жь я? Пѣднати руку, вѣдтулити боклагу, щобъ напитись — се ще я здужаю, а перетягти свое важке, заклакле тѣло? Та попробую, хочъ помаленьку, хочъ на пѣвъ ступня въ годину.

Увесь ранокъ я силувався. Болить дуже. Та що менѣ до того? Я вже не памятаю, не можу собѣ збагнути, що то в здорова людина. Я навѣтъ неначе привыкъ уже до болю. За цѣлый ранокъ я вѣдплазувавъ таки на два сажня на те саме мѣсце, де лежавъ попереду. Та не довго обвѣвавъ мене свѣжій вѣтрецъ, коли тѣлько можна сказати, що воздухъ свѣжій на шѣсть ступнѣвъ вѣдь гниючого трупа.

Вѣтеръ перемѣняється и знову несе на мене такимъ сопухомъ, що мене нудить. Въ порожньому животѣ нестерпучо: щось крутить, усе нутро повертається. А смердючій, заражений воздухъ такъ и плыне на мене.

Я попавъ въ зневѣрье. Я плачу...

Зовсѣмъ слабый, задурманеный, я лежавъ, не памятаючи нѣчого. Коли... чи не дурить мене мѣй обезглузденый разумъ? Здається менѣ, що нѣ. Такъ, гомѣнь! Тупотять конѣ, гомонять люде. Я ледви не закричавъ, та здержався. А що, коли тутъ Турки? Що тогдѣ? До сихъ мукъ, та ще прикладуть бѣльшихъ, страшныхъ мукъ, про якѣ, коли навѣтъ газеты читавъ, волося сторчъ лѣзе. Здеруть шкуру, пѣдмалять побитѣи ноги. Добре ще, коли тѣлько се, а то они дуже майстры выдумувати. Не вже-жь лучше пропасти у ихнихъ рукахъ, нѣжь умирати оттуть? А якъ се нашѣй? О, проклятѣи кушѣ! На що вы такъ густо обросли кругъ мене? Нѣчого не видно крѣзь нихъ, тѣлько въ одному мѣсци мѣжь вѣтямъ, неначе въ вѣкно видно далеко, въ долину. Тамъ, здається, в рѣчка, де мы пили воду передъ боемъ. Ага! онъ и камяна плыта перекинута черезъ рѣчку замѣсть мѣсточка. Они мабуть проѣдутъ туды. Гомѣнь стихае. Не можна розслухати, якою мовою балакають, — у мене й уши позакладало. Господи! а якъ то нашѣй? Я закричу, они почують мене й зъ-

вѣдѣть. Такъ буде лучше, а то ще попадеш у руки бузувѣрамъ. Чомъ же се они такъ довго не йдутъ? Мене розбѣрав нетерплячка; я забувъ навѣтъ про сопухъ, що несе вѣдѣ трупа.

Коли се на переходѣ черезъ рѣчку — козаки! Сині мундуры, штаны съ червоними вшивками, списы. Ажъ пѣвъ сотнѣ! Попереду, на статному кони, чорнобородый офицеръ. Ледви сотня перебралася черезъ рѣчку, вѣвъ повернувся на сѣдлѣ усѣмъ лицемъ и крикнувъ :

— „Ри и стю, ма аршь!“

— „Постривайте! пѣждѣтъ, Бога ради! Поможѣтъ, поможѣтъ, братцѣ!“ - кричу я, та мене не чують. Кѣньскій тупѣтъ, шаблѣ брязкучй, клекѣтъ козачого гомону заглушали мѣй хрипѣ.. Мене не чують!...

О, будь оно проклято! Змученый, я припадаю лицемъ до землѣ и починаю рыдати. Боклага перевернулася; зъ нечече вода — моя душа, мое спасенье, мѣй ратунокъ вѣдѣ смерти. Я догледѣвся до сѣго ажъ тогдѣ, коли воды збѣталося ледви чи й пѣвъ склянки а остання вся увѣйшла въ гарячу, суху землю.

Чи можна-жь спогадати те, що зо мною конлося пѣсля еей страшеной пригоды? Я лежавъ нерухомо, заплющивши очи. Вѣтеръ разъ-у-разъ перемѣнявся, на мене повѣвало то свѣжимъ чистымъ воздухомъ, то знову обвѣвало сопухомъ. Сусѣдъ за сей день зробився такимъ страшнымъ, що й не розказати. Разъ, якъ я розплющивъ очи поглянути на нѣго, — я ажъ жахнувся. Лица у нѣго вже не стало; мясо злѣзло зъ кѣстокъ. Нѣколи ще менѣ не здавався такимъ мерзенымъ, такимъ гидкимъ и страшнымъ усмѣхъ кѣстяка, хочъ менѣ не разъ траплялося держати черепъ и навѣтъ мертву голову въ своихъ рукахъ. Ажъ здрѣгнувъ я, дивлячись на сей кѣстякъ у мундурѣ съ блискучими гузиками. „Се вѣйна!“ — подумавъ я. — „Се ви лице!“

А сонце пече та жарить, якъ и перше. Руки й лице мое давно вже обсмалило. Остатню воду я выпивъ усю. Спрага такъ нестерпучо мучила мене, що я, думаячи тѣлько разъ ковтнути, выпивъ усю. Чомъ, чомъ я не закричавъ козакамъ, якъ они були такъ недалечко коло мене! Коли бъ то були навѣтъ Турки, все бъ таки лучше. Ну, помучили-бъ

яку годину, другу, а то й не знаю, скільки ще мені прийдеться тут ваятися та страждати. Ненько моя, рідна моя! Вырвешь ты свои сиві косы, ударишся головою об стѣну, проклянешь той день, що мене породила, увесь миръ проклянешь, що выдумавъ вѣйну на горе людске! Та вы зъ Марусею мабуть чи й почувете про мои муки. Прощай мамо, прощай моя коханко, моя любо! Охъ, якъ важко, гѣрко! Пѣдъ сердце щось пѣдступае.

Знову та бѣленька собачка. Дворникъ не пожалѣвъ ей, стукнувъ головою об стѣну, та й шпурнувъ въ яму, куды лютѣ помѣвъ та выкидають усяке смѣтъя. Оно було ще живе й мучилося цѣлый день. А я ще безталаннѣйшій вѣдъ неи, бо мучусь уже цѣлыхъ три днѣ... завтра четвертый, далѣ пятый, шестой... Смерте моя! Де ты? Прийди, прийди! Вѣзьми мене до себе!

Та смерть не йде й не бере мене. Я лежу на сѣй страшнѣй жаротѣ и ковточка вѣды нема у мене, щобъ промочити засмагле горло. Трупъ мене заражае. Вѣнъ зовсѣмъ розлѣзся. Тьма червы падае зъ нѣго. Они ворущаться. Якъ ѣго зѣдять и зъ нѣго зѣстанеться тѣлько мундуръ та кѣстки, тогдѣ черга — моя. Зъ мене буде те жъ саме.

Минае день, минае нѣчь. Однаково. Свѣтае. Однаково. Минае ще день.

Куцѣ ворущаться та шамотять, неначе тихо розмовляють: „Отъ ты вмрешь, вмрешь, вмрешь!“ шопотять они. — „Не побачишь, не побачишь!“ — вѣдказують куцѣ зъ другого боку.

— Та тутъ ихъ и не вгледишь! — голосно гомонять коло мене якѣсь люде.

Я здрѣгнувъ и наразъ опамятався. Зъ куцѣвъ дивляться на мене добрый очи Явлева, нашего ефрейтера.

— Лопаты! — гукае вѣнъ, — тутъ ще двое — нашъ та ихнѣй!

— Не треба лопаты! не треба закопувати мене! я живый! — хочу я закричати, та тѣлько тихѣй стогнѣвъ ледви вылѣтае зъ засмаглыхъ губъ.

— Господи! Та не вже-жъ вѣнъ живый? Баринъ Ивановъ! Ребята! Сюды! Нашъ баринъ живый! Та бѣгай за лѣкаремъ!

Одна мить — менѣ ллють у ротъ воду, горѣлку й ще щось. Далѣ все зникло. Тихо хитаючись, рушили носилки. Мене неначе заколыхало, я то прокинуся, то знову забудуся. Перевязані раны не болять. Щось невымовно гарне розлилося по всему тѣлу.

— Стѣй! Опуска-а-й! Санітары, четверта змѣна, маршь! За носилки! Берись, пѣднима а ай!

Се командуе Петро Ивановичъ, нашъ лазаретный офицеръ, высокій, утлый и дуже добрый. Вѣнь такій высокій, що глянувши на той бѣкъ, де вѣнь иде, я бачу ёго голову зъ рѣденькою, довгою бородою и плечѣ, хочъ носилки несуть на плечахъ чотыри рослі солдаты.

— Петре Ивановичу! — шепчу я.

— Що, голубчику мѣй?

Петро Ивановичъ схиляється до мене.

— Петре Ивановичу, що, вамъ сказавъ лѣкаръ? скоро я помру?

— Що вы, Ивановъ, годѣ! Не вмрете вы... Адже жъ у васъ всѣ кѣстки цѣлы. Щасливый вы: нѣ кѣсточки, нѣ жилы не рушило. Та якъ вы прожили сихъ пѣвтретя добы? Що вы ѣли?

— Нѣчого!

— А пили?

— У Турка взявъ боклагу. Петре Ивановичу, я не здужаю теперь балакати. Послѣ.

— Ну, Господь зъ вами, голубчику, спѣть собѣ.

Знову сонъ, забытя..

Я прокинувся въ дивизионному лазаретѣ. Надо мною стоять лѣкаръ, милосѣрдній сестры; бачу я ще знакове лице славного петербургского професора. Вѣнь нагнувся надъ моими ногами. Руки ёго въ крови. Вѣнь скоренько пораяється коло моихъ нѣгъ, а далѣ каже:

— Ну, щасливо вѣдбулося, добродѣю! Живіи будете. Одну нѣжку мы у васъ таки взяли; ну, та се пуста рѣчь. Чи здужаєте балакати?

Я балакати здужаю и розказую имъ усе, що тутъ написано.

М Е Л І С А.

(Зъ Калифорнійскихъ оповѣданъ Бретъ Гарта.)

II.

Тамъ, де Сіерра Невада въ лагіднѣйшій сугорбы сплывав, де рѣчки не такі вже рвучі и жовтоводі, лежить на обочи великой червонной горы оселя „Смітьє - Покеть“ — Смігова Торба. Коли пѣдъ захѣдъ сонця зъ червонного шляху поглянешь крѣзь червоне свѣтло и червонный пылъ, то ви бѣлі домики покажуться тобѣ немовъ кремняи хрусталѣ, що зъ гѣрної щѣлины вызирають на свѣтъ Божій. Разбѣвъ зо шѣсть тратишь зъ очей червонный почтовый вѣзъ съ подорожними въ червонныхъ сорочкахъ на ёго вкрѣвли, поки вѣнъ спускається зъ горы въ низъ дорогою, що мовъ гадина веться; отъ вѣнъ выринувъ на такѣмъ мѣсци, де сѣго найменше можна було ждати, и зновъ потонувъ, щобъ опять показатися; кѣлька сотъ крокѣвъ за мѣсточкомъ щезавъ въ новѣмъ заломѣ на завѣсгды.

Запевно тымъ наглымъ заломамъ дороги треба приписати, що чужі люде, прибуваючі до Сміговой Торбы, неразъ попадають въ дивный оманъ. Котрый подорожный надто впевнитися, може легко дожити того, що выседе коло почты и прямѣсенько забѣжитъ назадъ туды, вѣдки приѣхавъ, думаючи, що йде до мѣста. Повѣдають, що юлисъ-то одинъ рудокопъ двѣ англійскі милѣ за мѣстомъ зустрѣвъ одного зъ такихъ зарозумѣлыхъ подорожныхъ; двигаючи свѣи клу-

нокъ, парасоль, пачку газетъ и инші признаки „освітѣ и культуры“, волѣлся вѣнъ въ потѣ лица тою самою дорогою, по котрѣй тѣлько-що приѣхавъ на почтовому возѣ, и надармо продивлювавъ очи, глядаючи мѣсточка Смітовой Торбы.

Коли-бъ у того мимовѣльного пѣшохода були очи для живописной природы, то легко-бъ вѣнъ бувъ потѣшився, любуючись фантастичными видами образу краю. Величезнѣ розсѣлины, котрыми розбрана земля, и сугорбы червонной глины подбѣннѣ бѣльше до хаосу якоисъ незапамятной руины, нѣжъ до дѣла рукъ людскихъ. По серединѣ гѣрнѣго склону деревяннѣй водопровѣдъ понадъ безоднею розпявъ свои нерозмѣрнѣй обѣбжа, що двигали на собѣ ёго тоненьке тѣло, — зовсѣмъ немовъ бы кѣстякъ якогось забутого допотопного дивогляду. Що крокъ, то поменшѣ ярки поперекъ дороги; на ихъ жовтавому днѣ скрывались гѣдко-бруднѣй потѣчки, що повзли звѣльна и въ низу тайкомъ якоисъ вливалися въ велику жовтоводу рѣчку. Де не-де виднѣлись розвалины якоисъ хатчины, зъ котрой тѣлько дымарѣ оставъсь нерозвалений и котрой глиняннѣй припѣчокъ бовванѣвъ пѣдъ голымъ небомъ.

Оселя Смітова Торба завдячувала свѣй початокъ якомусь Смітови, котрый ту докопавъ до „торбы“. „Торбою“ называють калифорнѣйскѣй рудокопы подовгастѣй пластъ глины, въ котрѣй находится золотѣй пѣсокъ. Черезъ пѣвъ години выдобувъ Смітъ изъ своѣй „торбы“ пять тысячь долларѣвъ. Зъ тыхъ три тысячь повернула Смітъ и спѣлка на збудованье водопроводу и на дальшѣй розкопы. А тогдѣ показалося, що Смітова „торба“ була справдешною торбою, и якъ усяка торба, дуже швидко опорожнявалася. Хочъ и якъ рывся Смітъ въ нутрѣ червонной горы, пять тысячь долларѣвъ були и осталися послѣднѣмъ добуткомъ ёго працѣ. Гора уперлася не выдати своѣхъ золотыхъ тайникѣвъ; звѣльна але певно пѣдмывавъ водопровѣдъ останки Смітового скарбу. Швидко довелось Смітови шукати зарѣбѣтку въ кременоломахъ, опѣсля при водяныхъ будѣвляхъ, а на остатокъ збѣйшовъ бѣнъ на шинкаря. Ба, понеслась гутѣрка, що Смітъ на дѣлѣ самъ бѣльше выпивас, нѣжъ вышинковуе; за тымъ уплескали, що Смітъ пѣяниця смертельнѣй, а на послѣдокъ всѣ люде такъ и стали на тѣмъ, що зъ нѣго нѣколи не було и не могло бути нѣчого доброго.

На щастье однакожь будущина Смітовой Торбы, такъ само якъ и всякихъ ишихъ вынаходѣвъ, не залежала вѣдь щастя або нещастя першого вынаходника; де вѣнь свои грошѣ закопавъ, тамъ другі йшли глубше и находили нові „торбы“. И такъ Смітова Торба невдовзі сталась знатнымъ мѣсточкомъ зъ двома великими модными склепами, двома паньскими гостиницами, почтою, телеграфомъ и двома „першими домами“.

Вѣдь часу до часу одинока довга улица мѣсточка проймалася великимъ респектомъ, коли появлялися найновѣйшій модній сукні изъ Санъ-Франціско, привезені поспѣшною почтою выключно для ужитку двохъ „першихъ родинъ“ мѣсточковыхъ; а ті елегантній лахи силою контрасту надавали цѣлѣй окружающѣй, голѣй и людскою рукою порванѣй та понѣвеченѣй природѣ ще поганѣйшій та непривѣтнѣйшій выглядъ. Надто було оно особистою образою для бѣльшой части людности, котра тѣлько всего й знала строю та прикрасы, що разъ на тѣждень въ недѣлю чисто вымытся та надягти чисту сорочку. Крѣмъ того була ще въ мѣсточку церковця а тутъ же коло неѣ коршма, трошка дальше надъ обрывомъ горы кладовище, а недалеко вѣдь нѣго невеличка школа.

Одного вечера сидѣвъ „панъ профессоръ“ — бо такъ ѣго величала вся невеличка громадка — самъ въ школѣ. Передъ нимъ лежало кѣлька розверненихъ стишкѣвъ до писаня, и вельми старанно выводивъ вѣнь въ нихъ ті смѣлі, крѣпкі прописи, котрі вважаються вершкомъ каллиграфичной и моральной досконалости.

Якъ-разъ дѣйшовъ вѣнь до реченя „Богатство зрадливе“, якъ разъ принявся украшати ѣго пѣдметъ всякими выкрутасами вповнѣ вѣдповѣдными до нещирости самого реченя, коли хтось легенько застукавъ. Ба! Зеленій жовны на даху школы весь день такъ пыльно стукали, що й теперъ вѣнь на стукъ не звернувъ уваги. Ажь коли дверѣ вѣдчинилися и легенькій стукъ роздався вже и въ нутрѣ свѣтлицѣ, пѣдвѣвъ вѣнь очи вѣдь свои роботы. Не безъ зачудованя побачивъ передъ собою молоду дѣвчину, окутану въ брудне шматье. А прецѣ-жь ви великій чорній очи, ви густе, чорне, нечесане волося, що неблыскучими кучерями безладно спадало ѣй на

опалене вѣдъ сонця лице, ви червоної руки и ноги облипли червоною глиною, були ёму ажъ надто добре знакомі. Се була Меліса Смітъ, Смітова дочка.

— Чого їй вѣдъ мене треба? — подумавъ учитель.

Не було чоловічка въ окрузі червоної гори, хто-бъ не знавъ „Млісу“, якъ ви звали, — хто-бъ не знавъ ви неоправною дівчиною. Ви дика, невгомона вдача, ви безумній збытки и ви бунтовный характеръ увѣшли такъ само въ приповѣдку, якъ исторія про упадокъ ви батька; одно и друге принимали жальцѣ мѣсточка съ философичнымъ спокоємъ, якъ факты, котрыхъ змѣнити не можна. Она билась и боролась изъ школярами, и якъ вѣдъ кожного зъ нихъ на языкъ була дужшою, такъ и силою рукъ мало кому уступала. Быстра и прониклива, мовъ лѣсова дичина, волочилась она по горахъ, въ котрыхъ знала всѣ найтайвѣйші схованки, и неразъ учитель стрѣчавъ ви босу и простоволосу за кѣлька миль вѣдъ оселѣ на лѣсовыхъ манѣвцяхъ.

На такихъ добровѣльныхъ вандрѣвкахъ жила она милостинею, котру подавали їй щедро и безъ ви просьбы живучій въ розсыпѣ понадъ рѣчкою рудокопы. Вирочѣмъ вѣдъ самои Млісы залежало — зробитись предметомъ вышои протекціи. Всечестнѣйшій Іозуа Макъ Снеглі, „платный проповѣдникъ“ въ Смітовій Торбѣ, пробовавъ взяти ви пѣдъ крыла свои опѣки, виробивъ для неи, щобъ надати їй хочъ якои-небудь оглады, мѣсце служницѣ въ готели и принявъ ви до свои недѣльной школы. Але не досыть того, що Млісъ розбила кѣлька тарелѣвъ о голову свого пана и дуже ѣдко вѣдгрызалася вѣдъ жартѣвъ гостей, правда, не завсѣгды дотепныхъ, — она и въ недѣльной школѣ пѣдняла таку бучу, що нудно моральне „благоприличіє“ того закладу почувлося до глубины душѣ ображене, и всечестнѣйшій, зѣ згляду на твердо накрохмаленій сукняѣ та непорочній обычаѣ нѣжныхъ рожево-лиліевыхъ дочокъ „першихъ родинѣ“, бачився змушенимъ прогнати їѣ на всѣ чотыри вѣтры.

Така була мивнувшина и вдача Млісы, що отсе стояла передъ учителемъ. Все те великими буквами стояло выписане на ви порванѣй одежи, нечесанѣмъ волосю и закровавленихъ ногахъ, и благало помилуваня. Гранью горѣли ви

чорні очі, котрихъ безстрашний поглядъ мимоволѣ домагався пошанованя.

— Пдѣ вечѣръ приходжу, — проговорила она прудко и смѣло, дивлячись учителеви просто въ очі, — приходжу сюды, бо знаю, що вы самі теперь. Поки тутъ дѣвчата були, я не хотѣла заходити. Ненавиджу ихъ и они ненавидять мене... Приходжу отъ чого. Вы держите школу, правда?... Я хочу вчитися.

Коли-бъ она, бѣдна, оббрана, простоволоса та невмыта, була ще смирно заплакала, то вчитель бувъ-бы обдарувавъ її звичайною мѣркою милосердія — и бѣльшь нѣчого. Але якесь вроджене кождому, хочъ и нелогичне прочутѣ зродило у нѣго для ви смѣлости якесь поважанье, яке несвѣдомо мають до себе всѣ саморбднй натуры помимо всякихъ рбжниць становища суспѣльного. Вѣнь не зводивъ зъ неи ока, коли она держачись рукою за клямку и впивши въ нѣго свои очі, чимъ-разъ швидше дроботѣла:

— Имя мое Млісь — Млісь Сміть. За те можете горломъ поручитись. Мѣй батько — старый Сміть... старый бурлака Сміть... Еге, вѣнь самъ.. Млісь Сміть... и вчитися хочу!

— Ну? — сказавъ учитель.

Привычна до того, що їй все зборонювано и перечено, неразъ и зовсѣмъ несправедливо, — було много такихъ, що любили такъ собѣ, для безглуздой потѣхи роздразнювати пристрасти ви горячей натуры, — она очевидно не ожидала такой спокѣйной вѣдповѣди. Занѣмѣла и почала обкручувати палець космикомъ своего волося. Острій обрисы ви верхней губы, що рѣзко пѣднималася понадъ злобными дробными зубами, змякли и почали злегка дрожати. Потѣмъ потушила очі и щось, немовъ румянець, выступило на ви щоки, просвѣчуючи крѣзь ще червонѣйшій пасмуги бруду та сонѣшого загару.

Наразъ рванулась напередъ и призываючи Бога, щобъ пбславъ їй смерть, упала безпомѣчно лицемъ на учительвѣ столікъ, плачучи та рыдаючи, немовъ сердце у неи розривалося въ груди. Учитель лагѣдно пѣднявъ її и ждавъ, поки нападъ пройде. Поки она, все ще зъ вѣдверненымъ лицемъ хлипаючи повторяла запевненя дитячої скрухи: що вже не

буде нѣколи злою, що то не зб злои волѣ, и т. д., — прийшло ёму на думку розпытати ёи, для чого покинула недѣльну школу.

— Чому я недѣльну школу покинула? Ахъ такъ, чому? А. по що вѣнъ — Макъ Снеглі — говоривъ, що я безбожниця? По що вѣнъ казавъ менѣ, що Богъ мною бридиться? Коли Богъ мною бридиться, то на якого бѣса менѣ недѣльна школа здалася? Хто мною бридиться, съ тымъ и я дѣла нѣякого не хочу мати!

— И ты все те сказала всечестнѣйшому?

— А чому-жь не сказати? Сказала!

Учитель засмѣявся. Бувъ то сердечный смѣхъ и такъ дивно роздався въ невеличкѣй школѣ, и такъ якосъ не достроювався до сумовитого, зѣтханя смерекъ пѣдъ вѣкнами, що й вѣнъ немовъ за покуту закбичивъ глубокимъ зѣтхеньемъ. Впрочемъ и те зѣтханье було по своему щире, и по хвилевѣй понурѣй мовчанцѣ вѣнъ закинувъ пытанье про ёи батька.

— Мѣй батько? Якій батько? Чий батько? Що вѣнъ коли для мене вчинивъ? Черезъ кого всѣ другі дѣвчата мною гидують? Про що всѣ люде, стрѣчаючи ѣѣ, показують за нею пальцями и кажутъ: то Млісь, дочка старого бурлаки Смита! Про що? Нѣ, красше бѣ менѣ вмерти... такъ, умерти... и менѣ и цѣлому свѣтови!

И на ново почала хлипати.

Що тамъ учитель, приязно надѣ нею схиляючись, до неи приговорювавъ, се мабуть и вы и я такожь бы ѣи сказали, коли-бѣ почувли такій неприроднй речи зѣ устѣ дитины. Але чи вы и я проявили-бѣ стѣлько деликатного згляду на ёи неприродный станъ, пѣрвану одежинку, закровавленіи ноги и невѣдступну тѣнь пѣницѣ батька, — обѣ тѣмъ смѣю сумнѣватися. Ледви не ледви вѣнъ уцѣтыкавъ ѣѣ, обтуливъ шалемъ, уговоривъ прийти завтра рано и провѣвъ ѣѣ купицькѣ дороги долѣ улицею. Тогдѣ побажавъ ѣи доброй ночи.

Ясно освѣчувавъ мѣсяць вузеньку дорѣжку передъ ними. Якійсь часъ вѣнъ стоявъ и глядѣвъ въ слѣдъ тои маленькон постати, якъ подаючись, съ похиленою головою пробиралася въ низъ; постоявъ, поки минула кладовище и дѣйшла до закруту край сугорба. Тамъ зупинилася на хвилину, мовъ пылиночка терпѣня, що рисувалася на тлѣ темного,

безмірно - глибокого и рвнородного неба. Потімъ пішовъ назадъ до своєї роботи. Але лінії ёго прописнихъ шитківъ простягалися якъ рвнобіжники якоюсь безконечною, пустынною дорогою, по котрій підъ темною ніччю мелькали и пропадали ридаючі та хлипаючі діти. Невеличка школа видалася ёму того вечера ще пустійшою ніжъ звичайно; позамикавъ двері и пішовъ до дому.

На другій день рано прийшла Млісь до школи. Її лице було вмите, а густе чорне волосся показувало ще сліди недавньої боротьби зъ гребенемъ, въ котрій очевидно обі сторони сильно потерпіли. Відъ часу до часу проблыскувавъ давній, вызиваючий поглядъ зъ її очей, але вся її истота свідчила, що її дикість уже троха улагодилася. За тымъ пішовъ цілий рядъ маленькихъ досвідівъ и жертвъ, котрі припадали порівно и на ученицю й на учителя и зміцнювали їхъ взаємне довір'є и прихильність. Завсѣгды послужна підъ окомъ учителя вона часомъ була навіть зовсімъ людяна въ годинахъ шкільного відпочинку. Але нехай тільки хто подрочить її або образить чимъ-небудь, заразъ поновлювалися напади її непогамованої злості, и не одинъ молодий шибайголова, выпивши повну за свої придирки, приходивъ до вчителя зъ розбіваною одежиною та подрапанымъ лицемъ жалуватися на скажену Млісу.

Дуже не однаково розсуджували жильці мѣстечка про її прийатє до школи. Одні грозили, що возьмуть свої діти геть, коли бъ мали ще довше побувати въ такімъ лихмі товаристві. За то другі допомагали вчителеві въ ёго дѣлї ратунку и поправки. Самъ вінъ мѣжъ тымъ не перестававъ витревало и постійно проганяти зъ Млісиного ума темний морокъ її давнѣйшого житя и незначно, звольна призывчавъ її певнѣйше ступати по тій вузькій стежині, на котру допомігъ їй першій разъ ступити при їхъ першій стрічї тогомѣсячного вечера. Досвідъ євангельского Макъ - Снеглі бувъ ёму наукою; старанно обминавъ вінъ ті скали, о котрі розбилася її молода вѣра черезъ вину тамтого несправного керманича. И коли она при науцї надьбала слова превозносячі дѣтей понадъ дорослихъ, мудрихъ и розумнихъ, коли познакомилася зъ вѣрою, котрої символомъ — терпѣнє,

и давній жаръ въ еи очахъ лагбднѣвъ, — то нѣколи правда не була подавана їй въ видѣ проповѣди.

Кблька наймизернѣйшихъ осадникбвъ зложили невеличку суму грошей, за котрї можна було обдрану Млісу одягти по людски, и неразъ молодому учителеви доводилось паленѣти, коли якїй неотесаний роббтникъ въ червонїй сорочцѣ горячо стискавъ ёго руку або конфузивъ ёго простямъ, неприкрашенымъ словомъ признаня. Въ такихъ хвиляхъ вбнѣ пытавъ себе самого, чи справдѣ заслуживъ на всѣ тї доказы поважана и признаня?

* * *

Три мѣсяцѣ минули вбдѣ того дня, коли они першїй разъ стрѣтилися, и зновъ сидѣвъ учитель одного вечера пбзненъко ще надъ моральными та сентенціональными прописями, коли опять застукано до дверей. Зновъ Млісь стояла передъ нимъ. Одягнута прилично, чистенько вмыта, такъ що крбмъ еи чорного довтого волося и чорныхъ блискучихъ очей нѣщо може не нагадувало еи давнѣйшой появы.

— Вы занятї? — спытала. — Можете пбти зо мною?

По ёго потакующбй вбдповѣди додала давнымъ, розказуючо-впертымъ тономъ: — Ну то ходѣтъ, але швидко, швидко!

Выйшли въ пбтьму. Коли дбйшли до мѣста, запытавъ учитель, куды ёго веде?

— До мого тата, — вбдповѣла.

Першїй се разъ почувъ вбнѣ зъ еи устѣ те дитиняче слово, — а то звычайно не инакше було говорить, якъ „старый“ або „старый Смитъ“. Першїй се разъ вбдѣ трехъ мѣсяцѣвъ она заговорила про батька, а вчитель знавъ, що вбдѣ того великого звороту она старанно уникала ёго.

Знаючи зъ еи поступованя, що дарма було-бъ розпытувати дальше про цѣль той хбдьбы, вбнѣ ишовъ безъ опоры. Де були якї скрытї закамарки, нужденнї шинки, гостинницѣ, пиварнѣ, картярнѣ та танешнї буды, всюды заходивъ учитель, щобъ ще швидше назадъ выходити, — и всюды Млісь була его проводницею. Посередѣ дыму тютюнового и некольного гамору тыхъ яскинь ставало дѣвча, не попускаючись учительовой руки, и тревожно оглядалось шукаючи довкола,

на видъ рѣвнодушне до всего окружающаго, заняте тѣлько тымъ, кого шукало.

Деякія пѣниці пѣзнавали Млісу и домагались, щобъ дитя для ихъ потѣхи спѣвало ѣ танцювало; були-бъ вѣ навѣтъ присилували чарку выпити, коли-бъ учитель не захистивъ. Другіи зновъ ёго пѣзнавали и мовчки робили ёму мѣсце. Вѣд-такъ шепнуло ёму дѣвча до уха, що на другѣмъ боцѣ рѣчки, що протѣкає по-пѣдъ довгимъ водопроводомъ, є хатчина; тамъ ще надѣсь ёго найти. По пѣвгодинной трудной вандрѣвцѣ найшли хатчину, але вѣ хатчинѣ не було нѣкого.

Вертали здовжъ водопроводу. Вже на противнѣмъ березѣ побачили свѣтло зѣ вѣконъ мѣстовыхъ, коли наразъ грохѣтъ выстрѣлу затрясь чистымъ нѣчнымъ воздухомъ. Луна пѣдхопила ёго и понесла кругомъ черзоной горы, по вѣхъ заламахъ та щѣлинахъ, такъ що ажъ собаки всюды загавкали. Хвилину здавалося, немѣвъ передъ ними вѣ мѣстѣ стѣтла пѣдскакуючи та пѣдтанцювуючи замгѣтѣли; але мѣжъ тымъ выразно чути було булькотанье воды, гуркѣтъ кѣлькохъ каменюкъ, що вѣдорвалися вѣдъ скальной склезѣ и скотившия вѣ долину бовтнули вѣ рѣчку, — темнѣ вѣтн сумуючихъ смерекъ, заколыханѣ наглымъ порывомъ вѣтру, захвилювали мѣвъ розбурхане море, але вѣ слѣдъ за тымъ тиша залягла ще глубша, ще бѣльшь гнетуча и таємнича, нѣжъ доси.

Учитель мимовѣлъ простягнувъ руку до Млісы, немѣвъ бажаючи передъ чимъ охоронити вѣ. Але Млісы вже не було. Дивный перелякъ обхопивъ ёго; прудко погнавъ вѣнъ стежинкою назадъ ажъ до потока, а перескакуючи зѣ камня на камѣнь, добѣгъ до стѣпъ черзоной горы и до першихъ домѣвъ мѣста. Наразъ зупинився, окаменѣвъ зѣ страху. Высоко по надъ ёго головою мчалася вузкимъ деревянымъ корытцемъ порхаюча постать ёго малой товаришки, що стрѣлою крѣзь пѣтму пролѣтала по надъ безоднею.

Що духу почавъ вѣнъ драпатись горѣ стрѣмкимъ берегомъ, прямуючи до свѣтла кѣлькохъ лѣхтаренъ, що пѣдъ горою снували на однѣмъ мѣсци. Ледво дышучи опинився середъ купки людей, у котрыхъ на лицахъ виднѣлось спѣвчутьє и перелякъ. Мѣжъ ними була ѣ Мліса. Она выступила зѣ помѣжъ товпы, взяла учителя за руку и мовчки завела

ёго передъ щось, що подавало на грубо въ скалѣ продвбану печеру. Лице еи було блѣде якъ крейда, але еи зворушеньє троха втихомирилося: показувала такій видъ, якъ хтось, що побачивъ сповненьє того, чого давно ожидавъ, — и видъ той влекшивъ троха серце переляканого вчителя. Стѣны печеры були подекуды пообдпирані на півъ прогнилими колодами. Дитя вказало на щось, щó выглядало мовъ купа онучь, покинутихъ въ печерѣ послѣднимъ еи жильцемъ.

Зó свѣтломъ въ руцѣ пѣдступивъ учитель ближе и нахилився.

То бувъ Сміть!

Вѣнь бувъ уже холодный. Пистолеть въ одной руцѣ а куля въ серци — отъ такъ лежавъ вѣнь обѣчь своей порожной „торбы“.

II.

Те; що Макъ Снеглі называвъ наверненьемъ Мелісы, въ рудникахъ и тунеляхъ означувано трохи досаднѣйшою назвою. Млісь, мовлявъ, наскочила на нову жилу золота. А коли на маленькомъ кладовищи появилася свѣжа могила, на котрой учитель за свои грошѣ велѣвъ поставити невеличкій деревянный хрестъ съ простою написею, то й мѣсеца газета „Прапоръ червонной горы“ не осталася позаду и посвятила памяти „одного зъ нашихъ найпершихъ предтечь“ горячу статью, въ котрой зъ деликатнымъ тактомъ наткнуено на „тую отруту душъ благородныхъ“ и зъ легкимъ зѣтненьемъ надъ суетою всего земного прошено — „разомъ зъ нашимъ улюбленимъ братомъ погребати й память про ёго минувшѣсть“. „Лишає вѣнь — кѣнчивъ Прапоръ — одиноку дитину оплакуючу ёго память, дитину, котра, дякувати благороднымъ старанямъ всечестѣйшого пана Макъ Снеглі, є правдивою взбрцевою ученицею тутешной школы.“

И справдѣ всечестѣйшій Макъ Снеглі возився зъ наверненьемъ Мелісы, чи треба чи й не треба. Потайно вѣнь приписувавъ нещасливѣй дѣвчинѣ всю вину батькового самоубійства, а за то въ недѣльнѣй школѣ такъ чутливо розмалювавъ спасенный впливъ нѣмого гробу, що бѣльша часть

єго молодыхъ слухачѣвъ ажъ очи вытрѣщила зъ нѣмого переполоху, а нѣжнй мовъ рождъ та лилй потомки „першихъ родинѣ“ розревѣлися зовсѣмъ не на жарть и нѣякимъ побытомъ не давали себе уцѣтькати.

Надбйшло довге посушливе лѣто. На шпильяхъ гбрь день-въ-день тремтѣла жара жовто-сѣрыми хмариночками, а зъ легкимъ вечѣрнымъ вѣтромъ знимались туманы жаркого червоного пылу по-надъ цѣлою околицею. Зелена, филяста трава, котрою на провеснѣ вкрылась була Смітова могила, збсхла теперь, пожовкла и затвердла. Въ ту пору неразъ впадало въ очи учителяви, коли въ недѣлю зъ полудня прохожувався по маленькѣмъ кладовици, що могила старого Сміта посыпана була дикими квѣтками нарваными въ вохкѣмъ смерековѣмъ лѣсѣ, а ще частѣйше висѣли нечуурнй вѣнки на малѣмъ смерековѣмъ хрестѣ. Вѣнки тѣ звычайно увитѣ були зъ пахучого розхѣднику, переплетеного квѣтками дикихъ каштанѣвъ, черемхи та крушины; десь-колись бачивъ вѣнъ мѣжъ ними такожъ брудно-жовтѣ звоники наперстницѣ або вдовитого вовчого перцю. Въ дивнѣмъ сплетеню тыхъ вдовитыхъ цвѣтѣвъ зъ ознаками памяти про небѣжчика було щось таке, що вчителя дуже болучо вражало.

Коли одного дня на далекой прогульцѣ пробирався черезъ лѣсистый хребетъ одной горы, побачивъ Млісу середъ гущавины. Она сидѣла на смерековѣмъ вывертѣ, котрого звисаюче засохле галузя творило фантастичну вкрѣвлю надъ еи головою. Мала повенъ подолокъ зѣля та горѣхѣвъ и муркотѣла собѣ якусь муриньску пѣсеньку, котру знать затимила зъ своего давнѣйшого житя. Пбзнала вчителя зъ далека, зробила єму мѣсце обѣчь себе на своѣмъ высокѣмъ престолѣ и почала частувати єго горѣхами та дикими яблоками съ такою повагою, що можна було розсмѣятися. Учитель користаючи зъ нагоды зробивъ вѣ уважною на туючу, смертоносну силу наперстницѣ, котрой товстолистѣ квѣтки вызирали зъ еи подѣлка; она прирекла єму, що бодай доки буде єго ученицею, не буде съ тыми квѣтками мати нѣякого дѣла. Сего було єму досыть: вѣнъ знавъ зъ досвѣду, що на еи слово можна покладати, — и прикре чутя, яке збудилось було въ нѣмъ на видѣ того цвѣту, щезло доразу.

Зъ помѣжъ родинѣ, котрѣ обѣцялись приняти у себе

Млісу, коли ви навершенно сталося загально звѣстнимъ, учитель выбравъ родину панѣ Морферъ. Бувъ се цвѣтучій, любезній образокъ юго-заходной женщины. Въ лѣтахъ свого дѣвования славилась она пѣдъ назвою „степовой рожѣ“. Але панѣ Морферъ належала до тыхъ особбъ, що вмѣють рѣшучо боротися съ своєю власною природою; тожъ пѣсля довгого ряду жертвъ и напружень удалось їй вкѣнци перебороти вроджений наклѣнъ до легкомыслности и вповнѣ присвоити собѣ засады „порядку“, котрый уважала найвышимъ закономъ неба. Та хочъ и якъ старанно утоптана була стежечка, по котрой сама она ходила, то все таки годѣ їй було удержати й окружаючій їй планеты въ строго приписаныхъ дорогахъ, а навѣтъ доходило неразъ до „стычокъ“ мѣжь нею а ви дорогимъ „Джимсомъ“. Вроджена але переборена ви натура вповнѣ вѣдродилась въ ви дѣтяхъ: Ликургусъ передѣ обѣдомъ любивъ шарити въ мисникахъ а Аристидъ прибѣгавъ босо зѣ школы до дому, покинувши тї важнїй причандалы на шкѣльвѣмъ порозѣ, щобъ тѣлько мати ту радѣсть — перечалапкатися босо по улицахъ та рѣвчаклахъ. Навѣтъ дѣвчата Октавія и Касандра не досыть були дбаючїй о особнѣту чистоту. И хочъ якъ старанно обтяла, обципала и обемыкала „степова рожа“ свою власну натуру, то все таки ви буйнїй парости на перекѣрѣ усѣмъ ви змаганямъ выростали въ дикї непогамованї дички — окрѣмъ однои. А та одна, то була Клитемнестра Морферѣвна, пятнадцатилѣтка. Въ нѣй бачила мати воплоченье свого идеалу — чистоты, порядку и нудного благоприличїя.

Вельми поважана панѣ Морферъ мала тую любезну слабѣсть, що думала, що „Кліточка“ буде для Млісы потѣхою и взбрѣмъ. И поступаючи пѣсля той думы, тыкала Млісѣ ту Кліточку все въ очѣ, коли она въ чѣмъ-небудь провинилася, и въ хвиляхъ жалю ставила їй якъ идеаль, до котрого мусить змагати. Отъ симъ то й не дуже здивувався учитель, коли почувъ, що Кліточка мае ходити до ёго школы; очевидно мала се бути для нѣго велика ласка — она й ту для Млісы и для другихъ учениць мала бути взбрѣмъ.

Бо Кліточка була вже справдешною молодою дамою. Она унаслѣдила красу по своѣй матери и пѣдъ впливомъ климату червонои горы вже въ такъ вчаснѣй веснѣ житя

пышно розпустила повні пупівки. Отъ тымъ то и вся молодѣжь Смітової Торбы, для котрой така квітка була зовсѣмъ на-вдивовижу, въ цвѣтні за нею зотхала а въ маю безъ неї вянугла. Закохані паробки облягали школу пѣдчасъ виходу дѣвчатъ, а не одинъ заздримъ окомъ глядѣвъ на учителя.

Може бути, що именно те звернуло ёго очи на иншу. Вѣнъ мусѣвъ запримѣтити, що Кліточка часто мала напады романтизму. Пѣдчасъ науки вимагала для себе дуже богато уваги: вѣ пера завсѣгды псувалися и треба було ихъ на ново поправляти, кожда вѣ просьба супровожалась такимъ выжидаючимъ поглядомъ, якій зовсѣмъ не стоявъ въ мѣрѣ до вимаганої услуги; инколи навѣтъ — безъ сумнѣву зовсѣмъ случайно — коли учитель прописувавъ їй дещо въ спитку, опиралась она своимъ повнимъ бѣлымъ раменемъ на ёго рамя, и заразы опбсѣла червонѣла и вѣдкдала назадъ свои золотистѣ кучерѣ, скоро таке зъ нею лучилося.

Не тямлю вже, чи сказавъ я, що учитель бувъ молодой чоловікъ. Се впрочѣмъ и не такъ важна справа; але вѣнъ одержавъ строге вихованье въ тѣй школѣ, въ котрѣй теперъ Кліточка зачинала брати першу лекцію, и зъ геройствомъ молодого Спартанця опирався пышнымъ формамъ вѣ раменѣ и понадному блескови вѣ очей. А може й пбсна їда по трохи причинялася до такого аскетичного свѣтогляду. Сякъ чи такъ, а звычайно вѣнъ оминавъ Кліточку. Але одного вечера, коли она вернула до школы, щобъ вѣдшукати щось буцѣмъ то забуге и не могла найти ажъ поки учитель не згодився провести їѣ до дому, тогдѣ, розказують, бувъ вѣнъ для неї дуже чемный и приязный — головно мабугъ для того, щобъ подроцити трохи переповнені сердца тыхъ, що Кліточку обожали.

На другій день пбсѣла тої чулої стрѣчи Млісь рано не прийшла до школы. Полудень — Млісы нема. Кліточка на запытанье вчителя вѣдказала, що рано обѣ разѣмъ выйшли зъ дому, але уперта Млісь скрутила на другу дорогу. И по полудни Млісы не було. Надъ вечѣрѣ зайшовъ учитель до панѣ Морферѣ, котрой материньске сердце справдѣ дуже затревожилось. Панѣ Морферѣ увесь день шукавъ за Млісою, але хочъ-бы тобѣ одинъ слѣдочокъ, по котрѣмъ можна-бѣ

ви дошукатися. Взяли на протоколь Аристидя, пѣдозрѣного о спбввину, але чисто-сердечному хлопчикови удалось переконати всѣхъ о своѣй невинности. Мама Морферъ на тѣмъ и порѣшила, що бѣдолашну дѣвчину найдуть десь въ ровѣ утоплена, або, — що майже такъ само страшне, — до тѣхъ мѣры замурану та заболочену, що анѣ вода анѣ мыло не зможуть ви на ново очистити.

Съ тяжкимъ сердцемъ вернувъ учитель до школы. Але коли засвѣтивъ лампу и сѣвъ коло стола, побачивъ передъ собою листъ. Адресъ писаний бувъ Мелісіною рукою. Листокъ написаний бувъ, бачилось, на четверточцѣ вырванѣй зъ якоисъ старои нотатки, и щобъ нѣчье святотатске око не проникло въ ёго тайники, залѣплений бувъ шѣстьма кусками оплатка. Учитель розпечатавъ листъ зъ якоюсь, можна сказати, нѣжностею, и прочитавъ ось що:

„Поважаний Паве!

Коли Вы будете се читати, я вже буду далеко. И не верну бѣльше. Нѣколи, нѣколи, нѣколи! Мои перлы можете дати Марійцѣ Дженнигъ а мою Гордѣсть Америки (ярко колъоровану литографовану етикету зъ коробки на сигареты) Самосѣ Фляндеръ. Але Кліточцѣ Морферъ нѣчого не дайте! Не важтеся! Хотите знати, що я о нѣй думаю? Она погана, гидка, брідка, ось що! Досыть на нынѣ. За тымъ остаюсь

Ваша поважаюча

Меліса Смитъ.“

Въ глубокихъ думяхъ сидѣвъ учитель надъ тымъ дивовижнымъ письмомъ, поки ажъ мѣсяць не пѣднйавъ своего промѣнястого лица по-надъ далекими горами и не освѣтивъ стежки утоптанои ногами приходячихъ и вѣдходячихъ дѣтей, такъ що лыснѣлася мовъ металевый поясокъ. Вѣдтакъ подеръ листъ на дробнѣй кусочки и розкидавъ по стежцѣ. Вѣнъ успокоився, бо въ ёго головѣ уложилася добра постанова.

Слѣдуючого поранку скоро свѣтъ продирався учитель крѣзь гушавину лапастыхъ папоротникѣвъ та оживъ въ глубь смерекового пралѣса. Зляканий збрывся заяць зъ своего легища, а трохи дальше пѣдняли каторжнѣй вороны, що мабутъ усю нѣчь прогуляли, крикливый протестъ противъ такои вчасной блуканины. И такъ наконецъ добрався вѣнъ до лѣ-

«истого вершка горы, де вже разъ зустрѣвся бувъ зъ Млісою. Зъ-далека вже пбзнавъ вбнѣ смерековый вывертъ зъ набалдашникомъ сухого галузя, але на вывертъ було пусто. Наразъ зашелестѣло щось мѣжь сухимъ гильемъ оваленого лѣсового велитня, немовь-бы яка дичина сполохана ёго приходомъ шмигнула горѣ гилякою и сховалася въ непрогляднбй гушавинѣ. Коли учитель дббрався до давного сидженя, заставъ гвѣздечко ще тепле, але пбдвѣвъ очи въ гору и зустрѣвся зъ-поза густого сплету галузя съ чорными очима зыфуркнувшой пташки. Мовчки глядѣли одно на друге. Перша промовила Млісь.

— Чого вамъ треба? — запытала коротко.

Учитель уложивъ собѣ кже плянѣ, якъ поступати.

— Я хотѣвъ просити о кблька дикихъ яблокъ, — сказавъ смирно.

— Не дамъ! Идѣть собѣ геть! Нехай вамъ дасть ота... Клітеременестера! (Очевидно, вѣ робило се якусь приятнбсть, а може було выразомъ еи погорды, коли те, и такъ уже довге имя клясичной молодой дамы могла ще о кблька складбвъ продовжити.) Вы незносный чоловікъ!

— Я голодентъ, Лісю. Я вбдѣ вчора полудня нѣчого не вѣвъ. Такъ таки гину зъ голоду.

И молодой чоловікъ мусѣвъ зъ превеликого ослабленя ажъ о дерево опертися.

Се влучило Мелісь до сердца. Въ гбркихъ дняхъ своего циганьского жита зазнала она неразь того почутя, котре вбнѣ теперъ такъ майстерно удававъ. Спонукана проймаючимъ тономъ ёго голосу, але все ще не зовѣмъ упевнена, сказала:

— Покоплѣть тамъ пбдѣ корѣнемъ дерева, тамъ ихъ цѣла купа. Але борони васъ Богъ, кому сказати!

Млісь мала свбй магазинѣ, якъ тѣ лѣсовѣ мыши и вывѣрки.

Але учитель, розумѣвся, нѣчого не мбгъ найти. Запевно голодъ особливо ослабивъ ёго очи. Млісь занепокоялась. Въ кбнци мовѣ лѣсовикъ выхилила зъ лѣстя свою головку и спытала:

— А коли я злѣзу и дамъ вамъ яблокъ, то обвѣястесь же дбткнутись мене й однимъ пальцемъ?

Учитель обѣцявся.

— Надѣюсь, що вмерете на мѣсци, коли тѣлько мене доторкнетеса!

Учитель приставъ и на те, щобъ на мѣсци вмерти, коли зломить присягу.

Млісь зсунулась зъ дерева. Кѣлька хвилинь не чути було нѣчого крѣмъ хрупаня яблѣкъ въ зубахъ учителя.

— Лѣьше вамъ теперъ? — пытала она приязно.

Учитель запевнивъ, що силы ёго покрѣпилися, подякувавъ їй чемненько и забирався нѣбы до вѣдходу. Ще не далеко й вѣдойшовъ, коли она закликала ёго. Того вѣднѣ и ждавъ. Обернувся: она стояла вся блѣда зъ великими слѣзама въ широко отвореныхъ оченятахъ. Учитель почувъ, що надѣйшла вѣдповѣдна хвиля. Наблизивсь до неи, взявъ їѣ за обѣ руки, заглянувъ їй въ заплаканѣи очи и сказавъ поважно:

— Лісю, тямить ты ще той першѣй вечѣръ, коли ты прийшла до мене?

Ліся пригадала собѣ ёго.

— Ты пыталась мене, чи можешъ ходити до школы, бо бажавшь чогось навчитися и статися лѣпшою, а я сказавъ...

— Приходи! — доповнило швидко дѣвча.

— А що-жь бы ты сказала, коли-бъ твоѣи учитель пришовъ теперъ до тебе и сказавъ, що чуєся дуже самотнымъ безъ своєи маленькои ученицѣ и просить їѣ, чтобы прийшла и ёго навчили статися лѣпшимъ?

Кѣлька хвиль дитя стояло мовчки съ похиленою головою. Учитель ждавъ терпѣливо. Приваблений тишею прибѣгъ зайчикъ зовсѣмъ близько нихъ, сѣвъ на заднѣи лапки а переднѣи съ шовковою вовночкою пѣднявъ высоко въ гору и цѣкаво поглядавъ на нихъ. Вывѣрка збѣгла долѣ хрѣпавою гиллякою выверту до половины вѣ-низъ и наразъ зупинилася.

— Я жду, Лісю, — сказавъ стиха учитель, и дитя всмѣхнулося.

Тихесенькѣи вѣтерець заколыхавъ верхкама деревъ а крѣзь ихъ посплѣтанѣи гилъки протиснулась довга пасмуга свѣтла прямо на нерѣшуче личко дрѣбнои задуманой дѣвчицы. Наразъ своимъ звычайнымъ прудкимъ способомъ вхо-

шила она учителя за руку. Промовила щось ледви чутно. А вбязь вдгорнувъ йй зъ чола круче волося и поцѣлувавъ ш рука объ руку покинули они холодне склепѣнье та прой-маючій пахощѣ лѣсовѣ и выйшли на чисту, сонѣшнымъ свѣ-тломъ залиту дорогу.

III.

Хочь Млісь вбдѣ того часу зъ другими школярами обходила не такъ уже неприяно, то для Клітемнестры все таки не могла набрати доброго сердца. Якесь заздрѣне порыванье не выгасло ще въ еи. маленькѣй пристрастнѣй груди. А надто ще Кліточчинѣ круглѣй формы и повнѣй су-ставы дуже добре надавалися до щипаня. Та тѣлько-жь учи-тель яко-мога уцѣтькувавъ подѣбнѣй выбухи. За то еи воро-гованье инколи выливалось въ такихъ формахъ, котрымъ нѣякій учительскѣй надзѣрѣ не мѣгъ запобѣгти.

О кѣлько учитель мѣгъ виробити собѣ судъ о ха-рактерѣ Мелісы, то не мѣгъ собѣ навѣтъ подумати, щобъ она золи мала куклу. Та чи одного то не можуть собѣ поду-мати быстроумнѣй педагога, що є на дѣлѣ. Млісь мала спра-вдѣ куклу, въ найповнѣйшѣмъ значеню свою властиву куклу — маленьку копію себе самои. Безталанне истнованье тои куклы було тайною, котру припадково вдкрыла панѣ Мор-ферѣ. Давнѣйше тая кукла була вѣрною товаришкою Млісы у вѣсѣхъ еи блуканинахъ и мала на собѣ выразнѣй слѣды тяжкихъ пригодъ. Еи первѣстну краску давно сполокавъ дожджъ а натомѣсть облѣпило йѣ болото рудникѣвъ — од-нымъ словомъ, она подабала на Млісу зъ еи давнѣйшихъ днѣвъ. Еи одинака одежина зъ поблеклого церкалю була брудна и порвана, зовсѣмъ якъ колісь у еи властительки. Нѣхто нѣколи не чувъ, щобъ Млісь хочь однимъ пестячимъ слѣвцемъ потѣшила йѣ за вѣсѣ тѣ злиднѣ. Она й не показу-вала еи другимъ дѣтямъ. Нещасна лежала на твердѣй по-стели въ дуплѣ дерева близъ школы и тѣлько на самотныхъ вандрѣвкахъ своєи панѣ могла ужити троха руху. Млісь була для своєи куклы такъ само строга, якъ для себе самои — анѣй найменшого прибагу, та й годѣ !

Аж ось панъ Морфєрова въ добротѣ своего сердца купила Млієѣ нову куклу. Дитя приняло її на-пѣвъ холодно, на-пѣвъ цѣкаво. Коли учитель одного дня троха приглянувся тѣй куклѣ, здалось ёму, що ви круглі червоної щоки и лагбдній синій очи злегка похожі на Клітемнестру. Швидко показалося, що й Млієѣ запримѣтила ту похожбсть. Задля того товкла куклиною восковою головкою о камѣньє, коли тѣлько була сама, а зъ дому до школы и зъ школы до дому тягала її за шию на шнурочку. Инколи зновъ клала її передъ себе на лавку и невтомимо шпигала голкою ви терпѣливе беззащитне тѣло. Чи робила се зъ пѣмсты за те, що и въ куклѣ бачила взбрєць Кліточки, чи може инстинктовослѣдувала поганьскому поглядови и церемоніямъ фетишизму, думаючи, що й самъ первозбръ того воскового моделю вѣдѣтыхъ тортуръ засохне та й умре, — се таке метафизичнепытанье, котрого розбирати не чуюся въ силѣ.

Помимо того поганьского забобону вбачавъ учитель у всѣму, що она робила, працю швидко пѣймаючого, невтоминого, твердого розуму. Она не знала той звычайной дѣточой несмѣлости та хитливости. Ёи вѣдповѣди въ школѣ всебули приправлені смѣлостею и быстротою. Звѣстна рѣчь, она не була непохибною, але вѣдвага и певнбсть, зъ якою кидалась въ незнакомій воды и переплывала глубенѣ, котрыхъанѣ она сама анѣ дрбнній полохливій пльваки кругъ неи немогли зглубити, — отсе въ очахъ учителя переважуваловсѣ похибы ёи розуму.

Въ тѣмъ зглядѣ, здаєсь менѣ, и старій люде не лѣпшій дѣтей, и коли тѣлько маленька червона ручка пѣдносялася понадъ лавку просячєсь до вѣдповѣди, цѣлу клясу залягала тишина пѣдиву, а навѣтъ самъ учитель слухаючи починавъ инколи сумнѣватися о своѣмъ судѣ и досвѣдѣ.

Помимо того непокоили ёго наравду деякі ёи прикметы, котрі зъ разу выдавались ёму забавными. Вѣнѣ не жѣгъ не бачити, що Млієѣ местива, зарозумѣла и уперта. Одно тѣлько було у неи добре, що выплывало зъ ёи на-пѣвъ дикой вѣдчѣ — тѣлесна сила и склоннбсть до пожертвованя, а далѣ й ще одно, що вже доволѣ рѣдко стрѣчаєся у дикарѣвъ — щирбсть и правдивбсть. Млієѣ не знала брєхнѣ такъ

само якъ боязни; може навѣтъ въ такѣмъ характерѣ, якъ у неѣ, безстрашнѣсть и правдивѣсть значили одно и то само.

Довго и глубоко думавъ учитель о тѣмъ дѣлѣ и наконецъ дѣйшовъ до того, до чого доходить майже кождый широко мыслящій: що кождый чоловікъ звичайно невѣдльникъ своихъ переудѣвъ. Отъ и рѣшивъ вѣнъ пѣти на пораду до проповѣдника Макъ Снеглі. Було се по трохи упокоренье для ѣго гордости, бо вѣнъ и Макъ Снеглі не були зовсѣмъ друзьями. Але жъ вѣнъ думавъ тѣлько про Мелісу и про першу свою стрѣчу зъ нею. Перенятый чи то негрѣшною повѣркою, що се не простый злучай напутивъ ви блудный кроки до школы, чи то почувьемъ, що се вѣнъ сповняе якась великодушнее дѣло, вѣнъ переубѣвъ свою нехѣтъ и пѣшовъ до всечестного Макъ Снеглі.

Макъ Снеглі дуже радувався ѣго приходомъ. Ба навѣтъ зробивъ ласкаво увагу, що учитель троха за мизерно выглядаетъ — чи не докучаютъ ѣму нервы або ревматизмъ. — Бо то хочъ-бы отъ у мене, — вѣдъ послѣднего збору нежитъ и пропасница така, що крый Боже! Але я вже привыкъ крѣпитися..

А скоро бесѣда зѣйшла на нежитъ та пропасницу, то вже хотя-не-хотя мусѣвъ учитель выслуhati развѣ зо три повторювану рецепту на тѣ страшный болѣсти. За тымъ Макъ Снеглі завѣвъ рѣчь про „сестру“ Морферъ.

— О, се оздоба людекости, а потомство яке благоподобне! — проговоривъ Макъ Снеглі. — Отъ хочъ бы та взѣрцево выхована молода дѣвчина, та Клѣточка — така освѣчена, такій у неѣ маньеры...

И справдѣ, Клѣточчиній маньеры такъ живо мабуть припали до ѣго душѣ, що зъ устѣ ѣго слова полились потокомъ. Учитель бувъ въ клопотѣ. Тѣ похвалы тымъ нагляднѣйше выказували рѣзницю мѣжь первородженою панѣ Морферовой Клѣточкою а бѣдною Млісою. Кѣлька развѣ старався учитель звести розмову на иншій речи, а коли те ѣму не удалось, пригадавъ собѣ наразъ, що мусять ще зайти тамъ-то и тамъ-то, и вѣддалился, не просивши навѣтъ о пожадану пораду. Потѣшався однакожь тою не зовсѣмъ справедливою догадкою, що Макъ Снеглі и такъ нѣякою путною порады не мѣгъ-бы бувъ ѣму дати.

Може бути, що ся невдача вбдєвіжила давній ширій вбд-носини мѣжь учителемъ и ученицею. Дитя мабуть запримѣ-тило змѣну въ поведѣнцѣ учителя, котра послѣдними часами була трохи силувана. Одного дня пбдчасъ довгой пополудне-вон прогульки она нагле зупинилась, выскочила на грубу колоду и заглянула ёму своими великими, быстрыми очима прямо въ лице.

— Вы чейже не сказилися? — спытала потрясаючи своими кручими кучерями.

— Нѣ.

— Анѣ не розлюченій?

— Нѣ.

— Анѣ не голодній?

(Голодъ для Млісы бувъ такою недугою, котра могла чоловіка въ кождѣй хвили напасти.)

— Нѣ.

— И не думаете про неи ?

— Про кого, Лією ?

— Про тую „бѣлу дѣвчиниско“.

(Се бувъ найновѣйшій епитетъ, якій Млісь, смугла бру-нетка, придумала для блѣондинки Клітемнестры.)

— Нѣ.

— Дайте слово !

(Се була формула, котрой она уживала за порадю учителя замѣсть давного: „Надѣюсь, що вы умрете на мѣсци!“)

— Слово.

— Слово святой чести !

— Святой чести.

Затымъ она горячо поцѣлувала ёго, збскочила зъ ко-лоды и побѣгла шо духу. Слѣдуючій два чи три днѣ зволила заховуватись троха ббльше похожеже на другихъ дѣтей и бути, якъ сама казала, „чемненькою“.

*

*

*

Отсе вже минули два роки, вбдъ коли учитель прибувъ до Смітовой Торбы. Плата ёго була не велика, а надѣя на те, що мѣсточко съ часомъ зробіться столицею округа, до-сыть непевна. Отъ вбнѣ и порѣшивъ перенестися на яке

инше мѣсце. Поки - що вѣнъ розказавъ о своѣмъ намѣрѣ шкѣльному инспекторови, але позаякь въ ту пору молодыхъ людей зъ доброю освѣтою и бездоганною поведѣнкою було не багато, то давъ намовитись — остатися ще на мѣсци черезъ зиму. Впрочемъ нѣхто не знавъ о тѣмъ намѣрѣ; учитель не говоривъ о нѣмъ анѣ съ панею Морферовою, анѣ съ Клѣточкою, анѣ нѣ съ кимъ изъ своихъ школярѣвъ. Така мовчаливѣсть выплывала у него по части зъ вродженои неохоты до всякого балаканя, по части такожъ изъ бажаня — не бути предметомъ тысячныхъ пытанъ и догадѣвъ прилюднои цѣквости, а врештѣ й зъ того досвѣду, що, мовлявъ, не кажи гоць поки не перескочышь.

Про Млісу вѣнъ и думати не любивъ. Може то зъ самолюбства вѣнъ сидувався вмовити въ себе, що чувство притягаюче ёго до той дѣвчины, було дурне и романтичне. Вѣнъ навѣтъ вмовлявъ въ себе, що красше буде передати вѣвъ въ руки старшого и строгійшого учителя. А надто йъ уже швидко мало бути одинацять лѣтъ, сама пора. въ якѣй пб-сля звичаѣвъ червонои горы дѣвчина починае бути дорослою панною. Вѣнъ сповнивъ свѣй обовязокъ. По Смітовѣй смерти розписавъ вѣнъ листы до ёго своякѣвъ и одержавъ вѣдповѣдь сестры Мелісинои матери. Она дякувала ёму и сповѣщала ёго, що за кѣлька мѣсяцѣвъ разомъ изъ своимъ мужемъ покидае надъатлантійскій державы и переселюеть до Калифорніи.

Се змѣнило подекуды плянъ того воздушного замку, котрый учитель будовавъ для Млісы. Але хйба жъ се не була найпростѣйша въ свѣтѣ рѣчь, що любяча, щиро сердечна женщина, а до того ще й близька своячка зъумѣе лѣпше повести си упряму вдачу? Учитель прочитавъ той листъ Мелісь. Она выслухала безъ уваги, приняла смирно письмо зъ ёго рукъ и повикроювала зъ него ножичками малі фигуры, що мали представляти Клѣтемнестру; щобъ не допустити якои-небудь помылки, поклала ще на кождѣй надписъ: „Бѣла дѣвчиниско“ — и порозлѣплювала ихъ по стѣнахъ школы.

Лѣто клонилось до кбця. По долнинахъ позбираніи вже були послѣдніи плоды. И учитель помѣркувавъ, що пора бѣ було переглянути й тѣ плоды, якѣ достигли въ головахъ ёго

ученикбвъ зъ сѣменъ, котрї вѣнъ такъ щиро и невтомимо за сѣвавъ, — однимъ словомъ, устроить прилюдный экзаменъ. Запрошено всѣхъ ученыхъ и свѣдущихъ зъ Смітовой Торбы, щобъ почтили те свято своєю присутностею, то значить, щобъ були свѣдками того старо-поважного звычайю — приголомшувати полохливыхъ дѣтей и своими пытанями такъ ихъ забаламучувати, немовъ бы стояли передъ судією слѣдчимъ. При такихъ оказіяхъ звычайно найсмѣлвйшїй и найхолодно-кровивйшїй здобувають найбблшу похвалу. Читатель певно зрозумѣ, що Млісь и Кліточка яєнїли попередъ усѣми. Они здобули собѣ найбблшу увагу публїки: Млісь своєю певностею и своимъ смѣлымъ пониманьємъ, а Кліточка своимъ незрушимымъ споковємъ и бездоганною поправностею своихъ маньєрь. Прочї застрашувались и зацукувались. Розумѣєся само собою, що Мелісїнїй яркїй и дотепнїй вѣдповѣди прятгали на єи сторону бблшбєть публїки и здобували собѣ найбблше оплескѣвъ. Єи минуше безперечно вѣ найбблшїй мѣрѣ здобувало вїй симпатїи тыхъ атлетичныхъ постатей, що стояли зъ надвору по- пѣдъ стѣнами и протискали крѣзь вѣкна свои бородатї лица до школы.

. . . . .

IV.

Довга дожджева пора кѣнчилася. Наближенье весны вѣщували вже наливаючї-ся пупїнки и бурливо шумячї лѣсовїй потоки. Свѣжими пахощами вѣяло зъ смерековихъ лѣсѣвъ. Зновъ покрылася невеличка могилка на Смітовѣмъ грѣбѣ нѣжною, хвилюючою зеленою усѣяною яскрами та стокротками. Маленьке кладовище приняло минушого року ще кѣлькохъ жальцѣвъ вѣ свое холодне лоно; парами потяглись могилки подовжъ низькой огорожѣ ажъ до Смітового грѣбу, котрїй стоявъ самотиною. Якїсь забобоны нѣ доцуєкали хоронити нѣколи вѣ непосреднѣмъ сусѣдствѣ самоубїйцѣ, такъ що пѣдъ муравою близъ Смітовой могилы не спочивали нѣчїи кости.

По всѣхъ рогахъ и улицахъ мѣста розлѣплєнїй плякати сповѣщають усѣхъ любителѣвъ штукъ, що за кѣлька днѣвъ

преславна трупа театральна представить рядъ комедій „смѣшныхъ до розпуку“, а для вѣдмѣны дасть такожъ славно мелодраму и велику забаву съ танцями та концертомъ.

Тѣ оповѣщеня выкликали въ цѣлѣмъ населеню велике зворушенье, а що вже школярѣ, такъ тѣ й говорити о нѣчѣмъ иншѣмъ не могли. Учитель прирѣкъ Мелісъ, для котрой се була рѣдка и горячо пожадана роскошь, шо пѣде зъ нею до театру. И справдѣ, коли наставъ памятный вечѣръ, учитель и Млісъ прибули на представленьє.

Давали мелодраму. Була се штука не на стѣлько лиха, щобъ зъ нею смѣяться, и не на стѣлько добра, щобъ могла зацѣкавити. Гра була, якъ звычайно, не гладка, середной доброты. Але коли учитель, знеохоченый и знудженый, позырнувъ на свою ученицу, то зъ дивомъ и страхомъ побачивъ, яке величезне вражѣнье зробила та гра на ни чутливу натуру. За кождымъ ударомъ ни судорожно трепечучого сердца кровь наливала ни щоки. Тонкї, пристрастнї губки при поспѣшнѣмъ вѣддыху були на-пѣвъ розтуленї. Черною дугою склепились высоко поднятї бровы понадъ широко выпуленными очима. Она не смѣялась надъ нужденными жартами комика, бо Млісъ смѣялась рѣдко. И на плачь ѣй не збиралось такъ, щобъ мусѣла держати въ руцѣ бѣлу коронкову хусточку, якъ отъ мягкосердна Клїточка, котра тайкомъ обтираючи собѣ очи, рѣвночасно перешѣптувалася зъ своимъ услужнымъ поклѣнникомъ и кидала на учителя кокетучимъ поглядомъ.

Ажъ коли представленьє скѣнчилося и зелена заслона спустилась на маленьку сцену, вѣдохнула Млісъ довго и глубоко, звернулася съ полу-перепрошучою усмѣшкою и зъ утомленнымъ рухомъ до учителя и сказала:

— А теперъ заведѣть мене до дому.

За тымъ опустила вѣвъ на свои чорнї очи, немовъ хотѣла духомъ ще хвилечку побути на сценѣ.

По дорожѣ до дому учитель уважавъ потрѣбнымъ осмѣшити цѣле представленьє. Не дивувало-бъ ѣго -- мовлявъ -- коли-бъ Млісъ и справдѣ повѣрила, шо молода дама, котра такъ гарно грала, робила се на правду и дѣйстно кохалася съ тымъ паничемъ въ блискучѣмъ уборѣ. Ба, а коли-бъ се

й було правдою, то оно було бь якъ разъ лихо для бѣдной дѣвчины.

— Чому? — спытала Млісь, живо пѣдводячи на нѣго очи.

— Тому, що ёго теперѣшна плата не выстала-бы, щобъ выживити жѣнку а надто оплатити той блискучій одягъ, выпозичений на мѣсяць. Якъ поберуться, то й плата ихъ уменшується, розумѣсь, коли вже одно або друге не повѣнчане съ кимъ иншимъ. Бо — говоривъ дальше вчитель — я дуже пѣдозрѣваю, що се именно мужъ той гарной графинѣ при дверехъ билеты вѣдбирае, заслону пѣдтягае, свѣчки гасить и всякій пѣдбѣнй высокій обовязки сповняе. А зновъ той молодой кавалеръ, ну, — одежда на нѣму справдѣ хороша, коштувала що найменше пѣвтретя, а може навѣтъ цѣлыхъ три доляры, не числячи плаща зъ червоного канафасу, котрого цѣну припадкомъ знаю, бо купувавъ такий самый шляфрокъ для себе. Кавалеръ, Лісю, певно що чистый хлопака, а що часомъ любить троха надъ мѣру закропитися, то се ще, надѣюсь, не рація, щобъ усякй пѣницѣ набивали ёму синцѣ пѣдъ очима и тручали ёго по ровахъ, якъ се недавно робили въ Вѣнджемѣ. Якъ думаешь, Лісю, мали рацію, чи нѣ? А хочь-бы вѣнъ менѣ виней бувъ и пѣвтретя доляра, то я ще не мусѣвъ бы ёму те въ очи тыкати.

Млісь держалась обома руками за ёго руку и старалася заглянути ёму въ очи, але молодой чоловѣкъ уперто вѣдвертавъ ихъ въ иншу сторону. Неясно якось прочувала она ирснѣю въ ёго словахъ; аджежь и у неї самой була гумористична жилка. А учитель говоривъ усе въ тѣмъ тонѣ, доки не дѣйшли до дому панѣ Морферовой, котрѣй вѣнъ передавъ дѣвчину пѣдъ материньску опѣку. Вѣдмовивъ впрочѣмъ просѣбѣ той панѣ — вступити до хаты, посидѣти та перекусити дещо, и прислонюючи очи долонюю, щобъ охоронитися вѣдъ сиренячихъ поглядѣвъ синѣокои Клѣтемнестры, перепросивъ панѣ и пѣшовъ до дому.

Першй два три днѣ по приѣздѣ комедіантѣвъ приходила Млісь до школы за пѣзно; першй разъ довелось учителеви занехати звычайной прогульки въ пятницю по полудни, бо ёго вѣрной провѣднички не було. Вже хотѣвъ вѣдложити

книжку на бѣкѣ и йти зб школы до дому, коли почувъ оббчъ себе тоненькій голосокъ :

— Просу, пане професоръ !

Учитель обернувся и побачивъ передъ собою Аристида Морфера.

— Ну, мбй хлопчику, — сказавъ вбнъ трохи нетерпѣливо, — що тамъ ще такого? говори швидше!

— Та просу пана професора, я и Кургусъ гадаємо, що Млісь зновъ хоче втѣкати.

— А то що зновъ, хлопче! — скрикнувъ учитель зъ тою несправедливою досадою, яка звичайно спадає на посла, що приносить немилї вѣсти.

— Та просу пана професора, она нѣколи не сидить дома. Я и Кургусъ видаємо вѣ завсѣгды вѣ розмовѣ зъ однимъ комедіантомъ... а вчора, пане професоръ, розказувала менѣ и Кургусови, що й она потрафить такї мовы говорити, якъ Келестина Монморессі, и заразъ проказала намъ на память всю еи мову...

Ту хлопчина, троха переляканий, урвавъ.

— А котрый то комедіантѣ? — запытавъ учитель.

— Той зъ блискучимъ капелюхомъ... и зъ волосьемъ... и зъ золотою шпилькою... и зъ золотымъ ланцюшкомъ, — пробубонѣвъ справедливый Аристидъ, кладучи всюды замѣсть перетинокъ цѣлый рядъ точокъ, такъ ёму щось духъ запырало.

Учитель захопивъ капелюхъ та рукавички и выбѣгъ зб школы; якесь неприятне чутье стисло ёго груди. Аристидъ дроботѣвъ за нимъ, стараючись своими короткими нбжками держатись поровень съ широкими кроками учителя. Наразъ той зупинився, такъ що хлопецъ ударився о него.

— А де они розмовляли? — запытавъ учитель, немовбы розмова й не перерывалася.

— Въ аркадѣ, — сказавъ Аристидъ.

Коли выйшли на головну улицу, учитель зупинився на ново.

— Бѣгай швиденько до дому, — сказавъ вбнъ до малого. — Коли Млісь дома, то прийди до аркады и скажи менѣ. А коли еи нема, то сиди дома. Бѣгай!

Що духу потупцявъ коротконогий Аристидъ.

Аркада стояла якъ разъ насупротивъ — довгий, неправильный будынокъ съ шинкомъ, білярдомъ и гостинною. Коли молодой учитель ишовъ поперекъ подвбря, запримѣтивъ, що два чи три прохожі обернулися и позырали за нимъ. Закимъ увбйшовъ до шинку, обкинувъ уважнымъ окомъ свою одежду, вынявъ хустку и обтеръ собѣ лице. Въ шинку було звычайне число звычайныхъ гостей; побачивши ёго, всѣ цѣкаво встромили въ нѣго свои очи. Одинъ зъ нихъ вызвѣрився на нѣго такъ остро ꙗкось чудно, що учитель мимоволѣ зупинився — и побачивъ, що се таки ёго власна особа въ великомъ зеркалѣ на супротивной стѣнѣ. Зъ того домѣркувався, що мусить бути троха зворушенный; сѣвъ за тымъ коло стола и взявъ найновѣйшій нумеръ „Прапора червонной горы“, щобъ за читаньемъ анонсовъ набрати ббльше супокою.

Вдтакъ перейшовъ черезъ шинокъ и гостинну и вбйшовъ до білярдной. Млісы тутъ не було. Але при столѣ стоявъ чоловічокъ зъ блискучимъ, ширококрысымъ капелюхомъ на головѣ. Учитель пбзнавъ въ нѣмъ директора трупы театральной. Той чоловікъ уже вдѣ першого погляду якось опротивѣвъ ёму за дѣя особливой прически своего волося и бороды.

Пересвѣдчившись, що той, котрой шукавъ, тутъ не було, звернувся до чоловічка зъ блискучимъ капелюхомъ. Сей хочъ и запримѣтивъ учителя, але удавъ такъ, що ёго не бачивъ — маневръ, котрый звычайнымъ людямъ звычайно не удався. Взявъ білярдовый кій и немовъ граючи прицѣлився до кулѣ, що лежала на серединѣ білярду. Учитель стоявъ насупротивъ нѣго, поки той не пбдвѣвъ очей. А коли ихъ очи зустрѣлися съ собою, учитель приступивъ до нѣго.

Не хотѣвъ вбнѣ заводити бучѣ. Але коли зачавъ говорити, щось такъ здавило ёго горло, що заледво мбгъ слово промовити, а ёго власный голосъ ажъ перелякавъ ёго, такій бувъ глухій, гробовый и незвычайный.

— Якъ чую — зачавъ вбнѣ — умовлялася тутъ зъ вами Меліса Смігъ, сирота и моя ученица, щобъ вбддатися вашбй професіи. Чи се правда?

Чоловічокъ зъ блискучимъ капелюхомъ зновъ похилився надъ білярдомъ и торкнувъ кулю такъ, що покотилася

по всѣхъ кутахъ. За тымъ перейшовъ на другій ббкъ бйлярду, взявъ кую и поклавъ ѣѣ на те саме мѣсце. Скъмчивши сю роботу, занявъ зновъ своё давне становище и сказавъ :

— А якъ бы правда, то що?

Зновъ щось здавило горло учителя. Стискаючи край бйлярду своєю рукою обтягнуеною рукавичкою, сказавъ вбнъ дальше :

— Коли вы честный чоловікъ, то я скажу вамъ лишь одно: я ви опѣкунъ и вбдповѣдаю за станъ, якому она вбддаея. Вы знаете такъ добре якъ и я, якъ небезпечне то житье, въ котре ѣѣ втягае. Каждый тутъ въ мѣстѣ може вамъ сказати, що разъ уже я вырвавъ ѣѣ зъ жита гбршого вбдъ смерти, вытягъ ѣѣ зъ болота улыць и збпсутя. Я й теперъ постараюся се зробити. Говорѣмъ, якъ розумный люде... У неи нема нѣ батька нѣ матери, нѣ брата нѣ сестры. Що жъ вы ѣѣ натомисть можете дати?

Чоловѣчокъ зъ блискучимъ капелюхомъ пыльно обыравъ кбнчикъ свого бйлярдного кйя, а вбдтакъ оглянувся кругомъ по комнатѣ, чи нема тутъ кого, хто бъ доцбмбгъ ёму смѣятися зъ сеи пышнои комедии.

— Я знаю, она уперта, непосидюща дѣвчина, — говоривъ дальше учитель, — але она сталась уже лѣпшою, нѣжъ була. Надѣюсь, що маю ще на неи трохи впливу. Надѣюсь такожъ, що й вы не схочете въ сю справу дальше мѣшатися, и я прошу васъ, якъ мужчина, якъ честный чоловікъ, лишѣть вы ѣѣ. Я готовъ...

Але зновъ щось насильно здавило горло учителя и реченье осталось недокбнчене.

Чоловѣчокъ зъ блискучимъ капелюхомъ, толкуючи по своему мовчанку учителя, зъ грубымъ, безвстыднымъ регогомъ пбдвѣвъ голову и сказавъ голосно :

— Хочето задержати ѣѣ для себе, правда? Нѣ, молодой друже, нѣчого зъ того не буде!

Оскорба була ббльше въ тонѣ, нѣжъ въ словахъ, ббльше въ поглядѣ, нѣжъ въ тонѣ, а ббльше въ самббй поведбнцѣ чоловічка, нѣжъ у всѣму прочому.

Найлѣпшимъ доказомъ для такого рода скотинны есть кулакъ. Учитель порозумѣвъ се; ёго нервовѣ напруженѣ

мусъло въ такій способъ выбухнути, и вѣнь що силы тарахнувъ безвстыдника въ розреготане лице. Ударъ вѣдкннувъ блискучій капелюхъ въ одинъ кутъ а кій въ другій кутъ и роздеръ рукавичку та шкуру на руцѣ учителя вѣдъ кѣнця долонѣ ажъ до кѣнця пальцѣвъ. Пукли при тѣй нагодѣ и широкі уста чоловѣчка по обохъ кѣнцяхъ, черезъ що попсувалася на довгій часъ особлива форма ёго бороды.

Почувся крикъ и проклѣнъ, потѣмъ гармидеръ и гуркѣтъ многихъ нѣгъ. Товпа народа ввалилася въ білярдну, розступилася на право и на лѣво и тутже швидко одинъ за однимъ грохнули два выстрѣлы. Товпа зновъ обступила учительового противника, а вѣнь остався самъ. Вѣнь ледво тямивъ, якъ лѣвою рукою выймавъ зъ свого рукава клаптъ горючої ваты. Хтось державъ ёго за другу руку. Коли глянувъ на неѣ, побачивъ, що була въ крови а пальцѣ стискали рукоятку блискучого ножа. Нѣякимъ свѣтомъ не мѣгъ собѣ пригадати, вѣдки и якъ той нѣжъ въ ёго руцѣ взявся.

Ёго кроваву руку державъ панъ Морферъ. Швидко потягъ вѣнъ учителя до дверей, але той опирався и силувався якъ мѣгъ зъ охрыплого горла розказати ёму щось про Млісу.

— Все въ порядку, друже мѣй, — сказавъ панъ Морферъ, — она дома.

Выйшли разомъ на улицу. По дорожѣ розказавъ ёму панъ Морферъ, що Млісѣ передъ кѣлькома хвилями зовсѣмъ безъ духу прибѣгла до дому, вытягла ёго на улицу, кажучи, що въ аркадѣ хтось хоче забити учителя.

Учитель бажавъ остатись самъ. Вѣнъ прирѣкъ пану Морферови, щобъ ёго позбутися, що буде старатись сѣго вечера не здыбатися зъ своимъ противникомъ. За тымъ попрощався зъ нимъ и пѣшовъ до школы. Коли наблизився до неѣ, побачивъ зъ великимъ дивомъ, що дверѣ були вѣдчинені. Зачудуванье ёго ще змоглося, коли въ школѣ заставъ сидячу Млісу.

Въ учителя, якъ и у всѣхъ майже чутливыхъ натуръ, сильно розвинене було самолюбіе. Згадка про образу, котроу кинувъ ёму въ очи противникъ, все ще пекла ёго нутро. Не вже-жъ се можливо, щобъ хтось такъ розумѣвъ ёго любовь до сеѣ дитины? На всякій способъ вѣнъ зробивъ дурницю, донкишотерію, тымъ бѣльше, що сама она добровѣльно

вбдидала ёго любовь, рвалася зъ пбдъ ёго опѣки. И що цѣ-
лый свѣтъ про неѣ говоривъ? Вбнъ одинъ пбднравъ боротьбу
зъ загаломъ, — а теперъ мусѣвъ мовчки признати правди-
вбсть того, що ёму вѣщовано. Задля ви поступкбвъ вбнъ по-
бився въ шинку зъ якимсь нѣкчемникомъ и навѣтъ наражу-
вавъ житье свое, щобъ доказати — що? Що вбнъ хотѣвъ
доказати? Нѣчогбсѣнько. Що люде на те скажуть? Що ска-
жуть ёго приятель? Що скаже Макъ Снеглі?

Середъ такихъ важкихъ думъ вбнъ очевидно всего
менше бажавъ стрѣчатися зъ Млісою. Скоро тблько вбйшовъ
до дому, зблизився до своего письменного стола и заявивъ
дѣвчинѣ кблькама холодными словами, що теперъ занятый
и хоче остатися самъ. Она встала, вбнъ узявъ крѣсло, на
котрбмъ сидѣла, сѣвъ и заслонивъ лице обома руками. Коли
по якбмсь часѣ зновъ пбдвѣвъ голову, она все ще стояла
передъ нимъ. Сѣ тревожнымъ выразомъ очи ви спочивали
на нѣму.

— Вы вбили ёго? — запытала.

— Нѣ.

— Аджежь я на те дала вамъ нбжь у руку! — ска-
зала живо.

— Се ты дала менѣ нбжь? — повторивъ зачудува-
ный учитель.

— А вже-жь, що я. Я сидѣла схована пбдъ столомъ.
Я бачила, якъ вы вдарили ёго въ лице и якъ вы оба попа-
дали. Ёго нбжь выпавъ ёму зъ руки. Я дала ёго вамъ. Чомъ
же вы ёго не пхнули? — сказала Млісь, значущо моргнувши
чорными очима и зъ недвозначнымъ жестомъ дробнои чер-
вонои ручки.

Учитель зъ диву не мбгъ и слова промовити.

— А коли-бъ вы — говорила Млісь дальше — були
запытали мене, то я була-бъ вамъ сказала, що хочу йти сѣ
комедиянтами. А чому хочу ити зъ ними? Тому, бо вы не
сказали менѣ, що вбдходите зъ вбдени. А я се знала. Я чула,
якъ вы зъ инспекторомъ умовлялися. А сама я не хотѣла
оставатися у тыхъ Морфербвъ. Красше вмерти!

И зъ драматичнымъ порывомъ, котрый такъ бувъ до
лица ви характерови, вытягла кблька сухихъ зеленыхъ ли-
сткбвъ зъ-за пазухи и держачи ихъ въ простягнуенбй жмени,

проговорила тымъ прудкимъ порывистымъ голосомъ и съ тою особливою вымовою давного часу, въ котру завсѣгды ще попадала въ хвильхъ надзвычайнаго зворушеня:

— Отсе та отрута, котра дасть менѣ смерть, якъ вы колись казали. Пѣду съ комедіянтами або зѣмъ тѣ листки и вмру на мѣсци. Або — або, менѣ все одно! А тутъ не лишуся, де мене ненавидять, де мною гордять! И вы не покидали-бъ мене тутъ, коли бъ такожь не гордили мною!

Маленька, пристрастна грудь хвилювала а двѣ грубѣ слѣзы тремтѣли на краяхъ еи повѣкъ, але она збгнала ихъ кѣнчикомъ фартушка, мовь осы.

— А коли мене до тюрмы замкнуть — говорила Млісь чимъ разъ пристрастнѣйше — щобъ не пустити мене съ комедіянтами, то я отроюся. Батько самъ собѣ житъе вѣдобравъ — а я хйба не потрафлю? Вы сказали менѣ, що жменя отсего корѣня вбила-бъ мене, — и я все ношу ёго ось тутъ при собѣ.

И стисненымъ кулакомъ ударила себе въ груди.

Учителеви пригадався порожный шматокъ землѣ коло Смітової могилы, а очи ёго спочивали на маленькѣй, тремтячѣй пристрастею постати. Вѣнъ взявъ еи руки въ свои, глянувъ ѣй глубоко въ ясны, безобманнѣй очи и сказавъ:

— Лісю, а хочешъ пѣйти зо мною?

Дитя обхопило ёго шию раменами и сказало радѣстно:

— Хочу.

— Але заразъ... ще нынѣ вечѣръ.

— Ще нынѣ вечѣръ!

И рука объ руку выйшли обое на дорогу — тою вузенькою стежкою, по котрѣй колись еи втомленѣй ноги прийшли до дверей учителя и по котрѣй, бачилось, нѣколи вже сама не ходити-ме. Ясно горѣли звѣзды надъ ними. Чи добромъ чи зломъ оно скѣнчиться, — а лекція була вже вывчена и за обома замкнулась на вѣки школа червонои горы.

НАПАДЪ НА МЛЫНЪ.

(Оповѣданье зъ войны 1870 року, Емилъ Золя.)

I.

Млынъ дядька Мерліе выглядавъ дуже празнично одного прекрасного лѣтнего вечера. На подвѣрью накрытї були три столы зсунутї до купы. Ждали гостей. Вся округа знала, що сѣгодня мали бути заручины дочки Мерліе, Франсоазы, зъ Доминикомъ, высокимъ паробкомъ. Вѣнъ славился неробою, але на него задивлювались усѣ дѣвчата, бо бувъ дуже хорошой вроды.

Млынъ дядька Мерліе выглядавъ дуже весело. Вѣнъ стоявъ якъ-разъ по серединѣ села Рокрезы, на тѣмъ мѣсти, де дорога скручуєсь. Въ селѣ тѣлько одна улица, два ряды хатъ идуть по обохъ бокахъ дороги; але тамъ, за скрутомъ, потяглись луги, ростуть высокї дерева подовжь рѣчки Морель; тѣнь ихъ такъ и манить до спочинку. Въ цѣлїй Лотарингїи не найдешъ роскошнѣйшого куточка. На право и на лѣво густї гаѣ, столѣтнї дерева ростуть по лагбднхъ похлостяныхъ горбѣвъ и залявають красвидъ цѣлымъ моремъ зѣленѣ. А на полудень потяглась рѣвнина, на причудъ плодovitа зъ нивами попереѣканными живоплотомъ. Але що найбільше чарує тебе въ Рокрезѣ, се той холодокъ, що не повядає сѣго зеленого гвѣздочка навѣтъ въ найспражнѣйшїй липневї днѣ. Морель вытѣкає зъ лѣсѣвъ и неначе приносить зъ собою свѣжѣсть лїєтя, зъ пѣдъ котрого виходить; такъ

и чується той тихій шелестъ, та гніста та дрѣмлива лѣсова прохолода. И не одна она тутъ протѣкає; безлѣчь потѣчкѣвъ журчить въ лѣсахъ; на кождѣмъ кроцѣ натикаешся на жерела; коли пробираешся вузенькими стежечками, то чуються у тебе пѣдъ ногами немовъ цѣлий пѣдземий озера, котрї протискаються зъ пѣдъ моху и користуються найменшою щѣлиною пѣдъ корѣнемъ деревъ, щобъ забулькотѣти хрустальною горою. Роскѣшний шемрѣтъ тыхъ незлѣчимыхъ потѣчкѣвъ такий голосный, що заглушає собою цвѣркотанье синиць. Можна подумати, що находишся въ якѣмсь зачарованѣмъ парку, де зъ усѣхъ бокѣвъ джурчать чародѣйні каскады.

А въ низу луги вохкї. Величезнї каштаны кидають темнї гніни. Подовжъ лугѣвъ идуть довгї ряди тополь съ трепечущимъ листьемъ. Поперекъ пѣль ведуть двѣ яворовї алеї до стародавнього, теперъ уже розваленого замку. На тѣмъ вохкѣмъ чорноземѣ трава росте на причудъ висока. Такъ и думаешъ, що попавъ вси въ цвѣтникъ, а тѣлько натуральнїй, де замѣсть грядокъ — луги а замѣсть кушѣвъ — величезнї дерева. Коли въ опѣвдень сонѣшне промѣнье сыплеться прямо зъ неба, тѣнь блѣднѣе, розжаренї и привяленї травы дрѣмають на сонѣшнѣй жарѣ, то зъ долу въ ту пору пробѣгає якїсь ледовитый трепеть по вси сподовыхъ листочкахъ.

И отъ тутъ то, на краю луговини, млынъ дядька Мерліс оживлявъ своимъ шумомъ весь той зеленый куточокъ. Самъ млынъ, побудованый зъ дерева и полѣплений глиною, выглядавъ старый якъ свѣтъ. Вѣнъ стоявъ до половини въ водѣ; Морель въ тѣмъ мѣсци розширюєсь въ прозѣрчасте плесо; поперекъ неи збудована гать; вода спадала зъ высоты кѣлькохъ метрѣвъ на млынове колесо, котре трѣщало крутячись, нагадуючи кашель служащон бабусѣ, що постарѣлась въ службѣ. Коли дядькови Мерліс радили зробити лише колесо, вѣнъ тѣлько хитавъ головою и говоривъ, що нове колесо буде лѣнивѣйше та не таке привычне до работы, и направлявъ старе чимъ тѣлько поцало: скальемъ зъ бочокъ, заржавѣлымъ зелѣземъ, цинковыми та оловянными бляхами. И колесо немовъ-бы ще веселѣйше крутилось вдѣ того, а обриси єго стали зовсѣмъ дивогляднїй, бо поросло травкою и мохомъ. Коли вода обливала єго своими сѣблї-

стями начосами, то оно немовь-бы жемчугами пересыпалось, а дивоглядна ёго постава перевалювалась мовь въ перловому мамисть.

Впрочьмъ цѣла та часть млына, що стояла въ водѣ, похожа була на старый ковчегъ пришиленный до берега. Головна ёго часть була побудована на паляхъ. Вода проишжала крѣзь пѣдлогу; ту були печеры, въ котрыхъ выводились величезнй раки и угорѣ, славнй на всю околицю. Понизше водопаду плесо було прозбрчасте якъ зеркало, и коли колесо не каламутило ёго своєю пѣною, то въ нѣмъ видно було цѣлй отары рыбъ, плаваючихъ звѣльна мовь по командѣ. Поломанй схѣдцѣ вели до рѣвки, до стовпа, до котрого припятый бувъ човнякъ. Деревянный ганокъ ишовъ повадъ колесомъ. Въ стѣнахъ ту и тамъ прорѣзанй були вѣконця. Цѣлй млынъ походивъ на безладну купу закамаркѣвъ, перестѣнкѣвъ, причѣлкѣвъ, стовпѣвъ и пѣддашкѣвъ, що надавали ёму подобу старои, на-пѣвъ розваленои цитаделѣ. Але по стѣнахъ вився плющ и всякй повзучй ростины закрывали надто великй розѣлны и одягали зеленымъ плащемъ стару будову. Романтичный поетъ попавъ-бы въ безпамятну радѣсть. Веъ проходячй туды панночки вѣдрисовували до своихъ альбумѣвъ млынъ дядька Мерлиѣ.

Зъ другого боку, вѣдъ дороги, дѣмъ бувъ далеко солиднѣйшй. Мурована брама вела на обширне подвѣрье, обставлена зъ права и зъ лѣва шопами та стайнями. Надъ криницею величезный вѣзъ кидавъ тѣнь на саму середину подвѣрья. Въ глубинѣ блыскотѣли чотыри вѣкна першого поверха дому, надъ ганкомъ зносился голубнякъ. Тѣлько всеи кокетеріи було у дядька Мерлиѣ, шо разъ на десять лѣтъ казавъ бѣлити тую фасаду. Ёи тѣлько-шо выбѣлили передъ тымъ и она блыщалася на цѣле село, коли сонце въ опѣвдень обливало ѣѣ своимъ промѣнемъ.

Вже двадцять лѣтъ дядько Мерлиѣ бувъ меромъ (вѣйтомъ) Рокрезы. Ёго поважали за те, шо зъумѣвъ доробитися шаетку. Говорили, шо у нѣго 80 тысячъ франкѣвъ капитала наскладаного грѣшь до гроша. Коли женився зъ Мадленою Гіляръ, шо въ посагу принесла ёму отсей млынъ, у нѣго не було нѣ гроша. Але Мадлена нѣколи не каялася, шо выйшла за нѣго: господарь зъ нѣго бувъ добрый. Теперъ жѣнка по-

жерла и вѣнь лишився вдѣвцемъ зъ одинокою дочкою Франсоазою. Що й казати, вѣнь мѣгъ-бы собѣ спочити на старости лѣтъ и лишати млынове колесо, нехай-бы собѣ дрѣмалота поростало мохомъ. Але вѣнь занудивсь-бы и дѣмъ выдавсь-бы ёму зовсѣмъ мертвымъ. Вѣнь не покидавсь працювати для власной приемности. Дядько Мерліе бувъ въ ту пору высокій дѣдусь, зъ подовгастымъ, суворымъ лицемъ, що нѣколи не всмѣхалося, але про то оживлене було внутрѣшнюю веселостею. Ёго выбрали на мера разъ для того, що бувъ богатый, а вѣдтакъ и для того, що дуже поважно та совѣстно сповнявъ свѣй урядъ.

Франсоазѣ Мерліе стукнуло вѣсімнадцять лѣтъ. Она же славилась красавицею въ окрѣузѣ, бо була сухорлява. До пятнадцятого року була навѣтъ поганенька собою. Въ Рожрезѣ нѣякъ не могли порозумѣти, якимъ свѣтомъ дочка дядька и тѣтки Мерліе, такихъ здоровенныхъ людей, выродилась така хирна та невродлива. Але на пятнадцятому роцѣ остаючись на видѣ слабовитою, она разомъ зробилась дуже красивою. У неѣ було чорне волося, чорнѣ очѣ и рожеве личко, вѣчно всмѣхнутѣ усточка и ясне чоло, на котрѣмъ шемовъ-бы лежавъ сонѣшний промѣнь. Хочъ въ селѣ вѣвважали сухорлявою, але она не була худа, противно, она не могла лишень иѣднати мѣшка зъ мукою — та й тѣлько всего; але зъ лѣтами она все повнѣла и съ часомъ повннѣла была зробицѣ зовсѣмъ статною молодичкою. Мовчаливѣсть батька зъ-малку зробила вѣвв здержаною. Всмѣхалась вѣчно, се такъ; але то лишъ для того, щобъ кождому показатися вѣввчливою, а въ душѣ була дуже поважна.

Розумѣлася само собою, що зъ цѣлого округа паробкамъ вѣдбою не було у мельникѣвны — не такъ може за се иреду, якъ за богатство. А она выбрала собѣ такого, що всѣхъ обрушила. На другѣмъ березѣ Морель живѣ высокій паробчакъ на имя Доминикъ Ценкеръ. Вѣнь не бувъ родомъ въ Рожрезы. Десять лѣтъ тому назадъ прибувъ зъ Бельгѣи, чтобы обняти на власнѣсть маленьку оселю, полишену ёму дядькомъ и положену якъ-разъ на краю лѣса на противѣ млына. Вѣнь приѣхавъ, чтобы продати тую посѣлѣсть — якъ самъ говоривъ — и вернутися до своего краю. Але мабутѣ нѣще ёму сподобалось, бо бѣльше вже вѣнь зъ нимъ не разъ-

ставався. Принявся оброблювати свій кусокъ поля и садити огородину на продажъ, — тымъ и прокормлювався. Крѣмъ того ловивъ рыбу, стрѣлявъ дичину; не разъ побережники туй-туй що не зловали ёго на горячѣмъ вчяку. Таке безжурне житя, котрого средства не зовсѣмъ були яснѣ для селянъ, кинуло на нѣго недобру славу. Ёго величали трохи не опрышкомъ. А що найменше, бувъ се нероба, бо частенько ёго находили въ травѣ спячого въ таку пору, коли ёму слѣдъ бы було працювати. Хатчина, въ котрѣй вѣнъ живъ, на краю лѣса, такожь не походила на житло честного чоловѣка. Коли-бъ хто-небудь розпустивъ чутку, що вѣнъ товаришує зъ лѣсовыми вовками, то бабы въ Рокрезѣ и тому не дуже-бъ даувалися. Та все таки молодѣ дѣвчата зважувалися инколи брати ёго въ оборону, бо той непевный чоловѣкъ, высокій и рослый мовъ тополя, бувъ дуже вродливый, зъ бѣлымъ лицемъ и русявою бородою та волосѣмъ, котре до сонця вылыскувалось мовъ золото. И ось одного прекрасного поранку Франсоаза заявила батькови, що любить Доминника и нѣколи не згодиться выйти за-мужъ за кого иншого.

Можна собѣ подумати, якій то бувъ ударъ для дядька Мерліє. Вѣнъ по своему звичаю не сказавъ нѣчого. Лице ёго оставалось задумане, але внутрѣшна веселѣсть не свѣтилась уже въ очахъ. Батько и дочка вѣрсилцѣ одно на другого весь тыждень. Франсоаза такожь ходила мовъ прибита. Дядька Мерліє найбѣльше мучила думка, якимъ способомъ той анахтемскій опрышокъ присуєдился до ёго дочки. Доминикъ нѣколи до млына не заходивъ. Мельникъ почавъ ибдестерѣгати Доминника и ибдестерѣгъ ёго на противѣмъ березѣ, де вѣнъ лежавъ въ травѣ, удаючи, що спить. Франсоаза могла бачити ёго зъ свои свѣтлицѣ. Такъ ось оно якъ! Они покохалися, приглядуячись крѣзъ млынове колесо!

Минувъ ще тыждень. Франсоаза ставалась ще бѣльше понурою. Дядько Мерліє все ще не говорилъ анѣ слова. Наконецъ разъ вечеромъ, не кажучи нѣчого, самъ привѣвъ Доминника. Франсоаза якъ разъ въ тѣй хвилѣ накрывала стѣль. Она, бачилось, не здивувалась а тѣлько поклала ще одну тарѣлку; тѣлько ямочки зновъ показались на ви щокахъ и уста почали по давнѣму всмѣхатися. Рано дядько Мерліє зайшовъ до хатины Доминника; тамъ оба мужчины побесѣ-

дували собѣ по ширости, позамыкавши дверѣ и вѣкна. Нѣхто нѣколи не дбзався, о чѣмъ они бесѣдували. То тѣлько певно, що виходячи вѣдъ Доминика дядько Мерліе говоривъ зъ нимъ уже якъ съ сыномъ. Очевидно старый признавъ гарнымъ и честнымъ хлопцемъ того неробу, що вылежувався въ травѣ и завертавъ голову дѣвчатамъ.

Гутѣрка пѣшла по селѣ. Бабы стоячи на порогахъ своихъ домѣвъ такъ и торохтѣли про нерозумъ дядька Мерліе, що хоче посвоячитись зъ негѣдникомъ. А вѣнъ про все тѣ перемовы и байдуже. Може нагадалась ёму ёго власна женитьба. И у нѣго такъ само не було й гроша въ кишеня, коли вѣнъ женився зъ Мадленою и ви млыномъ, а про те бувъ добрымъ мужемъ. Впрочемъ Доминикъ самъ уцѣткавъ усѣ поговѣрки, принявшись такъ цупко за работу, що все ажъ очи свои забули. Якъ-разъ въ ту пору млыновому робѣтничкови выпала черга йти до войска, и Доминикъ нѣ за що не позволилъ наняти другого. Двигавъ мѣшки, ѣздивъ возомъ, нишпоривъ коло колеса, коли зноровилося и не хотѣло крутитись, и все то такъ охочо, що люде приходили любоватися на нѣго. Дядько Мерліе самъ собѣ всемѣхався. Вѣнъ дуже гордився тымъ, що розгадавъ паробка. Нѣщо молодому чоловѣкови не додав такой охоты, якъ любовь.

Працюючи вѣдъ рана до вечера, Франсоаза и Доминикъ обожали одно одного. Они майже нѣчого й не говорили зъ собою, а тѣлько любовно поглядали на себе. Дядько Мерліе поки-що не згадувавъ про вѣнчанье, а обов поважали батькову мовчанку и чекали, коли ёму зволиться объявити свою волю. Ажъ одной прекрасной днины въ половинѣ липня вѣнъ казавъ накрыти три столы на подвѣрѣю пѣдъ великимъ вязомъ и спросивъ усѣхъ своихъ сусѣдѣвъ зъ Рокрезы прийти вечеромъ розпити зъ нимъ бутылочку. Коли все зѣбрались и взяли чарки до рукъ, старый высоко пѣднравъ свою и сказавъ :

— Я спросивъ васъ, щобъ зъ радостею увѣдомити васъ, що Франсоаза выйде за-мужъ за сѣго молодця вѣдъ нынѣ за мѣсяць, въ день святого Людовика.

За тымъ все почали шумно чокатись. Стояла загальна веселѣсть. Ажъ ось дядько Мерліе зновъ пѣднравъ голосъ и сказавъ :

— Доминику, поцѣлуй свою наречену. Такъ звычай вельть.

Молодї поцѣлувались; зарумянившыся по уха середь голосного смѣху всѣхъ присутныхъ.

Заручины выйшли якъ слѣдъ. Выпито цѣлу боклажку вина. Коли остались тѣлько найблизшї сусѣды, пѣшла спокѣйнѣйша розмова. Стояла нѣчь, зоряна и дуже ясна. Доминикъ и Франсоаза сидячи поручь на лавцѣ нѣчого не говорили. Одинъ старый селянинъ розповѣдавъ о вѣйнѣ, котру Наполеонъ тѣлько що выдавъ Прусакамъ. Зъ села всю молодѣжь уже забрали. Позавчора зновъ проходило войско. Заступи Господи вѣдъ усякого лиха!

— Ова, — сказавъ дядько Мерліе зъ самолюбствомъ щасливого чоловѣка, — Доминикъ не тутешній, ёго не вѣзъмутъ. А коли Прусаки прийдуть сюды, то вѣнъ зъумѣе захистити свою жѣнку.

Думка, що Прусаки можуть прийти сюды, показаласть забавною. Имъ Французы завдадутъ перцю, тай годѣ.

— Ой, бачивъ я ихъ, бачивъ! — повторявъ старый селянинъ глухимъ голосомъ.

Всѣ замовкли. За тымъ выпали ще по одній. Франсоаза и Доминикъ нѣчого не чули; они зъ-легенька взялись за руки и були такї щасливї, що мовчали, вперши очи въ темный простѣръ. Яка то була чудова нѣчь! Мовъ уколусане дитя дрѣмало село по обохъ бокахъ бѣлой дороги. Десь колись тѣлько въ дали чути було голосъ пѣвня, що надто рано пробудився на сѣдалѣ. Изъ великихъ сусѣднихъ лѣсѣвъ долѣтавъ трепеть филиючїй по вкрѣвляхъ, немовъ цѣстачись зъ ними. Луги съ чорными тѣнями деревъ повнї были якогось таинного и набожного торжества, а норы и жерела булькотячи въ сумеркахъ здавались свѣжимъ и рѣвномѣрнымъ вддыхомъ дрѣмающей природы. Хвилями старому млыновому колесу, що такожь спочивало, немовъ-бы щось снилось такъ якъ тому старому бровкови, що бреше крѣзь сонъ. Оно злегка поскрипувало, немовъ розмовляло само съ собою, уколусуване спадомъ Морелѣ, ви музыкальнымъ и ненастаннымъ рокотомъ. Нѣколи ще роскошнѣйшїй супокѣй не панувавъ въ щасливѣйшѣмъ закуточку природы.

II.

Минувъ мѣсяць. День по за день зблизився и передодень святого Людовика. Рокреза повна була тревоги. Прусаци побили Наполеона и поспѣшнымъ маршемъ йшли до села. Уже зъ тыждень проходячі дорогою люде вѣщували о приходѣ Прусакѡвъ. Они — въ Лормієрѣ, они — въ Новелѣ, и що дня чуючи о ихъ наближуваню Рокреза кожного рана ждала, що ось они покажуться зъ лѣсовъ. А они не показувались, и се ще дужше тревожило людей. Певно они нападуть на село въ ночи и всѣхъ вырѣжуть.

Минувшой ночи досвѣта була тревога. Жителѣ пробудились почувши великій гомбѣнъ людскихъ кроковъ на улиці. Жѣнки вже клякали и хрестились, поки, вдѣхляючи осторожно вѣкна, побачили ноги въ червонихъ панталонахъ. То бувъ французскій вѣддѣль. Капитанъ заразъ закликавъ мера и лишився въ млынѣ, розмовившись зъ дядькомъ Мерліє.

Того ранку сонце встало надзвычайно пышно. День обѣщовавъ бути парный. Надъ лѣсами мовъ золото проблыскувало, а зъ лугѡвъ пѣднимались бѣлі выцары. Село проснулось, чистеньке и гарненьке, а околиця зъ си хрустальною рѣчкою та жерелами була пристробна мовъ китиця квѣтокъ. Але той прекрасный день нѣкого не веселивъ. Жильцѣ бачили, якъ капитанъ ходивъ докола млына, глядѣвъ на сусѣднї домы, переходивъ на той бѡкъ Морелѣ и вѣдси розпѡзнававъ мѣсцевѡть крѡзь перспективу. Дядько Мерліє не вѣдступавъ ёго и очевидно дещо пояснювавъ. Потѡмъ капитанъ розставивъ вояковъ по-за стѣнами, по-за деревами, въ дуплахъ. Головна часть вѣддѣлу розложилаь на подвѡрю млына. Значать, прийдеться битись? И коли дядько Мерліє вернувся, вѣѡ обернулись до нѣго съ питаннями. Вѡнъ кивнувъ головою. Такъ, таки приѣде до битвы.

Франсоаза и Доминикъ були на подвѡрю и глядѣли на нѣго. Вѡнъ вынявъ въ кѡнці люльку зъ рота и сказавъ:

— Такъ, мои небожата, годѣ буде вамъ завтра повѣчатися.

Доминикъ съ затиснутыми зубами и гнѣвно наморще-

нымъ чоломъ не зводивъ ока зъ лѣсѣвъ, немовъ дожидаючи приходу Прусакѣвъ. Франсоаза, дуже блѣда, поважна, ходила сюды й туды, подаючи войкамъ всего, чого жадали. Онѣ варили юшку середъ подвѣря и смѣялись дожидаючи обѣду.

Мѣжь тымъ капитанъ бувъ дуже радъ. Вѣнъ оглянувъ обширну свѣтлицю въ млынѣ зъ вѣкнами на рѣку. И тецерь сидячи коло криницѣ гуроривъ зъ дядькомъ Мерлів.

— У васъ тутъ правдива фортеца, — говоривъ вѣнъ, — мы певно продержимось тутъ до вечера... Тѣ розбѣйники припѣзнились. Они повннѣй вже були бути тутъ.

Мельникъ оставався незрушимый. Ђму вже бачилось, що ёго млынъ горить. Але вѣнъ не жалѣвся, бо очевидно бачивъ, що се було-бъ надармо. Вѣнъ тѣлько сказавъ :

— А не забудьте сховати човникъ за колесо. Тамъ єсть такий закамарочокъ, де ёго можна скрити. Хто знає, може на що пригодиться.

Капитанъ выдавъ наказъ. Той капитанъ то бувъ вродливый мужчина, около сорока лѣтъ, високого росту и красивый зъ лица. Ђму мабуть любо було дивитись на Франсоазу и Доминика. Вѣнъ занимався ними такъ, якъ коли бъ уже й зовсѣмъ забувъ о недалекѣй битвѣ. Вѣнъ очей не зводивъ зъ Франсоазы, а ёго палаючѣй очи ясно говорили, що єя красота очарувала ёго. Наразъ вѣнъ повернувся до Доминика и запытавъ :

— А вы чому не въ арміи ?

— Я чужоземець, — вѣдказавъ молодой чоловѣкъ.

Той резонъ, бачилось, не вдоволивъ капитана. Вѣнъ моргнувъ однимъ окомъ и всмѣхнувся. Милуватися, мовлявъ, зъ Франсоазою далеко приємнѣйше нѣжь зъ гарматами.

Доминикъ бачучи той усмѣхъ додавъ :

— Я не тутешній, але можу — угнати кулю въ людску голову на пятьсотъ крокѣвъ. Онъ тамъ моя мысливска стрѣльба, въ кутъ, за вашими плечима.

— Она може вамъ пригодиться, — по просту сказавъ капитанъ

Франсоаза наблизилась, злегка дрожачи. Не дбаючи о присутныхъ Доминикъ взявъ и стисъ обѣ руки, котрѣ она простягла до нѣго, немовъ шукаючи захисту. Капитанъ зновъ усмѣхнувся, але не додавъ анѣ слова. Вѣнъ сидѣвъ, поста-

вивши шпаду мѣжь колѣна, вперши очи въ даль и немовъ тонучи въ якихсь думахъ.

Була вже десята година. Жара ставалась дуже докучливою. Настала глибока тишина. На подвѣрю въ тѣни шопѣ вояки взялись вѣсти юшку. Нѣякій шумъ не долѣтавъ до села; жильцѣ ёго на-глухо позапирали вѣкна и дверѣ; собака полишена на середѣ дороги выла. Изъ лѣсовъ и сусѣднихъ лугѣвъ доносився якійсь далекій, протяжный гомбѣнь, сумѣшка найрѣзnorodнѣйшихъ звукѣвъ. Зазуля прокукала. Потѣмъ тишина стала ще глубша.

И ось наразѣ въ тѣмъ соннѣмъ воздухѣ роздався карабѣновый выстрѣль. Капитанъ швидко збрывався, вояки випустили зъ рукъ тарѣлки зъ недоѣденою юшкою. За кѣлька хвилинь всѣ опинились на своихъ боввхъ становищахъ; вѣдъ верху до низу млынъ бувъ зайнятый вояками. Мѣжь тымъ капитанъ вийшовъ на дорогу. Нѣчого не видно. На право и на лѣво тяглась дорога бѣла, безлюдна. Роздався другій выстрѣль, а все таки нѣчого не показувалось, анѣ одной тѣни. Але обернувшись, капитанъ побачивъ мѣжь деревами лѣса легенькій дымокъ. Лѣсъ стоявъ по давньому нѣмый и таємничій.

— Негѣдники поховалися въ лѣсѣ, — проворкотѣвъ капитанъ. — Они знаютъ, що мы тутъ.

Пѣсля того зачалась дуже завзята перестрѣлка мѣжь французскими вояками розставленими докола млына, и Прусакими, що скрылися за деревами. Кулѣ брѣвли надѣ Морелею, не причиняючи шкоды нѣ одной нѣ другѣй сторонѣ. Выстрѣлы були неправильнѣ, роздавались изъ-за кожного корчика, а все таки нѣчого не було видно крѣмъ вузенькихъ клубкѣвъ дыму розвѣваного вѣтромъ. Такъ оно тяглося звышь двѣ години. Капитанъ зъ веселымъ видомъ посвистувавъ пѣсеньку. Франсоаза и Доминикъ, що оставались на подвѣрю, спинались на пальцѣ и зазырали крѣзь низенькій плѣтъ. Ихъ особливо зацѣкавивъ одинъ невеличкій воячокъ, поставлений на березѣ Морелѣ за старымъ зломанымъ човномъ. Вѣня лежавъ на животѣ, подглядувавъ, стрѣлявъ, вѣдтакъ проповзувавъ въ ярѣкъ, щобъ тамъ на ново набити карабинъ, а рухи ёго були такі смѣшнѣ, такі хитрѣ, такі проворнѣ, що годѣ було не всмѣхнутися, дивлячись на нѣго.

Вбнѣ мабуть запримѣтивъ голову Прусака, бо швидко піднявся на ноги и выцѣливъ ; але закимъ ще здужавъ выстрѣлити, крикнувъ, закрутився на мѣсци и комѣтъ головою полетѣвъ въ яроть, де ёго ноги судорожно задрыгали, мовь лапки пѣдрѣзанои курки. Невеличкому воякови куля завязла въ груди. То бувъ першій убитый. Мимоволь Франсоаза вхопила руку Доминика и судорожно стиснула ёѣ.

— Не стѣйте тутъ, — замѣтивъ капитанъ, — кулѣ долѣтають сюды.

И справдѣ, сухій трѣскъ почувся въ старѣмъ вязѣ и вѣнчикъ гильки упавъ колышучись. Але молоді люде не рушались зъ мѣсца, приковані страшнымъ видомъ. На краю лѣса одинъ Прусакъ наразъ выступивъ изъ-за дерева немовъ изъ-за кулісы, замажавъ руками въ воздухъ и упавъ на знакъ. И нѣщо ббльше не шебернуло. Оба мерцѣ немовъ-бы спали на сонци ; въ заспанѣи окрузѣ нѣчого не було видно. Навѣтъ грохѣтъ перестрѣлки урвався. Тѣлько Морель стиха журчала. Дядько Мерліе вийшовъ зъ млына поглядуючи на капитана зъ видомъ зачудованя, немовъ-бы пытаючи ёго, чи вже все скѣвичилося ?

— Готуються до завзятѣйшого нападу, — шелпнувъ капитанъ. — Стережѣться, не стѣйте тутъ.

Вбнѣ ще не договоривъ, коли грянула страшенна сальва. Великій вязъ немовъ обкосило, зъ нѣго посеypалось лѣстя. На щастье Прусаки выцѣлили за надто високо. Доминикъ потягнувъ, майже понѣсъ Франсоазу, а дядько Мерліе поспѣшавъ за ними кричачи :

— Сховайтесь до пивницѣ, ви стѣны сильнѣ !

Але они не слухали и увѣйшли до великои свѣтлицѣ, де зъ десятокъ воякѣвъ мовчки дожидали за запертыми вѣконницями, позыраючи крѣзь продовбані щѣлины. Капитанъ лишився самъ на дворѣ и присѣвъ на почѣпки за маленькою стѣнкою, мѣжъ тымъ коли сальва йшла за сальною. Порозставлювані на улици вояки вѣдстрѣлюючись уступали крокъ за крокомъ. Але все таки одинъ за другимъ верталися на подвѣрье, бо неприятель выбивавъ ихъ зъ становищъ. Имъ велено було выглядувати часъ, не показуватись, щобъ неприятель не мѣгъ дѣзнатися, якій великій вѣдрядъ, съ котрымъ має дѣло. Минула ще година. И коли прийшовъ сер-

жантъ кажучи, що на улиці лишилися ще тільки два чи три вояки, капітанъ вынявъ годинникъ и сказавъ:

— Пбѣвъ до третой. Треба продержатися ще чотыри години.

Вбнъ велѣвъ затарасувати широку браму, що выходила на улицу, и приготовить все до завязаного опору. Прусаки були на другбмъ боцѣ Морелѣ, то й нѣчого було боятися наглого нападу. Правда, за два километра понизше бувъ мбсть, але они мабуть не знали про нѣго, а трудно було подумати, щобъ вбдважилися переходити рѣку въ брдѣ. Для того капітанъ казавъ пильнувати тільки дороги. Головного атакую треба було надѣятися изъ стороны поля.

Перестрѣлка зновъ урвалася. Млынъ, бачилось, замеръ на сонѣшній жарѣ. Вбконницѣ були позачиняній. Але мало-помалу Прусаки почали показуватися на краю лѣса. Осторожно простягали головы и по троха осмѣлювались. Въ млынѣ вже кблька воякбвъ прицѣлилося, але капітанъ зупинивъ ихъ кажучи:

— Нѣ, нѣ, заждѣть, нехай пбдступлять ближе.

Они пбдступали дуже осторожно, недовѣрливо поглядуючи на млынъ. Той старій будынокъ, мовчаливый и понурый, обвитый плащемъ зѣленѣ, завдававъ имъ жаху. Але все таки они приближувались. Коли на лузѣ показалося ихъ зо пятьдесятъ люда насупротивъ млына, капітанъ сказавъ одно слово:

— Пали!

Роздався грохбтъ, залопотѣли поодинокій выстрѣлы, а зъ улицѣ донѣся голосный крикъ. Франсоаза тремтячи вбдѣ нбгъ до головы мимоволѣ затулила уши руками. Доминикъ стоячи позаду воякбвъ дивився, и коли дымъ троха розвѣявся, побачивъ трехъ Прусакбвъ розпластаныхъ середъ луга. Другій поховалися за нвы та тополь. И зачалася облога.

Ббльше якъ годину сыпали на млынъ градомъ кулѣ. Коли кулѣ вдарялись объ камѣнь, то чути було якъ розплюсканій зъ легкимъ плюскотомъ падали до Морелѣ. Мѣжь гильками деревъ они пролѣтали зъ глухимъ шумомъ. Инколи ломбтъ звѣщавъ, що попадали въ старе колесо. Вояки въ млынѣ шанували свои набоѣ и стрѣляли тільки тогдѣ, коли могли выцѣлити. Часъ вбдѣ часу капітанъ выймавъ

годиниць и глядѣвъ, котра година. И коли куля пробивала вѣконницю и застрягала въ стели, вѣнь бубонѣвъ :

— Чотыри години.... Трудно буде продержатись такъ довго.

Мало по малу та страшна перестрѣлка справдѣ почала доскуляти старому млынови. Одна вѣконниця упала въ воду продѣравлена кулями якъ решето, и пришлось замѣнити ѣѣ матрацомъ. Дядько Мерлів що хвилѣ наражавъ свое житье, щобъ пересвѣдчитись о руйнѣ своего бѣдного колеса, котрого ломѣтъ хапавъ ёго за сердце. Теперь уже колесу зовсѣмъ конецъ, нѣякій майстеръ ёго не направить ! Вояки мусѣли вѣдтягнути дядька Мерлів въ глубану свѣтлицѣ. Доминикъ благавъ Франсоазу, щобъшла геть, але она уперлась бути коло нѣго. Сѣла въ куточку позаду великои дубовой шафы, що ви захищала. А таки куля запорола шафу, ажъ засвистѣла. Тогдѣ Доминикъ ставъ передъ нею. Вѣнь ще не стрѣлявъ ; державъ стрѣльбу въ руцѣ, але не мѣгъ пройти до вѣкна заступленого вояками. При кождѣй сальвѣ помѣсть дрожавъ.

— Бачнѣсть ! бачнѣсть ! — наразъ закричавъ капитанъ.

Вѣнь побачивъ, якъ зъ лѣса выступила велика темна маса. Въ тѣй хвили роздалася страшенна сальва. Немовъ вихоръ пролетѣвъ понадъ млыномъ. Вѣдлетѣла друга вѣконниця и крѣзь отвѣръ влѣтали кулѣ до середины. Два вояки упали на помѣсть. Одинъ и не рушився ; ёго вѣднесли пѣдъ стѣну, бо заваджавъ. Другій судорожно кидався просячи, щобъ ёго доконали ; але ёго не слухали. Новѣ кулѣ влѣтали разъ за разомъ ; кождый сторонився и старався найти стрѣльницю, щобъ вѣдповѣдати на огонь. Третого вояка куля ранила. Вѣнь не говоривъ и слова а присѣвъ коло стола зъ безмыслнымъ и недвижнымъ поглядомъ. Бачучи се все, Франсоаза въ переляку безсвѣдомо вѣдопхнула свѣй столець и присѣла на помѣсть ; ѣѣ здавалось, що тамъ куля не такъ легко ѣѣ досягне. Мѣжь тымъ знесли подушки зъ цѣлого дому и заткали до половины вѣкна. Кругомъ по свѣтлицѣ валялись обломки, попсована зброя и потрощена посуда.

— Пята година, — сказавъ капитанъ. — Держѣться !... Они попробують переправитись черезъ рѣку.

Въ тѣй хвили Франсоаза скрикнула. Куля вѣдбившися

вбѣ стѣны зашрамила ея чело. Выступило кѣлька капель крови. Доминикъ подивився на неѣ, за тымъ пѣдѣйшовъ до вѣкна и першій разъ выстрѣливъ. И вже не переставъ бѣльше. Набивавъ стрѣльбу и стрѣлявъ не звертаючи уваги на те, що дѣялось округъ нѣго; тѣлько часъ вѣдъ часу позыравъ на Франсоазу. Впрочѣмъ вѣнъ не квапился и дѣливъ докладно. Прусакѣ прокрадаючи ся по за тополѣ старались перебродити Морель, якъ се предвидѣвъ капитанъ. Але скоро тѣлько котрый зъ нихъ приближувався до рѣчки, заразъ падавъ влученый Доминикомъ въ саму голову. Капитанъ слѣдивъ за ѣго стрѣляньемъ и любувався. Вѣнъ поздоровивъ ѣго и сказавъ, що бувъ бы щасливый, коли-бъ у нѣго було богато такихъ справныхъ стрѣльцѣвъ, якъ вѣнъ. Та Доминикъ ѣго й не слухавъ. Одна куля зашрамила ѣго плече, друга обдерла руку, але вѣнъ и зъ мѣсця не рушався и стрѣлявъ дальше.

Ще два воякѣ впали. Пѣрваній подушки не захищали вже вѣконъ. Бачылося, що ще одна сальва — и старый млынъ завалиться. Але капитанъ повторявъ :

— Держѣться! Ще хочъ пѣвъ годины.

— Теперь вѣнъ лѣчивъ минуты. Вѣнъ обѣщавъ своимъ начальникамъ задержати тутъ неприятеля до вечера и нѣ за що не хотѣвъ уступить й на минуту скорше, нѣжь обѣщавъ. Видъ ѣго оставався все однаково привѣтный; вѣнъ усмѣхався до Франсоазы, щобъ ѣѣ успокоити. Вѣнъ самъ пѣднѣвъ карабинъ одного забытого вояка и стрѣлявъ зъ нѣго.

Въ свѣтлицѣ было всего ще лишь чотыри воякѣ. Прусакѣ показались густою ватагою на противнѣмъ березѣ Морель; була очевидна рѣчь, що ось-ось перейдутъ черезъ рѣчку. Минуло ще кѣлька минутъ. Капитанъ уперся, не хотѣвъ дати знаку до вѣдвороту, коли въ тѣмъ прибѣгъ сержантъ и сказавъ :

— Они вже на дорожѣ, заходятъ по-задъ насѣ.

Мабуть таки Прусакѣ нашли мѣстѣ. Капитанъ вынѣвъ годинникъ.

— Ще пять минутъ, — сказавъ. — Скорше якъ въ пяти минутахъ они не доберутся сюда.

За тымъ рѣвно о шестѣй годинѣ згодився наконецъ дозволити своѣй командѣ выратися крѣзь маленькѣй дверцѣ, що выходили въ переулѣкъ. Тамъ они кинулися въ рѣвъ

и прошигнули въ Совальскій лѣсъ. Вѣходячи капитанъ дуже чемно поклонився дядькови Мерліе, перепрашаючи ёго за тревогу. И навѣтъ додавъ :

— Задержѣть ихъ... Мы вернемось.

Мѣжь тымъ Доминикъ остався самъ въ свѣтлицѣ. Вѣнъ усе стрѣлявъ, нѣчого не чуючи, нѣчого не тямлячи. Ёго опанувало тѣлько одно чутѣ - бажанье оборонити Франсоазу. Вояки выйшли, а вѣнъ и не догадувався того. Вѣнъ цѣливъ и за кождымъ выстрѣломъ убивавъ чоловѣка. Наразъ почувся великій шумъ. Прусакѣ вломились на подвѣрье зъ одной стороны. Вѣнъ выстрѣливъ послѣдній разъ — и они схопили ёго въ тѣй хвилѣ, коли стрѣльба ёго ще дымилася.

Десять хлопа обскочило ёго. Всѣ кричали кругъ нѣго якоюсь страшною мовою. Они трохи не задушили ёго на мѣсци. Франсоаза кинулась напередъ зъ благаючимъ поглядомъ. Але пѣдѣйшовъ офицеръ и велѣвъ пѣдвести до себе Доминика. Перекинувшись кѣлькама словами по нѣмецки съ своими вояками, вѣнъ обернувся до вязня и суворо сказавъ ёму дуже чистою французскою мовою :

— Вы будете розстрѣляніи за двѣ години.

III.

Таке було правило постановлене нѣмецкимъ генеральнымъ штабомъ, що кождый Французъ не належачій до регулярной арміи а спѣйманый зъ збруєю въ рукахъ має бути розстрѣляный. Навѣтъ вѣдряды вѣльныхъ стрѣльцѣвъ не були признаніи воюющею арміею. Нѣмцѣ хапались такихъ жорстокихъ способѣвъ противъ селянъ обороняющихъ свои домашніи огнища, щобъ запобѣгти загальному повстаню, котрого дуже боялися.

Офицеръ, высокій и сухорлявый чоловѣкъ пятидесяти лѣтъ, взявъ Доминика на короткій протоколъ. Хочь по французски вѣнъ говоривъ чисто, але прускою штивности все таки не мѣгъ позбутися.

— Вы тутешній родомъ ?

— Нѣ, я Бельгіецъ.

— По що-жъ вы стрѣляли? Аджѣ все те васъ не обходить?

Доминикъ не вѣдповѣвъ на те. Въ тѣй хвили офицеръ побачивъ Франсоазу, що стояла обѣчъ, страшно блѣда, и слухала напружено; на ви бѣлому чолѣ маленька рана вызначувалась червоною стрѣчкою. Вѣнъ довгенько поглядавъ на обов молодять, немовъ порозумѣвъ, въ чѣмъ дѣло, и тѣлько додавъ:

— Вы не вѣдшираетесь, що стрѣляли?

— Стрѣлявъ кѣлько мѣгъ, — спокѣбно вѣдповѣвъ Доминикъ.

Признание не було конечно: вѣнъ увесъ бувъ чорный вѣдъ пороху, облитый потомъ и обрызканный кровію, що текла зъ ёго раненого плеча.

— Добре — повторивъ офицеръ. -- За двѣ години будете розстрѣляній.

Франсоаза не скрикнула. Она зложила руки и пѣдняла ихъ въ нѣмѣй роспуцѣ. Офицеръ запримѣтивъ той рухъ. Два вояки вывели Доминика до сусѣднои комнаты, де мали пильнувати ёго, не зводячи зъ нѣго очей. Молода дѣвчина упала на крѣсло; колѣна ви пѣдкошувались; плакати не могла; духъ ви захвачувало. Мѣжъ тымъ офицеръ усе поглядавъ на неи. Въ кѣнци заговоривъ:

— Сей молодой чоловікъ вашъ братъ? — спытавъ.

Она кивнула головою, що нѣ. Офицеръ замовкъ, але не всмѣхнувся. По короткѣй мовчанцѣ зновъ зачавъ:

— А вѣдъ давно вѣнъ живе въ тѣй околицѣ?

Она потакнула головою.

— Значить, вѣнъ добре знае околичній лѣсы?

Симъ разомъ она промовила:

— Такъ, пане, — вѣдповѣла, поглядаючи на нѣго зъ якимсь задивованьемъ.

Вѣнъ не казавъ и слова бѣльше и обернувся на закарбукахъ жадаючи, щобъ до нѣго привели сѣльского мера. Франсоаза схопилась, злегка запаленѣвшись. Здавалось ёй, що зрозумѣла значѣнне запытаня, и въ нѣй пробудилась надѣя. Сама побѣгла за батькомъ.

Дядько Мерліс, скоро тѣлько втихло стрѣлянье, живо подався въ низъ деревянои галерійки, щобъ осмотрити ко-

лесо. Вбнъ обожавъ дочку, для Доминика, своего будущего зятя, почувавъ велику прихильность, але колесо такожь зашло въ ёго серци важне мѣсце. А що дѣти — якъ вбнъ ихъ звавъ — вышли зъ бѣды цѣлѣ и безъ шкоды, то вбнъ згадавъ про другого своего любимця, котрому солоно дбсталося. И нахилившись надъ деревяною машиною, вбнъ зъ жалемъ оглядавъ ушкодження. Пять лопатокъ потрошено, середина вся була подѣрвана кулями. Вбнъ втыкавъ палець въ дѣры проверченѣ кулями, промѣрюючи ихъ глубокбсть, и роздумувавъ, якъ-бы понаправляти тую руину. Франсоаза побачила, що вбнъ уже почавъ затыкати дѣры обломками и мохомъ.

— Таточку, — сказала, — васъ кличуть.

И въ кбнци заплакала, передаючи ёму, що чула. Дядько Мерлиѣ похитавъ головою. Людей такъ не розстрѣлюють. Треба поглянути. И вернувся до млына зъ мовчаливымъ та спокбйнымъ видомъ. Коли офицеръ зажадавъ у него стравунку для своихъ воякбвъ, вбнъ вѣдповѣвъ, що люде въ Рожрезѣ не привыкли, щобъ зъ ними грубо обходитись, и що силою вѣдъ нихъ нѣчого не дбстане, але коли ёму дадутъ повну волю дѣлания, вбнъ бересе все уладити. Офицеръ зразу розсердився за той супокбйный тонъ, але въ кбнци улягъ сумирнымъ и яснымъ словамъ старого. Закликавъ ёго навѣтъ до себе и запытавъ :

— Якъ зовесь той лѣсъ, онъ тамъ насупротивъ?

— Соваль.

- А якъ вбнъ за-вбблѣшки?

Мельникъ позырнувъ ёму прямо въ лице.

— Не могу вамъ сказати докладно... Коли вамъ треба проводника, то ту є хлопцѣ, що знаютъ въ лѣсѣ каждый корчикъ. Та тблько я не мѣркую найти такого, котрый прилявся-бъ проводити васъ.

И пбшовъ. Черезъ годину вонна контрибуція хлѣбомъ и стравами, котрой домагався офицеръ, була збрана на подвбрю млына. Надходила нбчь. Франсоаза съ перелякомъ слѣдила за каждымъ рухомъ воякбвъ. Она не вѣдходила вѣдъ свѣтлицѣ, въ котрѣй бувъ запертый Доминикъ. Около семон години пережила убѣвчу минуту. Бачила, якъ офицеръ убѣйшовъ до него и чула ихъ голоса. За минуту офицеръ

показався на порозѣ и по нѣмецки выдавъ приказъ, котрого она не розумѣла; але коли дванадцять воякѣвъ на подвѣрю стали въ рядъ съ карабинами на раменахъ, она вся затремтѣла вѣдъ нѣгъ до головы, замерла душею. Всѣму конецъ! Бго заразъ розстрѣляють. Дванадцять хлопа простояли такъ-десять минутъ. Голосъ Доминика звучавъ все рѣзкимъ вѣдказомъ вѣдъ чогось. Нѣколи ще Франсоаза не терпѣла такой муки. Въ кѣнци офицеръ выйшовъ грюкнувши дверима и проговоривъ по французски:

— Добре, подумайте! Даю вамъ часъ до завтра рана.

И давъ знакъ воякамъ розбѣтись. Франсоаза стояла мовъ одурѣла. Дядько Мерлиѣ не перестававъ курити люльку, цѣкаво поглядаючи на воякѣвъ; опѣсля наблизивсь до неї, взявъ її за руку зъ батькѣвскою нѣжністю и вѣдпроводивъ на поверхъ до ѣи комнатки.

— Сиди тихо, — сказавъ до неї, — и постарайся заснути... А завтра дасть Богъ часъ, дасть и порадую.

Выходячи замкнувъ її зъ осторожности. Вѣнѣ усетвердивъ, що баба нѣ до якого поважного дѣла неспособна и тѣлько поспеу все, за що вѣзьмесья. Мѣжь тымъ Франсоаза не лягала. Она довго просидѣла на лѣжку прислухуючись до шуму въ домѣ. Нѣмецкѣи вояки розмѣщенѣи на подвѣрю спѣвали и смѣялись; мабутъ вечеряли до одинадцяти години, бо гомѣнѣ не замовкавъ анѣ на хвилину. Въ самѣи млынниці часъ вѣдъ часу роздавались тяжкѣи кроки: се очевидно змѣнювали вартовыхъ. Але її особливо занимавъ шумъ, котрый долѣтавъ до неї зъ комнатки якъ-разъ пѣдѣи комнатою. Кѣлька разѣвъ она прилягала на помѣсть и прикладала до нѣго ухо. Въ тѣи комнатѣ бувъ Доминикъ. Вѣнѣ мабутъ довго ходивъ впередъ и назадъ, бо она довго чула ѣго кроки. Вѣдтакъ настала тишина: певно вѣнѣ сѣвъ. И загаломъ гомѣнѣ утихомирився, все заснуло. Коли дѣмѣ замеръ, она легенько вѣдомкнула вѣкно и оперлася на нѣго.

На дворѣ стояла ясна и тепла нѣчь. Вузкѣи серпъ мѣсяця, що клонився за Совальскѣи лѣсъ, обливавъ околицю блямняемъ каганця. Довженѣи тѣни высокихъ деревъ перетинали промѣнѣе чорными линиями, а на отвертыхъ мѣсяцяхъ трава выльскувалася зеленымъ шовкомъ. Але Франсоазу не манила таємничя розкѣшь ночи. Она розслѣджувала околицю,

глядала вартовых розставленных Нѣмцами. Выразно бачила ихъ тѣни здовжь Морель. Одинъ бувъ поставленный край млына: стоявъ якъ-разъ на другѣмъ березѣ рѣки коло явы, котрой вѣти купалися въ водѣ. Франсоаза выразно бачила ёго. То бувъ высокій паробокъ и стоявъ недвижно зъ лицемъ зверненымъ до лѣса, зъ задумчивымъ видомъ па-стуха.

Огланувши околицю она вѣдѣйшла вѣдъ вѣкна и сѣла на лѣжку. Просидѣла на нѣмъ зъ годину, потонувши въ глубокихъ думахъ. За тымъ зновъ почала прислухуватись. Въ кѣнци настала наручна хвиля. Нѣчь зробилася темна, хочъ око выйми, вартовыхъ не видно вже було въ пѣтьмѣ. Она зъ минутоу прислухувалася и въ кѣнци зѣбралася на вѣдвагу. Обѣчь еи вѣкна була зелѣзна драбинка: щелѣь були вбитѣь въ стѣьну и вели вѣдъ колеса до шпихлѣьра. Колись-то мельники по тѣй драбинцѣь лазили оглядаючи колеса; съ часомъ механизмъ змѣьнився и давно вже драбинка прикрита була густымъ плющемъ, що обелонювавъ млынъ зъ сѣьго боку. Франсоаза смѣьло переступила за вѣкно, вхопилася за одинъ зелѣьзный щелликъ и повисла въ воздухѣь. Зачала спускатись въ низъ. Спѣьдница дуже вѣь заваджала. Наразъ камѣьнь вѣьдоррався вѣдъ стѣьны и зъ голоснымъ плюскотомъ бовтнувъ въ Морель. Она притаилася; ледовита дрожъ проняла вѣь; але швидко помѣьркувала, що шумъ лотокѣьвъ заглушавъ весь лоскѣьтъ, якого она могла наробити. И пѣьсля того почала смѣьльйше спускатися, ногою осмотрюючи щелѣь. Коли долѣьзла до вѣькна комнаты, де засадили Доминика, мусѣьла зупинитись. Зовсѣьмъ неожидана перешкода мало-що не вѣьдняяла у неи всю вѣьдвагу: вѣькно долѣьшнои комнаты не було прѣьъзане якъ-разъ пѣьдъ вѣькномъ горѣьшнои, але подальше вѣдъ драбинки, такъ що простягнутою рукою не могла ёго досягнути. Не вже така доведесь вѣь вертати на гору, не допровадивши свого замыслу до кѣьнца? Руки еи втомилися, вѣдъ шуму Морель пѣьдъ еи ногами зачала крутитись вѣь голова. Тогдѣь она вѣьдломила зъ стѣьны кусничокъ вапна и кинула въ вѣькно Доминика. Вѣьнѣь не чувъ; хто знае, може спавъ. Она подрапала собѣь руки вѣьдламуючи вапно. И вже силы почали вѣь опускати, чула, що впаде, коли Доминикъ нарештѣь тихесенько вѣьдчинивъ вѣькно.

— Се я, — прошептала она. — Підтримай мене, бо впаду.

Першій разъ она говорила ему *ты*. Вѣнъ выхилився зъ вѣкна, схопивъ її и втягнувъ до комнаты. Тамъ она розплакалась, заглушаючи риданье, щобъ не почули. Потѣмъ пересилувала сама себе и втихла.

— Васъ пильнують? — спытала шептомъ.

Доминикъ, все ще не могучи прийти до себе зъ диву, що она тутъ зъ нимъ, мовчки показавъ на дверь. За дверима чути було хропѣнье вартового; сонъ зломивъ ёго и вѣнъ лягъ на помѣсть поперекъ дверей, мѣркуючи, що такимъ чиномъ вязень не втече.

— Треба втѣкати, — поквашно сказала она. — Я прийшла благати васъ, щобъ утѣкали, — и попрощатися зъ вами.

Але вѣнъ немовъ и не чувъ еи. Вѣнъ усе повторявъ:

— Якъ? се вы, се вы?... Охъ, якъ вы мене налякали! Вы могли забитися.

Вѣнъ взявъ еи руки и поцѣлувавъ.

— Якъ я васъ люблю, Франсоазо!... Вы така смѣла, и така добра. Я тѣлько одного й боявся, що вмру не бачивши васъ... Але вы прийшли, — и теперь нехай мене розстрѣлюють. Коли проведу зъ вами четверть годиночки, то готовъ буду на смерть.

Вѣнъ притисъ її до себе, а она похилила голову на ёго плече. Небезпека зближувала ихъ.

— Ахъ Франсоазо, — зачавъ Доминикъ нѣжnymъ голосомъ, — нынѣ день св. Людовика, день давно бажаного весѣлья нашего. Нѣщо не могло розлучити насъ — ось мы самі съ собою, мы вѣрній назначеній стрѣчи. Аджежъ нынѣ весѣлья?

— Такъ, такъ, — повторила она, — нынѣ весѣлья.

Они съ трепетомъ поцѣлувались. Але наразъ она врывалася зъ ёго обнять; страшна дѣйствиѣсть воскресла передъ нею.

— Треба втѣкати, треба втѣкати! — пробубонѣла. — Не тратьмо айнъ хвилины!

Вѣнъ зновъ обнявъ її, и она зновъ заговорила зъ нимъ на *ты*.

— Благаю тебе, послухай мене! Коли ты умрешъ, то

й я умру. За годину розсвітає. Я хочу, щобъ ты заразъ выбрався!

И сквапно объяснила ёму свѣй плянъ. Зелѣзна драбинка доходить до колеса; тамъ при помочи лопаточокъ можна ёму буде съѣсти въ човникъ схованый въ причблку, за тымъ переплысти на другій берегъ рѣки и втечи.

— Але-жь тамъ певно вартовій порозоставляні!

— Тѣлько одинъ, коло першої ивы.

— А коли вѣнъ мене побачить и закричить?

Франсоаза затремтѣла. Она вѣткнула ёму въ руку нѣжь, котрый мала схованый при собѣ. Настала мовчанка.

— А вашъ батько? а вы самі? — зачавъ Доминикъ. — Нѣ, нѣ, я не можу вѣткати.. Коли покажеся, що я вѣткъ, вояки готові васъ вырѣзати. Вы ихъ не знаєте. Они обѣцували менѣ помилуванье, коли пристану на те, щобъ проводити ихъ въ Совальскій лѣсъ. А коли втечу, то они здѣбнй Богъ зна' що зробити.

Молода дѣвчина не перечила. На всѣ ёго доказы все тѣлько одно товкла:

— Коли мене любите, вѣткайте! Коли мене любите, Доминику, не лишайтесь тутъ ані на хвилинку довше!

Она обѣцала ёму вернуться до своєї комнаты. Нѣхто й знати не буде, що она ёму помогла. Она пристрасно обняла ёго и почала цѣлувати, щобъ наклонити. Вѣнъ не мѣгъ опертися, тѣлько сказавъ:

— Ну, добре. Тѣлько присягнѣть менѣ, що вашъ батько знає о вашбмъ намѣрѣ и що вѣнъ радить менѣ вѣткати.

— Але-жь батько самъ приславъ мене до васъ, — вѣдповѣла Франсоаза безъ запинки. Она сказала неправду. Але радше-бъ їй самѣй погинути, щобъ тѣлько ёго выратувати. Въ тѣй хвилі у неї було тѣлько одно бажанье — знати, що вѣнъ безпечный, позбутися страшеной думки, що схѣдъ сонця буде сигналомъ ёго смерти. Коли вѣнъ буде далеко, нехай всѣ нещастя впадуть на неї, она все знесе, кобъ тѣлько вѣнъ живѣ. Егоизмъ вѣнъ любви вымагавъ попередъ всѣго, щобъ вѣнъ живѣ.

— Добре, — сказавъ Доминикъ, — я зроблю, якъ ваша воля.

Пѣсля того они не промовили ані слова. Доминикъ

отворивъ вѣкно. Але наглый шумъ оледенивъ ихъ. Дверь заскрипѣли, немовъ хтось вѣдчинявъ ихъ. Очевидно вартовый почувъ ихъ голоса, хочъ они розмовляли тѣлько шептомъ. И обое, стоячи рядомъ, дожидали въ смертельнѣй тревозѣ. Дверь зновъ заскрипѣли, але не вѣдчинились. Обое ажъ лѣкше вѣдотхнули, порозумѣвши, що се воякъ, лежачій пѣдъ дверима, обернувся на другій бѣкъ. И справдѣ настала тишина, выразно почули ёго хропѣнье.

Доминикъ зажадавъ, щобъ Франсоаза вернулась попередъ всѣго до своєї комнаты. Вѣнь обнявъ ёѣ и мовчки попрощався зъ нею. За тымъ помѣгъ ёѣ вхопитись за зелѣзный щель, и самъ такожь вхопився за нѣго. Але рѣшучо не хотѣвъ спускатися въ низъ доти, доки она не долѣзе до своєї комнаты. Коли Франсоаза переступила черезъ свое вѣкно, наклонилась черезъ нѣго и сказала ледви чутно :

— До звиданя, любый мѣй !

За тымъ опершись о варцабъ, почала слѣдити за Доминикомъ. Нѣчь була все ще гарна. Она поглянула туды, де стоявъ вартовый, але не побачила ёго. Кѣлька разѣвъ дочувала шелестъ плюшу, о котрый, спускаючись, зачѣплявся Доминикъ. За тымъ затрѣщало колесо и легкѣй плюскъ воды ознаймивъ ёѣ, що молодой чоловѣкъ найшовъ човникъ. За хвилию справдѣ она розпѣзнала чорну тѣнь човника на сѣрѣй поверхности Морель. Тогды страшна тревога здавила ёѣ горло. Кождой хвилѣ ждала окрику вартового ; кождый шелестъ въ вѣддали выдавався ёѣ середъ нѣчнои тишины поспѣшными кроками воякѣвъ, брязкомъ шабель та набиваньемъ карабинѣвъ. Але хвиля за хвилию минала, околиця оставалась спокойна. Доминикъ мусѣвъ уже причалити до тамтого берега. Франсоаза нѣчого бѣльше не бачила. Урочѣста, нѣма тишина ноци. Ажъ ось наразъ почувся тупѣтъ, приглушенный крикъ, и щось немовъ важко повалилось на землю. За тымъ тишина стала ще глубша. Тутъ она почула, що смертельный холодъ ледомъ стинае кровь въ еѣ жилахъ — и замерла середъ непроглядной пѣтмы.

IV.

Зъ самого розсвѣту млынъ наповнився гомономъ сквапныхъ кроковъ та рѣзкихъ голосовъ. Батько Мерліе прийшовъ вѣдомкнути дверь Франсоазы и она збѣшла въ низъ, дуже блѣда, а спокійна. Але тамъ не могла здержатись вѣдъ дрожи, побачивши трупа пруского вояка, положеного коло криниць на розпростертѣмъ плащи. Докола трупа вояки розмахували руками та выкрикували щось голосно, люто. Деякі грозили селу кулаками. Мѣжь тымъ офицеръ прикликавъ дядька Мерліе, яко старшину громады.

— Ось, — сказавъ вѣнъ голосомъ перерыванымъ вѣдъ люти, — одного зъ нашихъ нашли вбитого за рѣчкою. — Мы хочемо належно покарати винуватого и надѣмось, що вы поможете намъ вышукати убійцю.

— Зъ охотою, — вѣдповѣвъ мельникъ зъ звычайною своею флегмою. — Та тѣлько се буде не легка робота.

Офицеръ нахилився и вѣдвернувъ полу плаща, що закрывала лице забитого. Тогдѣ показалася страшна рана. Вартового заколено въ горло, и навѣтъ нѣжь лишився въ ранѣ. То бувъ кухонный нѣжь зъ чорною деревяною колдкою.

— Погляньте на сей нѣжь, — зновъ обернувся офицеръ до дядька Мерліе, — може вѣнъ допоможе намъ въ нашихъ розслѣдахъ.

Старый здрѣгнувся, але заразы - же запанувавъ надъ собою и зъ непорушенымъ лицемъ вѣдповѣвъ :

— У всѣхъ такій ножъ по нашихъ селахъ... А хто знае, може вашому воякови надѣло стояти на вартѣ та самъ собѣ конецъ зробивъ?

— Мовчѣть! — скажено закричавъ офицеръ. — Вы знате, що я можу хочъ и заразы казати запалити ваше село зъ усѣхъ чотырохъ кѣнцѣвъ!

На щастье, гнѣвъ не дозволивъ ёму запрѣмѣтити, яеъ страшно змѣнилося лице Франсоазы. Она сѣла на камяной лавцѣ, бо ноги у неи пѣдкошувались.

И помимо того глядѣла на мерця, що лежавъ коло са-

мыхъ въ нѣгъ. То бувъ высокій и красивый паробокъ, похожій на Доминика, съ жовтымъ волосьемъ и синими очима, якъ у нѣго. Та похожобсть рѣзала вѣ ножемъ по сердцю. Думалось вѣ, що хто знае, може отой небѣжчикъ такожь полишивъ тамъ, въ Нѣмеччинѣ наречену, котра теперъ выплаче за нимъ свои очи. И бачила свой нѣжь у нѣго въ горлѣ. Се Доминикъ забивъ ёго...

Въ ту пору, коли офицеръ грозивъ, що запалить цѣлу Рокрезу, надбѣгли змѣшанѣ вояки. Ино-що побачили, що Доминикъ утѣкъ. Се выкликало страшный розрухъ. Офицеръ пѣшовъ на само мѣсце чину, оглянувъ вѣкно полишене вѣдчиненымъ, порозумѣвъ въ чѣмъ дѣло, и вернувся лютый-прелютый.

Дядько Мерлів, бачилось, бувъ дуже угнѣваний утечею Доминика.

— Дурень! — проворкотѣвъ вѣнъ, — всё поцсувавъ.

У Франсоазы здавило сердце, коли почувла тѣ слова. Батько впрочѣмъ не пѣдозрѣвавъ еи спѣльництва. Вѣнъ похитавъ головою и сказавъ пѣвголосомъ :

— Ну, нема що й казати, наробивъ вѣнъ намъ клопоту.

— Все то справка того негѣдняка, того опрышка! — кричавъ офицеръ. — Вѣнъ утѣкъ въ лѣсъ.... Коли намъ ёго не доставлять, то все село спокутуе за нѣго!

И рѣзко вѣнъ обернувся до мельника :

— Вы певно знаете, де вѣнъ заховався?

Дядько Мерлів усмѣхнувся собѣ, показуючи на склоны горбѣвъ, порослыхъ лѣсомъ :

— Якъ вы хочете найти тамъ чоловѣка? — сказавъ вѣнъ.

— О, вы певно знаете тамъ каждый корчикъ! Я выражу зъ вами десять мужа. Вы ихъ поведете.

— Дуже радо. Тѣлько-жь намъ треба буде зъ тыждень часу, щобъ перешукати всѣ дооколичнѣ лѣсы.

Спокѣй старого ще дужше лютивъ офицера. Вѣнъ розумѣвъ, що таке шуканье справдѣ було-бы безглузде. И ось тутъ вѣнъ побачивъ Франсоазу, якъ сидѣла на лавцѣ, блѣда и тремтяча. Вѣнъ замовкъ на хвилинку и позыравъ то на мельника, то на Франсоазу.

— Той чоловікъ — спытавъ вѣнъ наконецъ нагле старого — бувъ любовникомъ вашей дочки ?

Дядько Мерлів помертвѣвъ. Можна було подумати, що вѣнъ якъ стѣй кинеться на офицера и задавить ёго. Вѣнъ перемѣгъ себе и не вѣдповѣвъ нѣчого. Франсоаза закрыла лице руками.

— Еге, такъ оно мусить бути, — говоривъ дальше офицарь. — Вы або ваша дочка допомогли ёму втекти. Вы ёго спѣльники... Послѣдний разъ пытаю васъ : выдасте намъ ёго, чи нѣ ?

Мельникъ нѣчого не вѣдповѣдавъ. Вѣнъ навѣтъ вѣдвернувся, водячи десь-кудысь рѣвнодушными очима, коли офицарь говоривъ до нѣго. Се ще дужше розпалило гнѣвъ офицара.

— Коли такъ, — закричавъ вѣнъ — то я розстрѣляю васъ замѣсть нѣго ! — И казавъ войкамъ стати въ рядъ. Дядько Мерлів стоявъ незляканий. Вѣнъ злегка здвигнувъ раменами, немов хотѣвъ сказати, що цѣла та комедія ёму не до смаку. Очевидно вѣнъ не вѣривъ, щобъ можна було такъ легко розстрѣляти чоловіка. Але коли вояки наготовились, вѣнъ промовивъ спокѣйно :

— А, такъ вы таки не жартуете ? Ну, якъ хочете. Коли вамъ доконче треба кого-небудь розстрѣляти, то розстрѣлюйте собѣ мене.

Але Франсоаза встала, не памятаючи себе самой зъ переляку. Она пѣдбѣшла до офицера и сказала :

— Змилуйтесь ! Не рушайте батька ! Вбейте мене замѣсть нѣго... Я всему винна. Я помогла Доминикови втекти...

— Мовчи, дѣвко ! — скрикнувъ дядько Мерлів. — По що брешешь ! Я, пане, замкнувъ вѣв на ключъ. Бреши она !

— Нѣ, я не брешу, — горячо вѣдказала молода дѣвчина. — Я злѣзла вкномъ, я намовила Доминика втѣкати... Се правда, чиста правда !

Старый одобѣлѣвъ. Вѣнъ вычитувавъ зъ си очей, що она говорить правду. Ахъ тѣ дѣти зъ своими чутями ! — все посеують ! Пѣсля того вѣнъ розсердився :

— Она божевѣльна, не слушайте ея ! Она васъ дурить ! Кѣнчѣтъ живо...

Она принялась зновъ упевняти ихъ о ёго невинности.

Припала на колѣна, благодаючи и хлипаючи. Офицеръ спокбйно дивився на ту сцену душевной муки.

— Боже мой, — сказавъ вѣнъ на конецъ, — я чѣпляюсь за вашего батька, бо не маю въ рукахъ другого! Постарайтесь вышукати тамтого, а вашъ батько останесь живой.

Она добру хвилю дивилась на него вытрѣщивши очи вѣдъ такого нелюдского предложеня.

— Се страшна рѣчь! — пролепетала она. — Де я вамъ найду Доминика? Вѣнъ утѣкъ. Я не знаю, де вѣнъ теперь.

— Выберите, що хочете. Або вѣнъ — або вашъ батько!

— Боже мой, хибажь я могу выбирать? Коли-бъ я навѣтъ знала, де Доминикъ, то чи-жь я могу выбирать?... Вы рѣжете мое сердце... Лѣпше-бъ менѣ самѣй умерти. Забейте мене, благодаю васъ, забейте мене!

Але видъ слѣзъ и роспуки знать надѣвъ уже офицерови. Вѣнъ крикнувъ:

— Ну, досыть того! Я буду добрый и дамъ вамъ двѣ години часу. Коли за двѣ години вашъ улюбленный не будетъ, то вашъ батько вѣдповѣсть за него.

И казавъ вѣдвести дядька Мерли до той самой комнаты, де бувъ замкнений Доминикъ. Старый попросивъ тютюну и принявся курити. На его недвижнѣмъ лица не можна було добачити нѣякого слѣду зворушеня. Але коли вѣнъ остався самъ, двѣ грубѣ слѣзы выкотилися зъ его очей. Вѣдна, дорога его донечка, якъ она мучиться!

Франсоаза осталась середъ подвѣртя. Прускѣ вояки переходили коло ней смѣючись. Декотрѣ жартували зъ нею, говорили їй шось незрозумѣлою для ней мовою. Она глядѣла на дверѣ, черезъ котрѣ пройшовъ би батько, и звѣльна пѣднесла руку до чола, немовъ лякаючись, щобъ не пукло.

Офицеръ повернувся на закаблукахъ и повторивъ:

— Даю вамъ двѣ години часу. Постарайтесь покориствуватись ними.

Двѣ години часу! Тѣ слова брѣнѣли їй въ ухахъ. И ось махинально она вышла зъ подвѣртя и пѣшла, куды очи бачуть. Що робити? Куды йти? Она навѣтъ старалась не думати о тѣмъ, бо знала, що се на нѣщо не придасться. А все таки їй бажалось побачити Доминика. Они обое порадились-бы, придумали-бъ що-небудь. И зъ головою отумане-

ною вихромъ думокъ она спустилась долѣ берегомъ Морель и перейшла би повыше слюзы, туды, де лежало велике камѣня. Самѣ ноги донесли ѣѣ до великой ивы, на закутку луки. Тамъ, нахилившись, она побачила калюжу крови. Такъ, се було те саме мѣсце! И пѣшла за слѣдомъ Доминика по притолоченѣй травѣ. Туды вѣнь утѣкавъ; видно було, якъ чѣсь величезнѣй кроки притоптали траву впоцерекъ сѣножати. Дальше слѣдъ загубився. Але на сусѣднѣй сѣножати зновъ вѣднайшла ёго. За тымъ слѣдомъ дѣйшла до краю лѣса, де вже нѣчого ве можна було розибзнати.

Франсоаза мимо того пѣшла въ глубъ лѣса. Лекше ѣѣ було на самотѣ. Присѣла на хвильку. Потому пригадавши, що часъ минае, схопилася. Якъ давно она выйшла зо млына? Пять минутъ? пѣвъ години? Она вже й о свѣтѣ не тямилася. Може Доминикъ сховався въ однѣй знакомѣй гушавинѣ, де разъ рано обоє лущили горѣхи? Побѣгла въ ту гушавину, поширяла. Тѣлько дроздъ выпорхнувъ зъ неи и просвѣтѣвъ свою коротку, невеселу пѣсенку. Тутъ ѣѣ пришло на думку, що може вѣнь сховався въ однѣй печерѣ, въ котрѣй часто чатувавъ на дичину. Але печера була пуста. Дарма шукати ёго! Де ёго ту найти? И мало по малу въ нѣй выросло бажанье таки найти ёго. Она прискорювала кроку, охвачена страшною нетерпячкою. Наразъ пришла ѣѣ въ голову думка, що вѣнь мѣгъ вылѣзти на дерево. Она пѣшла пѣднявши въ гору очи и що крокъ кликала ёго. Зазуля вѣдповѣдала ѣѣ; мѣжь гильками пробѣгавъ трепеть и застаплявъ ѣѣ що хвиля думати, що ось-ось вѣнь заразъ злѣзе. Разъ ѣѣ навѣтъ повидѣлось, що бачить ёго, и она пустилась утѣкати. Що она могла сказати ёму? Не вже таки она на те за нимъ шукае, щобъ ёго розстрѣляли? О, нѣ! Она не скаже ёму сѣго. За тымъ думка про батька острымъ ножемъ рѣзнула ѣѣ по серцю. Она впала на траву и голосно заридала:

— Боже мѣй! Боже мѣй! За чимъ я тутъ?

Она божевѣдльна, що пришла сюды. Пронята страхомъ кинулась утѣкати зъ лѣса. Три разы збивалася зъ дороги и думала вже, що не втрафить до млына, коли наразъ опинилася на лузѣ якъ-разъ насупротивъ Рокрезы. Боже мѣй!

Не вже-жъ таки вернеся сама? Она зъупинилася, коли наразъ почувла голосъ, що кликавъ їй :

— Франсоазо! Франсоазо!

Она побачила Доминика, якъ осторожно підводивъ голу зъ ярка. Великій Боже! она найшла ёго. Небо хотѣло, значить, ёго смерти! И гнучи въ собѣ окрикъ, она прошмигнула въ яркъ.

— Ты мене шукала? — спытавъ вѣнъ.

— Такъ, — вѣдповѣла она, сама не знаючи, що каже.

— Що-жъ сталося?

Она похилила очи, бубонячи :

— Нѣчого, нѣчого! Я була неспокѣйна о тебе, бажала побачити тебе.

Успокоившись вѣнъ обьяснивъ їй, що не хотѣвъ утѣкати далеко, боячись за нихъ. Тѣ розбѣйники Прусаки готови метитися на старцяхъ и дѣвчатахъ. Ну, та слава Богу, все пѣшло добре, — и смѣючись додавъ :

— Наше вѣнчанье вѣдложено на тыждень та й тѣлько всѣго.

— Але бачучи, що она сама не своя, зновъ насупився :

— Що съ тобою? Ты щось передо мною скривавшь?

— Нѣ, їй Богу, нѣ! Я швидко бѣгла и задыхалась.

Вѣнъ поцѣлувавъ їй и сказавъ, що небезпечно имъ довше розмовляти; треба ёму забиратися зъ сѣго ярка и йти дальше въ лѣсъ. Але она зъупинила ёго. Она вся дрожала.

— Послухай, красше останься... Нѣхто тебе не шукав, ты не боишься?

— Франсоазо, ты съ чимъ таишься передо мною? — повтораю вѣнъ.

Она зновъ забожилась, що нѣ съ чимъ передъ нимъ не танься, а тѣлько їй прятнѣйше знати, що вѣнъ близько неи. Пролепотѣла ще якѣсь причины. Вѣнъ бачивъ въ нѣй якусь таку дивну змѣну, що вже й самъ не захотѣвъ-бы вѣддалятися. А до того вѣнъ чекавъ приходу Французѣвъ. Ихъ бачили коло Совальского лѣса.

— Охъ, коли-бъ они поквапились, коли-бъ они якъ найшвидше прийшли! — горячо промовила Франсоаза.

Въ тѣй хвили на звѣнаници Рокрезы выбила одинадцята

година. Удары долѣтали чутко и выразно. Она збралась якъ безумна. Двѣ години минули вѣдъ ей вѣдходу зо млына!

— Послухай, — сказала посиѣшно, — коли намъ тебе буде потрѣбно, то я махну тобѣ хусткою изъ своего вѣна.

И побѣгла бѣгцемъ, мѣжь тымъ коли Доминикъ дуже переляканный залѣгъ въ ярку, не зводячи очей зъ млына. Наближаючись до Рокрезы, Франсоаза зустрѣнула старого нищого, дядька Бонтана, котрый знавъ усю околицю. Вѣнъ поклонивсь ѣй, вѣнъ бачивъ мера середь Прусаквѣ; вѣд-такъ перехрестившися и бубонячи якійсь невыразнй слова поплѣвся дальше повблною ходю.

— Двѣ години минули, — сказавъ прускй офицеръ, коли Франсоаза показала на подвѣрю.

Дядько Мерлиѣ бувъ уже на мѣсци. Вѣнъ сидѣвъ на лавцѣ коло криницѣ и куривъ. Молода дѣвчина зновъ киву-лась просити, благати, плакати. Ъй хотѣлось выграти на часѣ. Въ нѣй прокинулась надѣя, що Французы надѣйдуть; плачучи она надслухувала; ѣй бачилось, що чує въ вѣддали рѣвномѣрный маршь войска. Охъ, коли-бъ они прийшли! Охъ, коли-бъ они выратували ихъ!

— Послушайте, паночку, ще годину! Дайте менѣ ще годину часу!

Але офицеръ бувъ неволимый. Вѣнъ приказавъ навѣтъ двомъ воякамъ взяти ѣѣ по-пѣдъ руки и вѣдвести на бѣкѣ, щобъ можна було безъ клопоту розстрѣляти старого. Тогды страшна боротьба закипѣла въ нѣй. Она не могла допустити, щобъ убито ей батька. Нѣ, нѣ, радше она згине разомъ зъ Доминикомъ! И вже збиралась бѣгти до своей комнаты и махнути хусткою, коли Доминикъ самъ появився на подвѣрю. Офицеръ и вояки радѣстно скрикнули. Але вѣнъ, немовъ-бы не бачивъ тутъ нѣкого крѣмъ Франсоазы, наблизился до ней спокѣйно и сказавъ трохи навѣтъ строго:

— Се не гарно! Чому-жь вы мене не завернули? Дядько Бонтанъ розповѣвъ менѣ все, що тутъ дѣся. Осъ и я.

V.

Була третя година. Густі чорні хмари звільна заволокли все небо; се були послѣдні обриви великої тучі, що упала десь въ сусѣдствѣ. Те жовте небо, ті шматы облакѣвъ мѣдяної краски перемѣняли долину Рокрезы, таку веселу на сонці, въ якійсь розбійницькій вертепъ. Прускій офицеръ велѣвъ заперти Доминика, не объяснячи, що ёго чекає. Вѣдъ самого полудня Франсоаза замирала кождою хвилѣю. Она не хотѣла йти зъ подвѣря, не зважаючи на всѣ батьковій просьбы. Она дождала Французѣвъ. Але година за годиною минала а муки ёї тѣлько збѣльшувались на саму думку, що весь той выстраданий часъ нѣ до чого иншого не доведе, якъ тѣлько до страшної розвязки.

Мѣжь тымъ около третой години Прусаки почали готувитись въ дальшу дорогу. Офицеръ такъ само якъ вчора заперся самъ-на-самъ зъ Доминикомъ. Франсоаза зрозумѣла, що се важиться доля молодого чоловіка. Тодѣ она зложила руки и почала молитися. Дядько Мерліє сидѣвъ обкѣ неї съ тымъ нѣмымъ и недвижнимъ видомъ старого селянина, котрый и не пробує боротися зъ неодолимою судьбою.

— О Боже мѣй! Боже мѣй! — стогнала Франсоаза, — они убють ёго...

Мельникъ притягнувъ вѣ до себе и посадивъ на колѣна, якъ малу дитину.

Въ тѣй хвилі офицеръ вийшовъ, а позадъ нѣго два војакы вели Доминика.

— Нѣ за що! нѣ за що! — кричавъ Доминикъ. — Я готовъ умерти!

— Подумайте лишень! — замѣтивъ офицеръ. — Те, о що я васъ прошу, зробіть намъ хто-небудь другій. Я дарую вамъ житя, я великодушный... Проведѣть насъ въ Монтрезонъ черезъ лѣсъ — та й тѣлько всѣго. Вы певно знаєте туды стежки.

Доминикъ не вѣдповѣдавъ.

— Такъ вы уперлись кончѣ на своѣмъ?

— Забійте мене и покиньмо й говорити объ тѣмъ, — вѣдказавъ Доминикъ.

Франсоаза, зложивши руки, очима благала ёго, щобъ zgodився. Але дядько Мерлів вхопивъ її за руки, щобъ Прусаци не побачили вѣ розпуки.

— Ёго правда, — проворкотѣвъ вѣнъ, — красше вмерти!

Вояки стояли вже рядами. Офицеръ чекавъ, щобъ Доминикъ пѣддався. Вѣнъ все ще надѣявся спонукати ёго. Вѣ вѣддали чутно було глухій грохѣтъ грому. Удушлива спека стояла надъ селомъ. И нагле середъ тишины роздався крикъ:

— Французы! Французы!

Справдѣ се були они. На Совальскѣй дорозѣ, на краю лѣса показалися червонѣй мундуры. Вѣ млынѣ пѣднявся страшный заколотъ. Прусакѣй вояки прибѣгали съ крикомъ на цѣле горло. Вирочѣмъ ще не чути було анѣ одного выстрѣлу.

— Французы! Французы! — кричала Франсоаза, плещучи вѣ долонѣ. Она зовсѣмъ немовъ збожеволѣла. Вывалася зъ рукъ батька и реготалася, пѣднявши вѣ гору руки. Прецѣ-жь они прийшли, и прийшли вѣ саму пору, бо Доминикъ ще живый.

Карабинова салва оглушила її мовъ ударъ грому. Она оглянулася. Офицеръ проворкотѣвъ:

— Попередъ всего — скѣнчѣмо нашъ рахунокъ!

И самъ пхнувъ Доминика до шопы и казавъ вѣ нѣго стрѣляти.

Коли Франсоаза оглянулася, Доминикъ упавъ коло стѣны; груди ёго пробило дванадцять куль.

Она не заплакала. Она була немовъ громомъ пририта. Очи вѣ обернулися вѣ стовпъ и она сѣла на земли пѣдъ шопою, кѣлька ступнѣвъ вѣдъ трупа. Она поводила блуднымъ поглядомъ, а часъ вѣдъ часу якимъсь непевнымъ, дитнячимъ розмахомъ руки немовъ-бы говорила, що теперъ все пропало.

Почалася завзята битва. Офицеръ швидко розставивъ своихъ воякѣвъ на становища, бачучи добре, що вѣткати нѣкуды. Красше вже хочъ дорого продати свое житя. Теперъ Прусаци боронили млына а Французы нападали на нѣго. У Французѣвъ була гармата. Батерія выставлена якъ-разъ

надъ ярчкомъ, де ховався Доминикъ, розчищувала головну улицю Рокрезы. Боротьба не могла довго тягнутися.

Ахъ, бѣдныи млынъ! Кулъ проверчували ёго наскрбзы! Часть вкрбвлъ збрвало. Обвалились двѣ стѣны. Але особливо погано приходилось ёму вѣдъ стороны Морелъ. Плющъ вѣдраный вѣдъ стѣнъ висѣвъ якъ лахмѣть; рѣка покрылась обломками, а крѣзь прѣрву виднѣлась комната Франсоазы зъ ея лѣжкомъ, надъ котрымъ старанно застелене было бѣле простирало. Старе колесо влучене було двома кулями и затрѣщало передсмертныи хряскотомъ. Лопаточки поплыли по вѣдѣ, всѣ суставы колеса розвалилися. Зъ нимъ вѣдлетѣла весела душа млына.

За тымъ Французы пѣшли на штурмъ. Завязалась люта рѣзаняна холодныи оружьемъ. Небо все ще було облите кровавою ржею; розбѣйницкѣй вертепъ долины наповнювався мертвыи тѣлами. Обширнѣи луги выгядали якось сердито съ своими высокыми деревами, що сторчали по-окремѣшки, и зъ стѣною тополь, що кидали довгѣи тѣни. Лѣсы на склонахъ горбѣвъ на право й на лѣво були немовъ-бы стѣнами цирку, що замыкали въ собѣ борцѣвъ и попыхали ихъ одныхъ на другихъ, а жерела и криницѣ немовъ рыдали обхопленѣи переполохомъ, що удѣлявся навѣтъ самѣи природѣ. Гарматы поорали сѣножать, кулъ оббили листьа зъ деревъ, мерцѣ окровавили яснѣи воды Морелъ. Вѣйна сѣяла поганъ зруйнованя въ тѣмъ сумирнѣмъ куточку.

Франсоазы не рушалася зъ пѣдъ шопы, де сидѣла надъ трупомъ Доминика. Дядька Мерлиѣ забила якась блудна куля. Прусаки були вырѣзанѣи всѣ до одного, млынъ занявся поломенею, а французскѣи капитанъ першѣи увѣйшовъ на подвѣрье. Вѣдъ самого початку вѣйны була се перша ёго побѣда. Для того то въ розпалѣ вѣнъ ще простѣйше державъ свою высоку постать и смѣявся зъ любезныи видомъ красивого кавалера. Побачивши Франсоазу, якъ сидѣла на земли и оплакувала мужа и батька середъ палаючихъ розвалинъ млына, вѣнъ ввѣчливо привитавъ ѣѣ салютуючи шпадою и кричачи:

-- Побѣда! Побѣда!

МАЛЮНКИ ВУГЛЕМЪ.

(Зъ Генрика Сьикевича.)

I.

Въ селѣ Бараняча-Голова, въ громадскѣй канцеляріи тихо, хочъ макъ сѣй. Вѣйтъ громады, не молодой уже селянинъ, на прѣзвище Остапъ Буракъ, сидѣвъ быля стола и съ напруженою увагою мазавъ щось на папери, а писарь громадскій, молодой и многонадѣйный панъ Золзикевичъ, стоявъ коло вѣкна и вдганявся вѣдъ мухъ.

Мухъ було въ канцеляріи, якъ въ оборѣ. Всѣ стѣны стали вѣдъ нихъ сорокаті и втеряли свою давну краску. Рябѣло вѣдъ нихъ и все въ хатѣ: скло на образѣ, що висѣвъ надъ столомъ, папѣръ, печать, хрестъ и громадскі книги.

Мухи лазили и по вѣйтѣ, немовъ-бы по якомъ-небудь такъ-собѣ простомъ присяжнѣмъ, але наибѣльше приваджувала ихъ до себе пахуча помадою голова пана Золзикевича. Надъ тою головою лѣтавъ ихъ цѣлый рѣй: сѣдали на продѣль волося и творили живі, рухомі, чорні плямы. Панъ Золзикевичъ вѣдъ часу до часу пѣднимавъ потихоньки руку надъ головою, а потѣмъ нагле спускавъ; чувся ляскъ долонѣ по головѣ, рѣй зрывався, гувъ у воздухѣ, а панъ Золзикевичъ нагнувши чуприну выбиравъ пальцями трупы зъ волося и кидавъ на землю.

Була четверта година по полудни. Въ цѣлѣмъ сельскрѣзѣ було тихо, бо люде пѣшли на роботу въ поле. Тѣлько пѣдѣ канцелярїю корова чухалась обѣ стѣну и инколи всу-вала у вѣкно голову съ заслиненымъ пискомъ и сопѣла. Часомъ она закидала тяжку голову на хребеть, такожь вѣдганяючись вѣдѣ мухъ, и запорювала рогомъ въ стѣну. Тогдѣ панъ Золзикевичъ вызыравъ крѣзѣ вѣкно и кричавъ :

— А гей! А щобъ тебе...

Потѣмъ заглядавъ у зеркалце, що висѣло тутъ же била вѣкна, и поправлявъ волося.

Нарештѣ оббзався вѣйтъ :

— Пане Золзикевичу! — сказавъ, — напишѣтъ но отой *лепортъ*, бо менѣ якось не лѣпиться. На те вы є писарь.

Та панъ Золзикевичъ бувъ чоґось сердитый, а коли тѣлько бувъ сердитый, то вѣйтъ вже мусѣвъ самъ все писати.

— Такъ що зѣ того, що писарь? — вѣдгрызнувся зѣ неповагою. — Писарь є на те, щобы писати до старосты та до комисаря, а до вѣйта, такого якъ вы, пишѣтъ собѣ самй!

А потѣмъ додавъ зѣ маєстатичною погордою :

— Або то менѣ вѣйтъ що? Хлопъ и баста! Зроби хлопа чымъ хочешъ, а все таки хлопъ буде хлопомъ!

Потѣмъ заглянувъ въ зеркалце и зновъ поправивъ волося.

Вѣйта се вже вразило и вѣнъ вѣдказавъ :

— Дивѣтъся но! Буцѣмъ то я съ паномъ комисаремъ не пивъ *гербаты*?

— Велике дѣло гербата! — сказавъ зѣ-нехотя Золзикевичъ. — А може ще й безъ гараку?

— А не правда, бо зѣ гаракомъ!

— То най буде и зѣ гаракомъ, а я за-для того рапорту писати не буду.

Старшина оббзався зѣ гнѣвомъ :

— Коли вы, пане, такй деликатный фїзикъ, то на що було проситись за писаря?

— Хто до васъ просився? Я тѣлько по знаемости съ старостою...

— Велика знаемѣсть, а якъ сюды приѣде, то вы нѣ пары зѣ рота..

— Бураку, Бураку! Бачу, вы щось дуже розпускаєте тубу. Менѣ вже ваша хлопня кбсткою въ горлѣ стоить разомъ зъ вашимъ писарствомъ. Чоловѣкъ зъ едукацію тѣлько ординарнѣе межи вами. Якъ розсерджуся, кину къ чорту и писарство и васъ!

— Ге! и що-жь тогдѣ, пане, будете робити?

— Що? Хиба то менѣ плоты грызти безъ писарства? Чоловѣкъ зъ едукацію дасть собѣ раду. Вы вже за чоловіка зъ едукацію не журѣться. Ще вчора ревизоръ Столбицкій сказавъ менѣ: „Ой ты, Золзикевичу! Зъ тебе бувъ-бы чортъ, не подревизоръ, бо ты знаєшь, якъ трава росте!“ Говорѣть дурному. Менѣ плювати на вашу писарку. Чоловѣкъ зъ едукацію...

— Ова! то ще свѣтъ не пропаде!

— Свѣтъ не пропаде, але вы будете квача мачати въ мазницю и квачемъ писати въ книгахъ. Буде вамъ такъ тепло, що черезъ оксамитъ дручокъ почувте.

Вбѣтъ почавъ чухатись у голову.

— Коли-жь бо вы, пане, заразь дуба стаѣте.

— А, то не розпускайте губы...

— Годѣ вже, годѣ.

И зновъ стало тихо, тѣлько вбѣтове перо поволеньки скрипѣло по паперѣ.

Напоследокъ вбѣтъ выпрямився, обтеръ перо въ свѣту и сказавъ:

— А-а! при Божбѣ помочи скбичивъ!

— Прочитайте-жь, що тамъ наплели.

— Що тамъ мавъ плести? Выписавъ все чисто, що треба, та й уже.

— Прочитайте-жь, кажу!

Вбѣтъ взявъ пацѣръ въ обѣдвѣ руцѣ и почавъ читати: „До вбѣта громады Врацана. Во Имя Отца и Сына и Святого Духа. Аминь. Староста казавъ, щобы списки вбѣсковѣ були акурать по Пречистбѣй, а тутъ у васъ метрики въ парафин у пань-отця и такожь нашѣ хлопцѣ ходять до васъ на заробѣтки, розумѣете, щобы були выписанѣ и заробѣтчана такожь прислати передъ Пречистою якъ скбичили вѣсѣмнадцять лѣтъ, бо якъ того не зробите то дѣстанете въ потылицю, чого собѣ и вамъ зичу. Амѣнь!“

Неборакъ вѣйтиско що недѣль чувъ, якъ панъ-отець у церквѣ въ такій способъ кѣнчявъ проповѣдь. Ёму отже здавалося, що такій конецъ и конечно потрібный и вѣдповѣдае вѣмъ вымогамъ приличного писаня. Тымчасомъ Золзиковичъ почавъ реготатися.

— То такъ? — спытавъ.

— А, то напишѣть, пане, красше!

— Пѣвно, напишу, бо менѣ соромъ за всю Баранячу-Голову.

Сказавши се, Золзиковичъ сѣвъ, взявъ перо въ руку, зробивъ нимъ кѣлька закрутасѣвъ, немовъ щобъ набрати розмаху, и почавъ скоро писати.

Оповѣщенє незавагомъ було готове. Авторъ поправивъ волося и почавъ читати :

„Вѣйтъ громады Баранячої Головы до вѣйта громады Врацана!

Понеже войсковій списки зъ порученя вышней власти мають бути готові на день той и той, року того и того, то повѣдомляеся вѣйта громады Врацана, щобъ метрики селянъ Баранячоголовскихъ, находячихъ-ся въ канцеляріи парохіяльній, зъ тон-жъ канцеляріи вынявъ и до громады Бараняча-Голова въ якъ найскоршѣмъ часѣ надѣславъ. Селянъ же громады Бараняча-Голова знаходячихъ-ся на заробѣткахъ въ Врацанѣ, на той-же день приставити.“

Вѣйтъ зъ жадобою ловивъ тѣ звуки, а зъ лица ёго видко було, якъ вѣитъ ними переймався и весь немовъ въ молитвѣ затонувъ. Якъ же все те выдалось ёму гарно, урочисто, на-скрѣзь урядово! Отъ хочъ-бы той початокъ: „Понеже войсковій списки...“ Вѣйтъ залюбився въ то „понеже“, та нѣякъ не мѣгъ вывчитися; оно то почати ще сякъ-такъ мѣгъ, але дальше — анѣ рушь! А у Золзиковича плыло то якъ вода. Навѣтъ у повѣтовѣй канцеляріи красше не пишуть. По такѣмъ писемъ то тѣлько насмалити печатку, луснути неку на папѣръ, щобъ ажъ стѣль тарахнувъ, та й уже!

— Ну вже-жъ, що голова, то голова! — промовивъ вѣйтъ.

— Ге! — сказавъ Золзиковичъ подобрѣвши, — на те й писарь, вѣитъ же книжки пише.

— То вы й книжки пишете?

— Пытасте, буцѣмъ не бачили. А книги канцелярскіи хто пише ?

— Правда, — каже вѣйтъ.

А черезъ хвилию додавъ :

— Списки пѣдуть перуномъ.

— Вы но дивѣтсья, щобы зъ села позбутися ледащихъ!

— Чортъ ихъ позбудеться!

— А я вамъ кажу, що староста жалувався, що въ Баранячѣй-Головѣ нарѣдъ недобрый. Все, каже, пѣячить. Буракъ, каже, не глядитъ за людьми, — се все, каже, на нему окошиться.

— Ге, я знаю, — вѣдповѣвъ вѣйтъ, — що все на мене валиться. Якъ Розалька Ковалева привела мале, судъ казавъ дати ѣй двадцять-пять, щобъ на другій разъ була памятка, що то, каже, дѣвчинѣ не гарно. Хто-жь казавъ? Я? Нѣ, не я, а судъ. А менѣ що до того? Нехай собѣ кожна приводить. Судъ казавъ, а потому на мене..

Въ той часъ корова гримнула въ стѣну, ажъ канцелярія затряслася. Вѣйтъ въ роспуцѣ закричавъ :

— А гей! Щобъ ты ёму здохла!

Писарь тымъ часомъ сѣвъ на стѣлѣ и почавъ зновъ оглядатись у зеркалци.

— Такъ вамъ и треба, — каже, — а чомъ не пильнуете? Съ тою пѣятикою буде те жъ саме. Одна паршива вѣвця всѣмъ верховодить и людей тягне до коршмы.

— Звѣстно, що хто ёго знае? А що до горѣвки, то иншому треба й выпити, якъ намориться въ поли.

— Я вамъ кажу, тѣлько одного Рѣпы збудися и все буде гараздъ.

— Що-жь я ёму голову зниму?

— Головы ёму не знимете, а теперъ рекрутска бранка. Записати бъ ёго въ списки, нехай тягне жеребъ и баста!

— Аджежь вѣнъ жонатый и мае хлопця рѣчняка.

— А хто бъ тамъ знавъ? Съ жалобой вѣнъ не пѣшовъ-бы, а якъ бы ѣ пѣшовъ, то ёго нѣхто не ставъ-бы ѣ слухати; пѣдъ часъ бранки нѣхто не мае часу.

— Е, пане писарю, пане писарю! Мабуть вамъ не про паняство йде, а про Рѣпову, а то тѣлько Бога гнѣвите.

— А вамъ що до того? Вы но памятайте, що ѣ вашъ

сынъ на девятнадцатомъ роцѣ, то й вѣнъ мусить тягнути жеребъ.

— Знаю я про се, але я ёго не дамъ. Якъ не можна буде инакше, то й выкуплю.

— О, якъ вы такій богачъ...

— Зъ ласки Божои маю тамъ трохи мизеріи, не богато тамъ того є, а все-жь може стане.

— Вѣсімсотъ рублѣвъ прийдеться вамъ платити.

— А коли кажу, що заплачу, то хочъ и всею мизерією своєю, а заплачу. А потѣмъ, якъ Богъ поможе зѣстатись вѣйтомъ, то зъ ёго Божою помочєю може менѣ все те вернеться въ якій два роки.

— Вернеться або й нѣ. Менѣ такожь треба, и всего вамъ не дамъ. Чоловѣкови зъ едукацією все бѣльше треба, нѣжь другому простому. А якъ бы мы Рѣпу записали замѣсть вашого сына, то й для васъ було-бъ дешевше... Вѣсімсотъ каркованцѣвъ на дорозѣ не найдешъ.

Вѣйтъ хвилину подумавъ. Надѣя зберегти таку силу грошей почала ёго лоскотати и приязно ёму всмѣхалась.

— Ба! — вѣдповѣвъ нарештѣ, — але се все небезпечно.

— То вже не ваша въ тѣмъ голова.

— Того то я й боюсь, що ваша голова зробіть, а на моѣй окопиться.

— Якъ конче хочете, то платѣтъ вѣсімсотъ каркованцѣвъ...

— Я не кажу, щобъ менѣ не було жаль...

— А коли думаете, що вернеться вамъ, то чого-жь жалкувати? И не такъ дуже вы покладайте на своє вѣйтованье. Ще за васъ всего не знаютъ, але якъ бы лише знали все те, що я знаю...

— Однакъ же канцелярского вы бѣльше берете, нѣжь я.

— Не про канцелярске тугъ рѣчь, а про давнѣйшій трохи часы.

— Я не боюсь! Що менѣ казали, я те робивъ.

— Ну, выправдуватись будете вже де инде.

Сказавши се, панъ писарь взявъ зеленый зъ смужками кортовый кашкетъ и вышовъ зъ канцелярія.

Сонце вже було зовсѣмъ низько. Люде вертали зъ

поля. Насампередъ панъ писарь зустрѣвъ пять косарѣвъ съ косами на плечахъ. Они вклонились ёму, промовивши : „Слава Иесуу!“ Але панъ писарь тѣлько кивнувъ имъ вы-помадовоаною роловою, а „Слава на вѣки“ не вѣдповѣвъ, бо гадавъ, що чоловѣкови зъ едукацію то не личить. Що панъ писарь бувъ едукованый, про те вѣдомо було кожному; сумнѣватися могли тѣлько люде злосливѣ та завидющѣ, що имъ кожна особа вырынаюча головою поверхъ другихъ коле очи и не дав супокѣино спати.

Коли-бъ мы мали, якъ повинно бути, житьеписи всѣхъ напихъ славныхъ людей, то въ житьеписи сего незвычайного чоловѣка читали-бъ мы, що першимъ наукамъ вчився вѣнъ въ Ословицяхъ, въ столичному мѣстѣ Ословицкого повѣта, де була и Бараняча-Голова. На сѣмнадцятѣмъ роцѣ житя молоденькѣй Золзиковичъ дѣйшовъ вже до другои клясы и такъ само въ свою пору дѣйшовъ-бы и выше, коли-бъ нагле не настали були неспокоѣинѣ часы, що разъ на завсѣгды перервали ёго наукову каріеру. Пѣрваный запаломъ, звычайнымъ для молодости, панъ Золзиковичъ, зъ давна гонимый несправедливостею вчителѣвъ, ставъ ватажкомъ живѣйшихъ товаришѣвъ, зробивъ котячу музику своимъ гонителямъ, подеръ книжки, поломавъ пера, потрощивъ линіи и, покинувши Минерву, ступивъ на нову дорогу. Йдучи тою новою дорогою дѣйшовъ до громадскон писарки а, якъ вже мы чули, думавъ навѣтъ о урядѣ пѣдревизора.

Однакъ и на писарцѣ було ёму не зле. Основне знанье завсѣгды зъумѣвъ здобути для себе поважанье; а що симпатичный нашъ лицарь знавъ щось за кожного майже мешканця Ословицкого повѣта, то и всѣ были для нѣго съ повагою а разомъ и береглись ёго, щобъ часомъ не вразити чимъ-небудъ таку незвычайну особу. Знимали шапку передъ нимъ навѣтъ и люде зъ интелигенціи, вѣддавали чоломъ ёму и мужики, зъ-далека вже знявши шапку и промовляючи : „Слава Иесуу“. Тутъ бачу, що менѣ треба пояснити, для чого панъ Золзиковичъ на „Слава Иесуу“ не вѣдповѣдавъ звычайнымъ „Слава на вѣки“. Вже було сказано, що панъ Золзиковичъ гадавъ, що чоловѣкови зъ едукацію се не личить; та були ще й инші причины. Умы наскрѣвъ самостѣйной бувають звычайно смѣлѣ и радикальнѣ. Отже панъ Золзике-

вичь дѣйшовъ до пересвѣдченя, що „душа — то пара, и ба-ста!“ До того панъ писарь якъ-разъ теперь читавъ книжку пѣдъ заголовкомъ „Изабелля Испаньска або Тайны мадритского двора“. Той знаменитый на всѣ боки романъ такъ ёму вподобався и такъ дуже опанувавъ ёго, що одного часу намѣривъ навѣтъ все покидати и ѣхати до Испаніи. „Удалося Марфорови, думавъ собѣ, чомъ бы и менѣ мало не вдатися?“ Бувъ-бы може й поѣхавъ, бо впрочѣмъ бувъ той думки, що „въ сѣмъ дурнѣмъ краю чоловікъ тѣлько марну-еся“, та, на щастье, затримали ёго инші обставины, за якѣ отся епопея и буде розказувати.

Вѣдъ читаня той „Изабеллѣ Испаньскои“ панъ Золзике-вичь дуже скептично дивився на духовенство а за тымъ и на все, що чи прямо чи посередно дотыкалось до духо-венства. Ото-жь не вѣдповѣвъ косарямъ, якъ треба-бъ було : „Слава на вѣки“, тѣлько пѣшовъ дальше. Йде, йде, ажъ тутъ на зустрѣчь дѣвчата съ серпами на плечахъ вертають вѣдъ жнива. Проходили якъ-разъ била великой калюжи, тожь и йшли одна за другою гуськомъ, пѣдкасавшись и показуючи чер-воній мовъ буракъ ноги. Тогдѣ панъ Золзиковичъ : „Якъ ся маєте, синички!“ — зупинився якъ-разъ на самѣй стежцѣ и що котра наблизиться, вѣнъ ѣѣ обѣме, поцѣлуе, а потѣмъ ѣѣ въ калюжу, — ну, то тѣлько такъ, зъ жарту. Дѣвчата кри-чали „ой, ой!“ а реготались, ажъ кутній зубы було видко. А потѣмъ, якъ вже пройшли, пану писареви приятно було чути, якъ говорили мѣжь собою. „Якѣй красный кавалеръ той панъ писарь!“ — казала одна. „А румяный якъ ябло-чко!“ — казала друга. „А голова у нѣго запашна, наче рожа; якъ обѣме, ажъ млѣешь!“ — сказала третя.

Панъ писарь пѣшовъ дальше, вдоволенный. Та ось зго-домъ зновъ зачувъ розмову про себе и зупинився коло плота. За плотомъ рѣсь густый вишневый садъ, въ саду пасѣкка, а недалечко пасѣкки стояли двѣ бабы и балакали. Одна мала въ подолѣ бараболю и шкребла ѣѣ чепелякомъ, а друга го-ворила :

— Ой моя Стасиха, такъ боюся, щобъ мого Франка не взяли до войска, що въ мене ажъ шкура терине.

А Стасиха на те :

— До писаря бѣ вамъ, до писаря. Якъ вбѣть не пора-
дить, то вже ббльше нѣхто.

— А съ чимъ же я, моя Стасихо, до нѣго пбду? До
нѣго съ порожними руками не можна. Вбѣть вже луччій:
принесешъ ёму чи ракбвъ бѣлыхъ, чи масла, чи прядива пбдъ
пахвою, чи курку, — всѣ возьме, не перебираючи. А писарь
навѣтъ не погляне. О, вбѣть страхъ якій амбѣтний! Ёму
тблько хустку розвяжи и заразъ рубля!

— А, не дбждете, — буркнувъ собѣ пбдъ нбсъ писарь, —
щобъ я вбдъ васъ куры та яйця бравъ! Що-жь то я хабар-
никъ, чи що? Иди съ своею куркою до вбѣта!

Подумавши се, розсунувъ вишневе гиля и вже хотѣвъ
крикнути на жѣнокъ, коли се наразъ зъ-заду розляглась тур-
котня брычки. Панъ писарь обернувся и глянувъ. На брычцѣ
сидѣвъ молодой студентъ въ шапцѣ на бакирь, съ папѣро-
скою въ зубахъ, а поганявъ той Франко, що за нѣго передъ
хвилею розмовляли бабы.

Студентъ нагнувся зъ брычки, доглянувъ пана Золзике-
вича, махнувъ рукою и крикнувъ :

— Якъ ся маешь, пане Золзиковичу! Що тамъ чувати?
Все ще помадуешся на два пальцѣ?

— Слуга пана добродѣя! — вбдповѣвъ, кланяючись ни
зенько Золзиковичъ, а коли брычка промигнула дальше, вбѣтъ
навздогбнцѣ крикнувъ, тблько потихеньки:

— А щобъ ты вязи скрутивъ, заки доѣдешъ!

Того студента панъ Золзиковичъ ненавидѣвъ. Бувъ то
родичъ панѣства Скорабѣвскихъ и кожного року приѣздивъ
до нихъ на лѣто. Золзиковичъ не тблько ненавидѣвъ ёго, а
ще й боявся, якъ огню, бо то бувъ франтъ великій, умѣвъ
выкпяти, а надъ паномъ Золзиковичемъ глузувавъ, немовъ
навмысне, и вбѣтъ тблько одинъ бувъ въ цѣлбй околицѣ, що
уважавъ Золзиковича за нѣ за що. Разъ навѣтъ прийшовъ на
громадску раду и выразно въ живбй очи сказавъ Золзикови-
чеви, що вбѣтъ дурень, а мужикамъ казавъ, що не потребу-
ють ёго слухати. Панъ Золзиковичъ бувъ-бы радо надъ нимъ
пбмстився, але... щб мбгъ ёму зробити? За иншихъ то хочъ
знавъ щось, а за нѣго навѣтъ и не знавъ нѣчого.

Приѣздъ того студента бувъ ёму не на руку, тожь пб-
шовъ дальше съ похмуримъ чоломъ и не зупинився, ажъ

поки не дійшовъ до одной хатчины, що стояла трохи одсторонь вѣдъ дороги. Однакъ скоро їѣ побачивъ, чоло ёго зновъ выяснилось. Була то хатчина може бѣднѣйша вѣдъ другихъ, та выглядала поряднѣйше. Заметено було передъ нею чисто, а подвѣрячко высыпане пѣскомъ. Пѣдъ плотомъ лежали колоды, а въ однѣй, спертѣй на пеньокъ, сторчала сокира. Трохи дальше видно було стодолу зъ вѣдчинеными дверима, побѣкъ неѣ попу, ще дальше загороду, тамъ кѣнь, переступаючи зъ ноги на ногу, щипавъ траву. Передъ хлѣвомъ пышалась велика гноѣвка, а въ нѣй лежали двѣ безроги. Качки бродили коло гноѣвки. Недалеко колода мѣжь трѣсками пѣвень розгрѣбавъ землю, а найшовши зерно або червяка, починавъ кричати „кочъ, кочъ, кочъ!“ На той покликъ на ввыпередки злѣталися курки и дзьобали ласощѣ, выдираючи одна у другоѣ.

Коло хаты передъ дверима молодиця на терлицѣ тѣпала коноплѣ и приспѣвувала: „Ой ду-ду-ду, ой ду-ду-ду, ду-ду!“ Коло неѣ, вытягнувши переднѣй лапы, лежала собака и клацала зубами за мухами, що обѣдали ѣѣ розбравне вухѣ.

Мологиця була молода, може двадцятилѣтка, дивно вродлива. На головѣ мала звычайнѣй жѣночѣй очѣнокъ, була въ бѣлѣй сорочкѣ, застягненѣй червоною стрѣчечкою. Молодиця була здорова якъ дубъ, широка въ плечехъ та стегнахъ, станомъ висока, гнучка, коротко сказати — серна. Риси мала дрѣбнѣй, голову невеличку и цвѣтъ лица може навѣтъ блѣдавѣй, тѣлько трохи позолоченѣй сонѣшнѣмъ свѣтомъ, очи великѣй, чернѣй, брови якъ малѣванѣй, малѣй тонкѣй нѣсъ и уста, якъ вишня. Гарне темне волосѣ высмыкалося зъ пѣдъ очѣпка.

Якъ скоро панъ писаръ наблизився, собака, що лежала бѣля терлицѣ, пѣдвеласѣ, сховала хвѣстъ пѣдъ себе и почала гарчати, блискаючи разъ-по-разъ зубами, наче-бъ усмѣхаласѣ.

— Жучко! — крикнула молодиця дзвѣнкѣмъ тонкѣмъ голосомъ, — не лежишь ты ось тутъ! а щобъ тебе хробаче!...

— Добрый вечеръ, Рѣново! — поздоровивъ писаръ.

— Добрый вечеръ, пане писарю! — вѣдповѣла молодиця не покидаючи тѣпати.

— Вашъ дома?

— На роботѣ въ лѣсъ.

— Шкода, до нѣго в дѣло зъ громады.

Дѣло зъ громады, то для простого чоловіка все щось не добре. Рѣпова перестала тѣпати и глянувши злякано, спытала неспокойно :

— Ну, що-жь тамъ таке?

Тымъ часомъ панъ писарь пройшовъ у ворота и ставъ бияя вси.

— Дайте поцѣлюю, то скажу.

— Обойдется! — вѣдказала молодиця.

Та панъ писарь уже вспѣвъ обняти ѣѣ и пригорнути до себе.

— Пане! нароблю крику! — кричала Рѣпова, выдираючи съ сялою.

— Моя гарна Рѣпова!... Марисю!

— Па-ане, обійтеся вы Бога! пане!

Говорячи се, выривалася що-разъ дужче, але панъ Золзикевичъ бувъ такожь сильный и не пускавъ.

Въ той хвили Жучко ставъ ѣѣ до помочи. Настовбурчивши шерсть на карку, изъ скаженнымъ гавкотомъ кинувся на пана писаря, а що панъ писарь бувъ одягнений въ купецькій сурдутъ, то Жучко, якъ тѣлько захопивъ за некрытї сурдутомъ панталюны, прокусивъ, захопивъ за спѣднїй, прокусивъ спѣднїй, захопивъ за шкуру, прокусивъ шкуру, и ажъ якъ почувъ повно въ ротѣ, почавъ несамовито вертѣти головою и тормосити.

— Исусе! Маріе! — кричавъ панъ писарь, забуваючи, що належавъ до невѣръ...

Та Жучко не пускавъ пана писаря, ажъ коли той, злавши полѣбно, почавъ нимъ на-слѣпо бити позадь себе, Жучко, дѣставши полѣномъ по хребтѣ, вѣдскочивъ и жалбно скавучавъ. Однакъ по хвили зновъ почавъ насканувати.

— Возьмѣть тую собаку, возьмѣть того чорта! — кричавъ панъ писарь, несамовито вѣдмахуючись полѣномъ.

Мологиця покликкала собаку и прогнала за ворота. Потѣмъ обоє мовчки споглядали одно на другого.

— Ой, доле-жь моя! Чого-жь вамъ, пане писарю, було до мене.... промовила на останку Рѣпова, перелякана, що дѣло скѣнчилось кровію.

— Вбддяху я вамъ! — кричавъ панъ писарь. — Пбм-
чусь я на васъ! Почекайте! Пбде Рѣпа въ москалѣ! Хотѣвъ
боронити... але теперь... Прийдете вы ще до мене... Вбддяху
я вамъ!..

Молодиця ажъ сполотнѣла, наче вѣ хто обухомъ сту-
кнувъ по головѣ, розставила руки, розкрыла ротъ, наче хо-
тѣла щось казати. Атымъ часомъ панъ писарь, пбднявши зъ
землѣ кашкетъ зъ зелеными смужками, пбшовъ швидко, вбд-
махуючыся одною рукою полѣномъ, а другою притримуючи
погано розбравані панталёны...

II.

Черезъ годину може пбсля того Рѣпа повернувся зъ
лѣса съ сокирникомъ Лукою, на двбрскбмъ возѣ. Рѣпа бувъ
хлописко высокій, якъ тополя, огрядный, правдиво до со-
киры. Що дня вѣдивъ вбнъ теперь у лѣсѣ, бо панъ увесь
лѣсѣ, на якому не було сервитутбвъ, продавъ жидамъ. Ру-
бали сосны. Рѣпа мавъ зароббтокъ добрый, бо й до работы
бувъ добрый. Бувало якъ плюне въ жменю та вхопить со-
киру, та розмахнется, та стукне, та грюкне, то сосна ажъ
задрожить, а трѣска вбдъ неи на пбвъ лбкта вбдорветься.
Накладати дерево на возы такожь бувъ першій. Жиды, що
зъ мѣрою въ руцѣ ходили по лѣсѣ та зазырали на верхбвъ
сосонъ, наче шукали тамъ воронячихъ гвѣздъ, дивувались
ѣго силѣ. Богатый купецъ зъ Ословиць, Дрысля, говоривъ
ѣму:

— Ну, ты Рѣпа, хай тебе цортъ вбзьме! На! сѣсть гро-
сей на горѣвку... нѣ, цекай: на! пять гросей на горѣвку.

А Рѣпа й вусомъ не веде. Махавъ тблько сокирою ажъ
grimѣло, а часомъ, такъ для втѣхи, пускавъ голосъ по
лѣсѣ:

— Гопъ! гопъ!

Голосъ розлягався помѣжь пнями, а послѣ вертався лу-
ною. И зновъ ставало тихо, не чути нѣчого, тблько гукъ Рѣ-
повои сокиры, а часомъ сосны заговорили мѣжь собою шу-
момъ галузя, звычайно якъ у лѣсѣ. Часомъ зновъ дрово-

рубь співали, та й до того Рѣпа бувъ першій. Треба було чути, якъ гукавъ зъ дроворубами пѣсню, що самъ ихъ навчивъ :

Ой бувъ комарь, оженився,
Та зъ мушкою не нажився.
Пішовъ комарь у лѣсочокъ,
А въ лѣсочокъ на дубочокъ.
Задуднѣло въ буйнѣмъ лѣсѣ —
Комарь зъ дуба повалився,
Розбивъ собѣ голову
На дубовый конарище.
Прилетѣли й а двѣ мушки,
А двѣ мушки, щибетушки.
Взяли-жь они щибетати:
Де комара поховати?
Поховаймо у садочку
У крещатѣмъ барвѣночку..

Въ коршмѣ Рѣпа бувъ тежъ першій до всѣго, тѣлько що горѣвку любивъ, а якъ скоро выпѣ, заразъ до бѣйки. Разъ Демянови, двѣрскому паробкови, пробивъ таку дѣру въ лобъ, що Юзиха, господиня зъ фѣльварку, божилася, що черезъ ту дѣру було видко душу. Другій разъ, — а тогдѣ мавъ ледви сѣмнадцять лѣтъ, — побився въ коршмѣ съ урльоппниками. Панъ Скоробѣвскій, що подѣ той часъ бувъ ще вѣйтомъ, спровадивъ ёго до канцеляріи, давъ ёму разъ и другій по-за вуха, — тѣлько про око, — а послѣ, заразъ же подобрѣвши, запытавъ :

— Рѣпо, бѣйся Бога! Якъ се ты зъ ними справився! ажежъ ихъ було сѣмъ?

А Рѣпа на те :

— А що, ясный дѣдичу! У нихъ ножиска маршемъ збрваній, то що я тѣлько котрого торкнувся, вѣнъ заразъ и объ землю.

Панъ Скоробѣвскій замявъ дѣло. Давнѣйше вѣнъ бувъ дивно прихильный до Рѣпы. Бабы шептали навѣтъ одна другѣй на вухо, що Рѣпа ёго сынъ. „То заразъ знати, — казали, — бо фантазію має псяюха шляхетску!“

Та се було неправда, хочъ Рѣпову матѣрь знали всѣ, а батька нѣхто. Самъ Рѣпа сидѣвъ комѣрнымъ на хатѣ и трехъ моргахъ; на сѣмъ застала ёго й воля. Тогдѣ почавъ господарювати на своѣмъ, а що бувъ чоловѣкъ госпо-

дарный, то й велось ёму сякъ-такъ. Оженився, взявъ такую жѣнку, що красной и съ свѣчкою не знайдешь, — було-бъ ёму певно й дуже добре вслось, коли-бъ трохи надто не любивъ горѣвку. И годѣ було знайти яку раду. Якъ хто до него съ докоромъ, такъ вѣнь заразъ вѣдрѣже:

— Коли пью, то за свои, а вамъ зась!

Въ селѣ нѣкого не боявся, лишь передъ однимъ писаремъ знавъ „моресъ“. Коли взглянуть бывало ще зъ далека зеленый кашкетъ, задертый носъ и ципину борѣдку, якъ выступаютъ звѣльна по дорожѣ на высокихъ ногахъ, то заразъ хапався за шапку. А, бо писарь знавъ де-що и за Рѣпу. Рѣпѣ казали пѣдъ часъ ворохобнѣ возити якѣсь паперы, то й возиць. А ёму то що? Тогдѣ вѣнь мавъ ще тѣлько пятнадцать лѣтъ и пасъ гуся та безрога. Але опѣсля подумавъ, що за се воженье паперѣвъ можна буде й одвѣчати, и боявся писаря.

Такій то бувъ Рѣпа.

Коли того дня вернулся зъ лѣса до дому, на зустрѣчь ёму выбѣгла жѣнка зъ великимъ плачемъ и давай голосити:

— Уже тебе, небоже, не довго бачити-муть мои очи, уже я тобѣ не буду нѣ хусты прати нѣ вѣсти варити. Пѣдешь ты, небоже, на край свѣта!

Рѣпа здивуався.

— Чи ты, молодиче, — каже, — блекоты обѣлася, чи гедзъ тебе укусивъ?

— Нѣ я блекоты не вѣла, нѣ гедзъ мене не кусавъ, а бувъ тутъ писарь и казавъ, що тобѣ уже нѣякъ не вѣдкрутитися вѣдъ войска... Ой, пѣдешь, пѣдешь на край свѣта!

Тогдѣ вѣнь вѣ розпытувати: якъ и що, а она ёму розказала все, тѣлько затаила про залицянье писаря, бо боялась, щобъ Рѣпа не наговоривъ писареву дурницю, або, Боже борони, не кинувся на него и ще гѣрше не нашкодывъ.

— Ты дурна! — сказавъ въ кѣнци Рѣпа, — чого плачешь? Мене въ москаль не вѣзъмутъ, бо я выйшовъ зъ лѣтъ, зновъ же маю хату, маю поле, тебе дурну та ще й отого бубна.

Кажучи се показавъ на колыску, де бубень, се-бѣ то здоровый хлопецъ рѣчнякъ, брыкавъ ногами и верещавъ, що ажъ въ ухахъ лящало.

Молодиця почала утерати очи запаскою и сказала :

— А що то все значить? Хиба вѣнъ не знає про паперы, що ты возивъ вѣдъ лѣса до лѣса?

Тогдѣ Рѣпа почухався вѣ голову :

— А вже-жъ знає.

А по хвили додавъ :

— Пѣду но я, побалакаю зъ нимъ. Може тутъ нема нѣчого страшного.

— Йди, йди! — сказала молодиця, — а возьми съ собою рубля. До нѣго безъ рубля й не приступай.

Рѣпа добувъ изъ скринѣ карбованця и пѣшовъ до пана писаря.

Писарь бувъ нежонатый, то й не мавъ особнои хаты, а живъ у двѣрку надъ ставомъ вѣ такъ званѣмъ „мурованци“. Тамъ мавъ для себе особнѣ сѣни и двѣ комнаты.

Вѣ першѣй комнатѣ не було нѣчого, тѣлько трохи соломы и пара пантофлѣвъ. Друга комната була разомъ и за свѣтлицю и за спальню. Стояло тамъ лѣжка, нѣколи майже не застелюване, на лѣжку двѣ подушки безъ пошевокъ, зъ нихъ усе лѣзло пѣря, побѣчь стѣль, на нѣму каламаръ, пера, книги громадекѣ, кѣльканайцяты выпускѣвъ „Изабеллѣ Испаньскои“, два бруднѣ англѣйскѣ ковнѣрики, слонкъ помады, дутки до папѣросокъ и наконецъ свѣчка вѣ бляшанѣмъ лѣхтари зъ рудымъ кнотомъ и мухами потопленими вѣ лою бѣля кнота. Коло вѣкна висѣло чимале зеркало а проти вѣкна стояла комода зъ дуже выбагливою туалетю пана писаря: рѣзныхъ кѣльборѣвъ панталюны, камизельки чудернацкихъ кѣльборѣвъ, краватки, рукавички, лякерованѣ чобѣтки, навѣты и цилиндрѣ, — ѣго панъ писарь бравъ тогдѣ, коли выпало ѣму вѣхати до повѣтового гѣрода Ословицѣ.

Кромѣ того вѣ той саме часѣ, про якуй говоримо, на крѣслѣ бѣля лѣжка спочивали панталюны пана писаря, самъ же панъ писарь лежавъ у постели и читавъ выпускъ „Изабеллѣ Испаньскои“.

Мався панъ писарь якъ найгѣрше; такъ дуже погано, що справдѣ треба мати хиба стиль Виктора Гюго, щобъ описати, якъ було зъ нимъ погано.

Перше всего вѣ ранѣ почувавъ скаженѣ бѣль. Отсе читанье „Изабеллѣ“, що було для нѣго наймильѣйшою вѣдрадою

и забавкою, теперь побóльшало не тóлько бóль, а й роспуку, яка ёго мучила по тóй пригодѣ зъ Жучкомъ.

Мавъ малу горячку и ледви мógъ збóрати думки. Часомъ вóдвѣдували ёго страшнй мрѣѣ. Тóлько-що читавъ, якъ молодой Серрано прибувае до Ескури́яля, вскрытый ранами по величавóй побѣдѣ надъ Карлистами. Молода Изабелля принимае ёго, зворушена и блѣда. Мушльнй живо филое на ея грудехъ.

— Генерале! ты раненый? — пытае она Серрана дрожащимъ голосомъ.

Тутъ несчастному Золзикевичеви здається, що то вóнъ Серрано.

— Ой, ой! раненый я! — повторяе пригнетенымъ голосомъ. — Королево! прости! А щобы то ясны...

— Вóдпочинь, генерале! Сѣдай, сѣдай и розкажи менѣ про свои лицарекй дѣла.

— Розказати можу, але сѣсти нѣякимъ свѣтомъ, — каже Серрано въ роспуцѣ. — Ой!... Прости, королево! Той проклятый Жучко!... хочу казати... Донъ Иосе.. Ой, ой, ой!

Тутъ бóль розбивъ ёго мрѣѣ. Вóнъ оглядається: свѣчка горить на столѣ и прыскае, бо якъ-разъ почала смажитись муха, перемокла лóемъ; другй мухи лазять по стѣнахъ... „А? то се мурованецъ, а не Ескури́яль? Королевы Изабеллѣ нема?“ Панъ Золзикевичъ цѣлкомъ приходитъ до свѣдомости, пóдводиться на лóжку, мочить шматянку въ мисцѣ зъ водою, що стояла пóдъ лóжкомъ, и прикладае ѣѣ до раны.

Потóмъ обертається до стѣны, засыпляе, а радше маячить въ полу-снѣ, въ полу-явѣ, и зновъ очевидно ѣде неначе екстрапочтою до Ескури́яля.

— Милый Серрано! Любку мóй! Сама ходити-му коло твоєи раны! — шепче королева.

Серранови волосъ встае на головѣ. Почувае, въ якóй страшно поганóй вóнъ позици. Якъ тутъ не послухати королевои, а зновъ-же якъ тутъ пóддати ея опѣцѣ рану въ такóмъ мѣсци? Холодный пóтъ выступивъ ёму на чолѣ. Ажь наразъ...

Наразъ королева щезае, дверь вóдчиняються зъ грюкомъ, а въ нихъ стае — нѣ бóльше нѣ менше — ягъ самъ Донъ Иосе, заклятый ворогъ Серрана.

— Чого тобѣ тутъ треба? Хто ты? — кричить Серрано.

— Се я, Рѣпа! — глухо вѣдповѣдає Донъ Іосе.

Золзиковичъ розбуркується въ-друге. Ескуріяль робиться зновъ мурованцемъ, горить свѣчка, при кнотѣ трѣщить муха и прыскає синявими капельками, въ дверехъ стоить Рѣпа а за нимъ — перо выпадає менѣ зъ руки — черезъ вѣдхиленї на половину дверѣ высовує лобъ и каркѣ Жучко!

Проява вытрѣщила на пана писаря очи и, здавалось, усмѣхається.

Холодный пѣтъ справдѣ выступивъ на лицѣ пана Золзиковича, а въ головѣ вго пролетѣла думка: Рѣпа прийшовъ потрощити менѣ кости, а Жучко...

— Чого тутъ оба хочете? — закричавъ переляканымъ голосомъ.

А Рѣпа карбованця на стѣль и обзывається покѣрно:

— Вельможный писарю! — а то я прийшовъ за-для... той бранки.

— Геть! геть! геть! — заверещавъ панъ Золзиковичъ, набравши наразѣ духа.

И мовъ скажений збрався до Рѣпы, але въ тую мить карлисто́вска рана страшно заболѣла, вѣнь паде назадъ на подушки, тѣлько приглушено стогнучи:

— Ой, ой, ой!

III.

Рана ятрилась.

Бачу, якъ гарнї читательки зачинають слѣзы ронити надъ моимъ лицаремъ, длятого-жь то, поки ще котра не зѣмлѣла, поспѣшаю сказати, що лицарь не умеръ вѣдъ той раны. Призначено було ёму ще довго жити. Впрочемъ коли-бъ вѣнь умеръ, я зломивъ-бы перо и скѣнчивъ-бы оповѣдати, а що вѣнь не вмеръ, я веду дальше.

Отожь рана ятрилась, та несподѣвано выйшла на користь канцлерови Баранячою-Головы, а сталося се дуже просто. Рана стягнула ёму кровь зъ головы, вѣнь почавъ мыслити яснѣйше и заразѣ побачивъ, що до сѣго часу робивъ

каты зна' що. Бо прошу тѣлько послухати. Канцлеръ, якъ то кажуть, загнувъ собѣ гачокъ на Рѣпову, — и не диво, бо то була молодичка, що другио такои не найти въ цѣлѣмъ повѣтѣ Условицкѣмъ, — хотѣвъ отже позбутись Рѣпы. Якъ бы взяли того Рѣпу до войска, канцлеръ мѣгъ-бы собѣ сказати: „Гуляй душа безъ кунтуша!“ Та не такъ то легко було замѣсть вѣйтового сына пѣдставити Рѣпу. Писарь в сила, Золзиковичъ бувъ сила помѣжь писарями, тѣлько въ тѣмъ лихо, що вѣнъ въ дѣлахъ бранки не бувъ остатною инстанцією. Тутъ приходилось мати дѣло зъ вѣйсковыми комисарями, изъ старостою, а тымъ всѣмъ панамъ щѣ за интересъ, абы замѣсть Бурака обдарувати армію и державу Рѣпою... „Записати ёго въ призывнѣи списки? А що-жь потому?“ — пытавъ самъ себе мѣи симпатичный лицарь. Списки розслѣдять, порѣвняють зъ метриками... ба й Рѣпѣ рота не зашишь... И що-жь выйде? Дадуть носа, ще й зъ писарки може скинуть, и тогдѣ роби, що хочешъ.

Найславнѣйшѣи люде въ пристрастяхъ робили дурницѣ, але въ тѣмъ то й ихъ слава, що въ пору вмѣли схаменутись. Золзиковичъ сказавъ собѣ, що пообѣцывши Буракови записати Рѣпу въ призывнѣи списки — зробивъ першу дурницю; пѣшовши до Рѣповои и напавши вѣв биля терлицѣ — зробивъ другу дурницю; перелякавши вѣв и чоловѣка бранкою — зробивъ третю дурницю. О ты, висока хвиле, въ яку правдиво великѣи чоловѣкъ скаже собѣ: я осель! — ты наспѣла тогдѣ и для Баранячои Головы, злетѣла наче на крылахъ зъ того краю, де високе спинається ще на выше, бо Золзиковичъ сказавъ собѣ выразно: я осель!

Однакожь чи мавъ таки залишити свѣи плянь теперъ, коли обливъ ёго вже кровю власнои... (въ одушевленю сказавъ: „власнои груди“), мавъ - бы залишити плянь, коли освятивъ ёго новѣсенъкою парою панталѣонѣвъ, за котрѣи ще й не заплативъ Срулеви, и парою спѣдныхъ, про котрѣи й самъ добре не тямивъ, чи хочъ два разы мавъ ихъ на собѣ?

Нѣ, нѣколи!

Противно, теперъ, коли до проектѣвъ на Рѣпову прилучилося ще бажанье пѣметитися на обоихъ и на Жучку разомъ зъ ними, Золзиковичъ запрягся, що дурнемъ буде,

жколи не залъе Рѣпѣ сала за шкуру. А надъ способами, якъ се зробити, думавъ першого дня, перемѣняючи шматинки, думавъ другого, перемѣняючи шматинки, думавъ третёго, мѣняючи шматинки, и знаете, щó выдумавъ? Отже нѣчогб-сѣнько не выдумавъ.

На четвертый день стѣйчикъ привѣзъ зъ Ословицкои аптики дѣялю. Золзиковичъ розмазавъ ёго на шматинку, приложивъ и — що за чудовѣ наслѣдки того лѣку! — майже въ ту саму хвилю скрикнувъ: „Знайшлося!“ И справдѣ щось знайшовъ, выдумавъ.

IV.

Черезъ кѣлька днѣвъ пѣсля того, не тямлю добре, чи черезъ пять, чи шѣсть, въ ванькири баранячоголовескои коршмы сидѣвъ вѣйтъ Буракъ, присяжный Гомула и молодой Рѣпа. Вѣйтъ взявся за чарку.

— Та перестали-бъ разъ о те сваритися, коли не маете про що! — каже вѣйтъ.

— А я кажу, що Французъ не дастся Прусакови! — говоривъ Гомула, бѣючи рукою объ стѣлъ.

— Прусакъ бѣсѣвъ сынъ хитрый! — вѣдрѣкъ на те Рѣпа.

— То що, що хитрый? Французови поможе Турокъ, а Турокъ е найдужчѣй.

— Що вы знаете! Найдужчѣй е Гарубанда (Гарибальдѣ)!

— Вы мусѣли сѣгодня встати до горы — плечима. А вы зъ-вѣдки взяли Гарубанду?

— Що я мавъ ёго брати? Хиба то люде не говорили, що вѣнъ пывавъ Вислоу съ кораблями и зъ великою силою? Тѣлько пиво не сподобалось ёму у Варшавѣ, бо навѣкъ до красшого дома, черезъ те и вернувся.

— Не плели-бъ сухого дуба! Коженъ Швабъ — то е жидъ.

— А Гарубанда прецѣнь не Швабъ.

— А що-жь вѣнъ таке?

— Га, що! Мабуть цѣсарь та й уже!

— Ой, вы мудрѣ-мудрѣ!

— А вы також не наймудрѣйшій.

— А коли вы такій мудрїй, то скажѣть, якъ було на прѣзвище першому родичеві?

— Якъ? Вжежъ, що: Адамъ.

— Ну, то на хрестне имя, а я питаю: на прѣзвище?

— Чи я тамъ знаю?

— А бачите! А я знаю. На прѣзвище було ёму „Сокрушила“.

— Що, вамъ хйба пипоть нарѣсь?

— Не вѣрите, то слухайте:

Зоре моря! ты, що Бога
Молокомъ своимъ скормила,
Ты смерти разъ, що вщепивъ 'го
Першій родичъ, — сокрушила.

— А що, не „Сокрушила“?

— Ну, ваша правда.

— Отъ выпили-бъ радше! — оббзавая вѣйтъ.

— За ваше здоровья куме!

— Дай Боже й, вамъ!

— Хаймъ!

— Шулимъ!

— Дай намъ Боже щастя!

Выпили всѣ три, а що се дѣялося за часъ француско-прускої вѣйны, то присяжнїй Гомула знову вернувся до полїтики.

— Ну, напиймося ще! — промовивъ по хвили Буракъ.

— Дай Боже щасливо!

— Дай Боже!

— Ну, за ваше здоровья!

Выпили зновъ, а пили гаракъ. Рѣпа стукнувъ порожню чаркою о стѣль та й каже:

— Добро жъ то добро, гей, гей!

— Ану ще! — принукувавъ Буракъ.

— Наливайте!

Рѣпа робився що-разъ червонѣйшимъ. Буракъ доливавъ ёму разъ-на-разъ.

— А вы — промовивъ наконецъ до Рѣпы, — хочьбы й корецъ гороху закинѣте собѣ на плечѣ одною рукою, а пѣйти на вѣйну боялись-бы.

— Чого бь я мавь боятись? Коли битись, то битись!

А Гомула на те:

— Одинь є малый а вѣдважный, а другій хочь и великій та дужій, а болякій...

— Ба брехня! — вѣдрьзавь Рѣпа, — я не боякій!

Гомула зновь на те:

— Хто тамь вась знає?

— А я вамь кажу, — вѣдповѣвь Рѣпа, показуючи кулакь якь бохонець хлѣба, — що якь бы я вась торохнувь отсимь кулакомь межи плечь, то вы розсыпались-бы якь стара бочка.

— А може й нѣ!

— А хочете спробувати?

— Годь вамь, годь! — вмѣшався вѣйтъ. — Будете битись, чи що? Оть лучче выпиймо!

Выпили зновь, але Буракь и Гомула тѣлько губы помочили, а Рѣпа выхиливь цѣлу чарку гараку, ажь очи єму побѣлѣли.

— Теперь поцѣлуйтєся! — сказавь вѣйтъ.

Рѣпа ажь розплакався, обнимаючись та цѣлующься; се бувь знакь, що вже пѣдпивь добре. Потому почавь нарѣкати гѣренько, згадуючи перѣсте телятко, що здохло вь ночи у оборь два тыжднѣ тому.

— Ой, яке то теля Господь взявь у мене! — бѣдкався жалѣбно.

— Ну, не сумуйте! — каже Буракь. — До писаря пришла карта, що мабуть паньскій лѣсь пѣде на людей.

А Рѣпа на те:

— И по правдѣ! Хиба то пань сѣявь лѣсь?

Та гнеть потѣму зновь почавь заводити:

— Ой, теля-жь то було, теля! Якь бувало ссало та якь гепнуло корову лобомь, то та мало не перекинулася!

— Писарь казавь...

— Що менѣ писарь! — зь гнѣвомь перебивь Рѣпа. — У мене вѣнъ такій пань, що й Ивань!

— Оть не лихословили-бь! Напиймося!

Выпили ще разь. Рѣпа якось призабувь про свое теля и спокѣбно сидѣвь на свому мѣсци, ажь туть дверь вѣдхи-

лились а въ нихъ показались: зеленый кашкетъ, задертый нбсь и цапина борбдка писаря.

Рѣпѣ шапка була зсунулась ажь на потылацю, вбнѣ заразъ скинуувъ ѣѣ на землю, вставъ и пробубонѣвъ :

— Слава Иесу!

— Чи тутъ вѣйтъ? — спытавъ писарь.

— Тутъ! — вѣдповѣли три голоса.

Писарь наблизився — и заразъ-же арендарь Шмуль пѣдбѣгъ съ чаркою гараку. Золзиковичъ понюхавъ, скривився и сѣвъ при столѣ.

Хвилину всѣ мовчали. Нарештѣ Гомула почавъ:

— Пане писарю!

— Чого?

— Чи то правда про той лѣсъ?

— Правда. Тѣлько цѣла громада мусить пѣдписати просьбу.

— Я не пѣдпишу! — оббзався Рѣпа, котрый якъ и всякій простолюдинъ боявся пѣдписуватись.

— Тебе нѣхто не буде й просити. Не пѣдпишешся, нѣчого не дѣстанешъ. Твоя воля.

Рѣпа почухавъ голову, а писарь обернувся до вѣйта та й присяжного и сказавъ тономъ урядовымъ :

— За лѣсъ правда, але коженъ мусить обгородити свѣй кусокъ плотомъ, щобы потому не було спорѣвъ.

— То плѣтъ буде бѣльше коштувати, нѣжь самъ лѣсъ вартый! — выѣшався Рѣпа.

Писарь не звертавъ на нѣго уваги.

— На плѣтъ — говоривъ дальше до вѣйта и присяжного, — урядъ присылае грошѣ. Коженъ на тѣмъ ще й заробить, бо принадае по пятьдесять рубливѣвъ на одного.

У Рѣпы зѣ-пяна ажь очи заблыщали.

— А, коли такъ, то пѣдпишусь. А грошѣ де?

— У мене, — вѣдказавъ писарь, — а ось и документъ.

Промовивши се, вынявъ зложеный въ четверо папѣръ и вѣдчитавъ щось, чого мужики й не зрозумѣли, а все таки дуже радѣли. Але коли-бъ Рѣпа бувъ тверезѣйшій, запримѣтивъ бы бувъ, якъ вѣйтъ моргавъ на присяжного.

Потѣмъ, — о диво! — писарь вынявъ грошѣ и каже :

— Ну, хто першій?

Підписували за чергою, а коли Рѣпа взявъ за перо, Золзиковичь вѣдеунувъ папѣръ и каже :

— А може не хочеш? То все по охотѣ.

— Чому маю не хотѣти?

А писарь на те :

— Шмуль!

Шмуль выглянувъ у дверь :

— Ни, цого пань писарь хоцуть?

— Ходи й ты за свѣдка, що тутъ все по охотѣ.

А потѣмъ зновъ каже Рѣпѣ :

— Може не хочеш?

Та Рѣпа вже пѣдписавсь и на папери жиди посадивъ не згѣршого вѣдъ Шмула. Пѣсля взявъ вѣдъ писаря грошѣ, цѣлыхъ пятьдесять карбованцѣвъ, и сховавши ихъ за паузу, гукнувъ :

— А дайте но ще гараку!

Шмуль принѣсь. Выпили разъ и другій. Потому Рѣпа оберся кулаками въ колѣна и почавъ дрѣмати. Кивнувся разъ, кивнувся въ-друге, а напоследокъ звалився изъ стѣлця, моркочучи: „Боже милостивъ буди менѣ грѣшному!“ — и заснувъ.

Рѣпова не прийшла по нѣго, бо знала, що коли вѣнъ напѣється, то може йй дѣстатись. Такъ и бувало. На другій день Рѣпа перепрошувавъ жѣнку, цѣлувавъ си руки. По тверезому не сказавъ йй нѣколи прикрого слова, але по пьяному часомъ йй дѣставалося.

Рѣпа у коршмѣ проспавъ цѣлу нѣчь. Прокинувся, якъ сонце уже сходило. Роздвѣляється, вытрѣщивши очи, ажъ се не ѣго хата, а коршма, и не ванькирь, де вчора сидѣвъ, а таки та проста комната съ шинквасомъ.

— Во имя Отца и Сына и святого Духа!

Придивляється ще лучше, — сонце вже сходить и заглядае въ шинокъ крѣзь загидженій шибы, а передъ вѣнкомъ стоять Шмуль убранный въ покрывало и съ богомѣльемъ на головѣ; стоять передъ вѣнкомъ, колыхавсь и на голосъ молитися.

— Шмулю, пся вѣро! — крикнувъ Рѣпа.

А Шмуль нічого. Кивнувся напередъ, кивнувся назадъ и молиться дальше.

Рѣпа почавъ мацатись, якъ то робить кожний мужикъ, проспавши всю нічь въ коршмѣ. Намацавъ грошѣ.

— Святъ, святъ, святъ! А се що?

Тымъ часомъ Шмуль вже скѣнчивъ молитву, скинувъ покрывало та богомѣле и пѣшовъ у ванькирь сховати, а пѣсля вернувся тихою ходою, спокѣйный и поважный.

— Шмулю!

— Ни, цого тобѣ?

— Що то у мене за грошѣ?

— Сцо, дурню, не знаєшь? Ты жь учора зробивъ зъ вѣйтомъ згоду, що пѣдешъ тягнути жеребъ замѣсть ёго сына. Ты жь и грошѣ взявъ и контрактъ пѣдписаавъ.

Тогдѣ Рѣпа побѣлѣвъ, якъ стѣна: кинувъ шапкою объ землю, потому самъ гепнувъ собою на землю и якъ крикнувъ, ажъ швыбы у вѣкнахъ стряслися.

— Ну, пасоль вонъ, ты, солдатъ! — промовивъ спокѣйно Шмуль.

Черезъ пѣвъ години потому Рѣпа наближався до своєї хаты. Рѣпова, що саме тогдѣ поралась зъ обѣдомъ, почувши, якъ рыгнули ворота, дуже сердита, прямо вѣдъ печи выбѣгла на зустрѣчь.

— Пянице ты! — почала.

Але глянувши на нѣго й сама перелякалась, бо ледви могла пѣзнати ёго.

— Що съ тобою?

Рѣпа увѣйшовъ до хаты. Зъ разу не мѣгъ и слова вымовити, тѣлько сѣвъ на лаву и дивився въ землю. Але жѣнка почала допытуватись и дѣзналася про все.

— Запродали мене — сказавъ наконецъ. Теперь уже жѣнка почала голосити, вѣнъ за нею, дитина въ колысцѣ взялась и собѣ верещати, та й Жучко въ дверехъ такъ жалѣбно скигливъ, що ажъ зъ другихъ хатъ повыбѣгали бабы зъ ложками въ рукахъ, пытаючись одна у другої:

— Що се у Рѣпы сталося таке?

— Мабуть бивъ тѣ, чи цо!

А тымъ часомъ Рѣпова плакала гѣршь Рѣпы, бо любила она ёго небога бѣльшь усего на свѣтѣ.

V.

На другій день було засѣданье громадского суду. Раднїй посходилися зъ цѣлои громады, не явилися тѣлько паны сирѣчь шляхта, зъ котрой було въ повѣтѣ кѣлькохъ радныхъ. Тїи, не хотячи рѣзнитись вѣдъ загалу, трималися политики англійской, се есть засады „неинтервенціи“, яку такъ прихвалює знаменитый политикъ Джонъ Брайтъ. Однакожь се ще не значило, що „интелигенція“ и посередно не впливала на долю громады. Бо коли хто зъ „интелигенціи“ мавъ справу, то въ передодень засѣданя рады запрошувавъ до себе пана Золзикевича, въ свѣтлици представника интелигенціи являлися горѣлочка, цигара, тогдѣ справу обговорено легенько а потому йшовъ обѣдъ и пана Золзикевича припрошували кречными словами: — „Ану сѣдай но, пане Золзикевичу, сѣдай!“

Панъ Золзикевичъ сѣдавъ, а на другій день недбало розказувавъ вѣйтови: „Бувъ я вчора на обѣдѣ у Мѣдзишевскихъ, Скорабіевскихъ або Осцѣшиньскихъ. Гмъ! Дочка въ хатѣ: розумѣю, куды оно йде!“ За часъ же обѣду панъ Золзикевичъ силкувався бути зъ добрыми маньерами, всякїй загадочнїй стравы ѣсти такъ, якъ уважавъ, що другїи ихъ ѣдять, и при тѣмъ не показувати, що мовѣбы панбратство зъ дворомъ дуже ёго радує.

То бувъ чоловікъ зъ великимъ тактомъ, всюды знавъ повестися; черезъ те у всякихъ пригодахъ не тѣлько не губивъ вѣдваги, а ще й мѣшався въ розмову, згадуючи „того нѣчого собѣ комисаря“ або „того забавного собѣ старосту“, що зъ ними вчора або оногдѣ вемаливъ маленьку пульку по копѣйцѣ пунктъ. Коротко сказавши, силкувався показати, що вѣнъ за панбрата зъ найвысшими повагами Ословицкого повѣта. Правда, вѣнъ запримѣчавъ, що коли оттаке розказувавъ, панѣ якось чудно дивились у свои тарѣлки, але гадавъ, що то така мода. По обѣдѣ такожь дивувало ёго неразъ, що шляхтичъ, не чекаючи, ажъ вѣнъ самъ почне прощатися, ляскавъ ёго по плечехъ и казавъ: — „Ну, то бувай здоровъ, пане Золзикевичу!“ — але зновъ думавъ собѣ, що оно такъ дѣється мѣжь панами. Зновъ же, стиска-

ючи господареві руку на прощанье, все чувъ у нѣй щось шелестяче. Тогдѣ загинавъ пальць и, драпнувши шляхтича по долони, выгортавъ зъ нея те „щось шелестяче“. Нѣколи однакъ не забувавъ додати :

— Е, пане добродѣю, мѣжъ нами того не треба. А що до справи, то можете бути спокѣйнѣй!

При такѣй зручнѣй управѣ и природженѣмъ талантѣ пана Золзикевича, справи громадскѣй ишли-бъ певно якъ найкрасше, коли-бъ не одно лихо, а то се, що панъ Золзикевичъ тѣлько въ деякихъ справахъ знимавъ рѣчь и розъяснявъ громадскому судови, якъ треба глядѣти на дѣло по закону; прочѣй же справи, особливо тѣй, передъ якими не було нѣчого „шелестячого“, збставлявъ членамъ суду розвязувати самостѣйно и за той часъ сидѣвъ мовчки на великѣй клопѣтъ членамъ, котрѣ тогдѣ почували себе просто безъ головы.

Изъ шляхты, чи тамъ панѣвъ, одинъ тѣлько радный, панъ Фльось, посесоръ Малыхъ Поступовиць, бувавъ зъ-разу на судахъ громадскихъ и думавъ, що интелигенція повинна брати въ нихъ участь. Але всѣ взяли ёму то за зле. Шляхта говорила, що панъ Фльось мусить бути „червонымъ“, — се впрочѣмъ було видко вже зъ самого ёго прѣзвища „Фльось“ — а й мужики, въ демократичнѣмъ почуваню своѣй окремѣшности, були такои гадки, що не слѣдъ панови сѣдати на однѣй лавѣ зъ мужиками, а найкрасшѣй доказъ мали на тѣмъ, що „другѣ паны того не роблять“. Въ загалѣ мужики закидали Фльосови, що вѣнъ не панъ зъ панѣвъ, а що и панъ Золзикевичъ ёго не любивъ, — бо панъ Фльось нѣколи не старався „чимъ шелестячимъ“ заслужити собѣ ёго прихильнѣсть а разъ на засѣданю рады навѣтъ наказавъ ёму мовчати, — то всѣ кругомъ були ёму противнѣй. Черезъ те одного разу, нѣ сѣло, нѣ пало, панъ Фльось, при цѣлѣй громадѣ, почувъ вѣдъ свого сусѣда радного таку мову: — „Або то вельможный панъ, то панъ? Панъ Осцѣшиньскѣй, то е панъ, панъ Скоробѣвскѣй, то е панъ, а вельможный панъ, то не панъ, лише доробкевичъ...“ Панъ Фльось тогдѣ жъ якъ-разъ купивъ бувъ Круху-Волю, а почувши таку мову, плюнувъ на все и громаду полишивъ громадѣ, якъ свого часу мѣсто полишено мѣсту. А шляхта глузувала: „дора-

дився!“ — и при тѣмъ, боронячи засады „нейнтервенціи“, наводила одну зъ приповѣдокъ, тои мудрости народѣвъ, котра мала доказати, що хлопа нѣякъ не зробишь лѣпшимъ.

Громада отже радила про свои дѣла безъ колоту „интелигенціи“, сама, своимъ баранячоголовскимъ розумомъ, якого для Баранячої-Головы повинно бути чей досыть, такъ само якъ для Парижа досыть розуму париского. Впрочемъ се певно, що практичный розумъ, або иначе такъ званный „здоровый хлопскій розумъ“ ббльше вартъ, якъ кожда зъ чужины занесена интелигенція, а що мешканцѣ краю вже съ собою на свѣтъ приносять той „здоровый розумъ“, того, гадаю, й доказувати не потрѣбно.

Се й показалося заразъ въ Баранячѣй-Головѣ, коли на засѣданю, про яке говорить, вѣдчитано запытанье зъ уряду: чи громада не схоче власнымъ накладомъ на своихъ грунтахъ направити гостинець, що йде до Ословиць. Сей проектъ загаломъ дуже не сподобався збранимъ *patres conscripti*, а одинъ зъ сенаторѣвъ высказавъ свѣтлый поглядъ, що гостянця не треба направляти, бо можна-жь вѣзти черезъ сѣножать пана Скорабіевского. Коли-бъ панъ Скорабіевскій бувъ на засѣданю, то певно бувъ-бы знайшовъ щось замѣтити противъ того *pro publico bono*, але пана Скорабіевского не було, бо й вѣнъ держався засады „нейнтервенціи“. И се внесенье було-бы безъ сумнѣву перейшло *unanimitate*, коли-бъ не то що панъ Золзиковичъ вчера бувъ на обѣдѣ и тамъ розказывавъ паннѣ Ядвизѣ сцену зъ „Изабеллѣ Испанской“, якъ задушили двоухъ генералѣвъ у Мадритѣ, а по обѣдѣ, стискаючи руку пана Скорабіевского, почувъ въ долони „щось шелестяче“. Тожъ панъ писарь теперь, замѣсть записати внесенье до протоколу, вѣдложивъ перо, — а се вже було знакомъ, що хоче говорити.

— Панъ писарь хоче щось сказати! — загомонѣло богато голосѣвъ.

— Я хочу те сказати, що вы дурнѣ! — вѣдповѣвъ съ спокоемъ панъ писарь.

Сила правдивои парламентарной вымовы, хочъ-бы мѣстлася въ найзвязкѣйшій формѣ, така велика, що по тѣй промовѣ писаря, котра значила протестъ проти внесеня и въ загалѣ противъ администраціиной политики баранячоголов-

ского парламенту, парламентъ той почавъ неспокойно поглядати по собѣ и чухатися въ благороднѣ органы мысленя, а се бувъ уже нехибный знакъ, що парламентъ глубше рѣчь розважае. Наконецъ по довгенькѣй мовчанцѣ, одинъ зъ репрезентантѣвъ оббѣзався тономъ пытающимъ :

— Або що?

— Бо дуряѣ вы!

— Мусить оно такъ и є! — озався якійсь голосъ.

— Сѣножать сѣножатью! — докинувъ другій.

— А на весну, то навѣтъ не можна буде сѣножатью перѣхати! — доповнивъ третій.

Такъ отъ внесенє, що поручало сѣножать пана Скороbieвского, упало, проектъ урядовый принято и зачався розкладъ коштѣвъ направи гостинця пѣсля надѣсланого обчисленя. Справедливѣсть ажъ такъ уже була вкорѣнена въ умы баранячоголовского парламенту, що нѣкому не удалось выкрутитися вѣдъ коштѣвъ, вынявши самого вѣйта и присяжного Гомулы; они за те пѣдзялися клопоту: доглядати, абы все йшло що-можна скоро.

Однакъ треба признати, що така безкористна посвященѣсть вѣйта и присяжного, якъ кожда незвычайна честнота, розбудила якусь заздрѣсть въ другихъ радныхъ, а навѣтъ давєя почути одинъ голосъ протестаціи, голосъ гнѣвливыи:

— А вы то чому не будете платити?

— А що-жь то мы будемо на дармо грошѣ давати, коли того, що вы заплатите, буде досыть? — вѣдповѣвъ Гомула.

Се бувъ аргументъ, на якій, надѣюсь, не то здоровый разумъ зъ Баранячои-Головы, але й нѣякій другій не знайшовъ-бы вѣдповѣди. Тожь по хвили мовчанки той самъ голосъ, що протестувавъ, промовивъ тономъ пересвѣдченя:

— А, правда!

Дѣло було цѣлкомъ покѣнчене и судъ, не гаючиь, взявся-бъ бувъ до другихъ, коли бъ нагле и несподѣвано не вскочило було въ законодавчу комнату двое поросятъ, що вбѣгли якъ скаженѣ черезъ неприяченѣй дверѣ и почали безъ всякой разумной причины ганяти по хатѣ, крутитися пѣдъ ногами и кувѣкати на всѣ заставки. Нѣчого й казати, що нарады перервалиь, законодавче тѣло рушило на-здогнѣя за поганцями и якійсь часъ депутаты зъ рѣдкою однодушностєю

кричали: „Аса! ацю! а щобъ васъ вовки!“ и таке инше. Тымъ часомъ поросята забѣгли пѣдъ ноги пана Золзиковича и сплямили ёму чимсь зеленымъ другу пару панталюновъ пѣскового кольору; пляма та не пустила, хочъ панъ Золзиковичъ промывавъ ѣѣ глицериновымъ мыломъ и теръ своєю щѣточкою вѣдъ зубѣвъ.

Однакъ дякуючи рѣшучости та енергїи, котрї, якъ нѣколи, такъ и въ сѣй пригодѣ не покидали членѣвъ баранячоголовокой рады, поросята були пѣманї за заднї ноги и, не глядячи на найсильнѣйшї протестаціи, выкиненї за дверѣ. Пѣсля того можна було зновъ приступити до порядку дневного.

На черзѣ стояло дѣло селянина на имя Середа съ паномъ Фльосомъ. Сталося такъ, що волю Середы въ ночи обѣзли конячины пана Фльоса и до рана покинули сю краину „печаля и въздыханїя“, а переселились до красшого — волового свѣта. Нещастнїй Середа цѣлу тую сумну справу подавъ на судъ и просивъ поратунку та справедливости.

Судъ, розжувавши до кореня се дѣло быстрымъ, якъ все, умомъ, пересвѣдчився, що хочъ Середа умысле пустилъ волю на поле пана Фльоса, то однакъ якъ-бы на тому поли росли на прикладъ овесъ, або пшениця, а не та гадина-конячина, то вольтѣшились бы и доси найкрасшимъ здоровьемъ и певно не зазнали-бъ тыхъ сумныхъ пригодъ роздуваня, котрыхъ жертвою упали. Выходячи зъ сеи важнѣйшой премїссы и йдучи дальше дорогою стѣлько логичною якъ и широко законною, судъ домѣркувався, що причиною смерти волѣвъ сякъ чи такъ бувъ не Середа а панъ Фльосъ. Черезъ те панъ Фльосъ повиненъ заплатити Середѣ за волю, а щобъ на будуче збѣсталось въ тямку, панъ Фльосъ повиненъ ще дати до касы громадскои на канцелярїю 8 рублѣвъ. Сї грошѣ, коли-бъ вынуватый не хотѣвъ заплатити, мають стягнутися зъ ёго аренда Ицка Цвайноса.

Потому розсуджувано ще богато дѣлъ цивильныхъ, а всѣ они, о скѣлько не дотыкали бѣльше або меньше генїального Золзиковича, були розсуджуванї зовѣмъ самостѣйно и на важкахъ чистои правды, привѣшенихъ до здорового баранячоголовокого розуму. При тому, дякуючи англїйскѣй засадѣ „неинтервенціи“, що ви держалася „интелигенціи“,

загальну згоду и однодушність суду рідко коли переривали побіжний натяки про „грѣмъ“ „холтеру“ та „хрѣбы“, якї вказували собі поспібно, оттакъ мимоходомъ, въ видѣ бажань, и спорячі сторони и самї судці.

Думаю, що такожъ дякувати тій неочіпимій засадѣ „нейнтервенці“ всѣ дѣла могли розсуджуватись такъ, що и виграючій и програючій кожного разу складали якусь суму, досить величку, „на канцелярію“. Се, зъ боку, запоручувало тую такъ бажану въ институціяхъ громадскихъ незалежність вѣста и писаря, а прямо, могло вѣдучити людей вѣдъ налогу правуватись и пѣддвигнути моральність громады Бараняча-Голова до такого щепля, о якѣмъ надармо сушили собі головы философы XVIII столѣтя. Цѣкаве було ще й те, — тутъ уже не хочемо вказувати вѣдъ себе чи похвалы, чи наганы, — що панъ Золзиковичъ записувавъ въ книги все тѣлько половину сумы складаною „на канцелярію“, друга-жъ половина була призначена на „непредвѣдній випадки“, въ якихъ могли знайтись писарь, вѣйтъ и присяжний Гомула.

Нарештѣ почали судити справи криминальнї. Стѣйчикови выдаво наказъ привести вязнѣвъ и поставити ихъ судцямъ на очи. Не треба додавати, що въ громадѣ Бараняча-Голова була введена найновѣйша и найбѣльше згѣдна зъ вимогами цивилизаціи система вязницѣ целюлярнои чи комѣрковои. Ще й сѣгодня коженъ може перевѣдчитись, що въ вѣйтѣвскѣмъ хлѣвѣ въ Баранячѣй-Головѣ єсть ажъ чотыри перегороды. Вязнѣ сидѣли въ нихъ по-одинци въ товариствѣ звѣрятъ, про якї одна „Зоологія для ужитку молодежи“ каже: „свиня, справедливо такъ названа за своє нехлюйство“. и котрымъ природа зовсѣмъ не дала рогѣвъ, що такожъ може бути свѣдоцтвомъ того, що въ природѣ все має свою цѣль. Отожь вязнѣ сидѣли въ комѣркахъ тѣлько въ такѣмъ товариствѣ, яке, звѣстно, не могло перешкаджати имъ вѣддаватись рефлексіи, роздумувати надъ своимъ лихимъ учинкомъ и мѣркувати надъ поправою свого житя.

Стѣйчикъ, почувши приказъ, не гаючись подався до тои комѣрковои вязницѣ и зъ келієкъ ви привѣвъ на очи судови двохъ а выразно „двоє“ виновникѣвъ, зъ чого читатель може легко змѣркувати, якї деликатнї та якї глубоко-психологичнї запутанї справи приходилося часомъ розсуджувати ба-

ранячоголовскому судови. И справдѣ, справа була вельми деликатна.

Бувъ собѣ одинъ Ромео, инакше званый Василь Рыхля, и була собѣ одна Юлія, инакше звана Варка Жабянка. Обое служили у одного посподаря: вѣнъ за паробка, она за дѣвку. И нѣгде правды дѣти: любилися и не могли жити одно безъ другого. Однакъ скоренько ваздрѣсть закралася мѣжь Ромеа и Юлію, бо Юлія одного разу побачила, якъ Ромео щось надто довго жартувавъ зъ Ягнуою, дѣвкою зъ двора. Зъ того часу безталанна Юлія тѣлько й ждала оказіи. Тожь коли одного разу Ромео, якъ мѣркувала Юлія, завчасу вернувся зъ поля и нападомъ домагався вѣти, пришло до выбуху и поспѣльныхъ поясень, при чѣмъ обое помѣнялись кѣлька-надцятма стусанами кулакомъ и копысткою. Очевидно знаки тыхъ стусанѣвъ видео було въ синякахъ на идеальному личку Юліи и на розсѣченому чолѣ повного мужескихъ гордощѣвъ лица Ромеа. Теперь судъ мавъ розсудити, на чийй сторонѣ була правда и хто кому мусить заплатити пять золотыхъ, чи говорячи правильнѣйше, копѣекъ сѣрѣбныхъ сѣмдесять пять за синяки и за зраду въ любви.

Здорового природного розуму судцѣвъ не вспѣвъ ище поспувати гнилий вѣтеръ зъ Заходу. Цураючись до глибини душѣ еманципаціи жѣнокъ, якъ речи просто противной натурѣ Славянъ, бѣльше идиличной, — судъ давъ першій голосъ Ромеови. Той держачись рукою за розсѣченный лобъ, почавъ такъ говорити:

— Велеможный суде! А отся псяюха давно вже не дав менѣ супокою. Я прийшовъ, якъ добрый, на пѣдвечѣрокъ, а она до мене: „Ты червива собако, кае, то господарь ще въ поли, а ты, кае, вже прибѣгъ до дому? Залѣзешъ, кае, на пѣчь и будешъ на мене моргати?“ А я на неи нѣколи не моргавъ, лишень она бачила мене зъ Ягнуою зъ двора, якъ я пѣмѣгъ вѣй ведро вытягти зъ криницѣ, то зъ того часу на мене зла. Гупнула менѣ миску на стѣль, мало страва не розблялася, а потѣмъ и попоѣсти не дала, таке почала выгадувати: „Ты гаспедскій сыну, кае, ты прояво, ты обмѣно, ты суфрагане!“ Ажь якъ она менѣ сказала: „суфрагане“, — я вѣ по пицѣ, але тѣлько такъ, безъ злости, а она мене копысткою въ лобъ..

Тутъ идеальна Юлія вже не выдержала, а стиснувши кулакъ и підсунувши ёго підъ самый нбсь Ромеа, крикнула не своимъ голосомъ :

— Неправда, неправда, неправда! Брешешь, якъ собака!

Потому розплакалась ревными слёзами и звернувшись до суду почала голосити :

— Велеможный суде! О, я нещастна сирота, Боженьку милый! Не коло криниць бачила я ёго зъ Ягною, а щобъ ихъ громы! „Розпустнику! — кажу, — мало то разбвъ ты казавъ менѣ, що мене любишь, скільки разбвъ запрягався!“ А щобъ бнѣ сказився! щобъ ёму языкъ покорчило! Не копыткою бы ёго по лобѣ — ой, недоленько моя! — а довбенькою! Сонце ще високо, а вбнѣ уже лѣзе зъ поля и кричить жерти. Кажу ёму, якъ доброму, кречно: „Ты шибенику! то господарь ще въ поли, а ты вже до дому?“ Але: „суфрагане“ я ёму не казала, — такъ менѣ Боже поможи! А щобъ ёго...

Въ сему мѣсци вбйтъ завбзавъ обжаловану до порядку, зробивши вѣй увагу, въ способѣ запытаня :

— Не зацѣпить тобѣ, ты, паскудо?

На хвилю затихло. Судѣ почавъ мѣркувати надъ присудомъ и — що за деликатне почутя ситуаціи! — пяти золотыхъ не присудивъ нѣ вѣй, нѣ ёму, а тблько такъ, щобъ берегти свою повагу и щобъ на будуще була памятка всѣмъ залюбленнымъ парамъ у Баранячбй-Головѣ, присудивъ обое вбдсидѣти ще двадцять чотыри години въ комбрковбй вязниці и заплатити на канцелярію по одному рублеви срѣбломъ.

„Вбдѣ Василя Рыхлѣ и Варки Жабянки на канцелярію по копѣекъ срѣбломъ пятьдесятъ“ — записавъ панъ Золзикевичъ.

На сему засѣданьє було скбнчене. Панъ Золзикевичъ вставъ и подтягнувъ панталыоны пѣскового кольору въ гору, а фиолетову камизельку въ низъ. Судцѣ хотѣли розходитись, взялись уже за шапки та палицѣ, коли се наразѣ дверѣ, зачиненѣй пбсла нападѣ поросятъ, вбдчинились навстязь и зъявився Рѣпа, хмурый якъ нбчь, за нимъ Рѣпова и Жучко.

Рѣпова була блѣда-блѣда, якъ полотно ; на си прегарномъ и деликатномъ лицѣ вбдбивались сумъ и покора, а въ

великихъ чорныхъ очахъ блискали слёзы и котились по щокахъ.

Рѣпа бувъ увѣйшовъ гордо, зъ пѣднатою головою, та якъ побачивъ цѣлый судъ, то заразъ помякъ и досыть тихо промовивъ :

— Слава Иусу!

— На вѣки! — вѣдиовѣли всѣ судцѣ.

— А вамъ чого тутъ треба? — запытавъ грѣзно вѣйтъ, що зъ початку бувъ заметушився, та вже набрався духа. — Справу яку масте? побилися, чи що?

Панъ писаръ оббзався несподѣвано :

- Дайте имъ говорити.

Рѣпа почавъ :

— Велеможный суде! А най то ясны...

— Мовчи, мовчи! — хутко перебила ёго молодиця, — дай я буду говорити, а ты будь тихо!

Промовивши се, обтерла запаскою слёзы и нѣсь та й почала тремтячимъ голосомъ оповѣдати цѣле дѣло. Охъ! та тѣлько куды се она прийшла? Прийшла жалуватись на вѣйта та на писаря передъ... вѣйта-жь та писаря.

— Взяли ёго, — говорила — оббцювали ёму лѣсь, абы пѣдписався, отъ вѣнь и пѣдписався. Дали ёму пятьдесятъ рублѣвъ, а вѣнь бувъ пьяный и не тямивъ, що запродуе долю свою, мою и дитины. Пьяный бувъ, велеможный суде, пьяный, якъ та темна нѣчь! — говорила дальше съ плачемъ. — Ажежь пьяный не знае, що робить, а прецѣнь и въ судѣ, коли зъ-пьяна хто що змайструе, ёму потурають, бо кажуть : не знавъ, що робивъ. Згляньтесь на Бога! Ажежь тверезый чоловікъ за пятьдесятъ рублѣвъ не продасть свои долѣ! Ой! змилосердѣться надо мною, и надъ нимъ, и надъ неповинною дитинкою! Що буде зо мною нещастною? Самѣсенка я на свѣтѣ безъ нѣго, безъ неборака мого! Ой! Богъ вамъ дасть за те щастя и нагородить васъ за бѣдолаквѣ!

Тутъ слёзы здушили вѣ и перервали мову. Рѣпа й собѣ плакавъ и разъ-у-разъ утиравъ нѣсь пальцами. Судцѣ посоловѣли и поглядали одинъ на другого, то зновъ на писаря та вѣйта, не знаючи що почати.

Ажь Рѣпова зновъ збралася зъ голосомъ и такъ вела дальше :

— Хлописко ходить, якъ отруевный. Тебе, каже, убью, дитину зарѣжу, хату спалю, а до вѣйска, каже, не пѣду й не пѣду. А що-жь я бѣдна небога винна? або й дитина? Вѣнъ уже нѣ до господарки, нѣ до косы, нѣ до сокиры, тѣлько сидить въ хатѣ та зѣтхає й зѣтхає. Але я суду чекала. Тажь вы люде, масте Бога въ серци и не дасте знущатись надъ нами! Исусоньку милосердный! Матѣнко небесная! причинѣться за нами!

Якійсь часъ тѣлько й чути були хляпанье Рѣповои. На останокъ одинъ старый судець промуркотавъ:

— Та оно то не гарно заповѣти чоловѣка та й за продати.

— А, не гарно! — промовивъ другій.

— Нехай васъ Богъ и Его свята Матѣнка нагородить! — промовила Рѣпова, влякнувши коло порога.

Вѣйтъ засоромився, нѣяково стало и присяжному Гомуль. Оба они поглядали на писаря. Писарь мовчавъ, ажъ якъ Рѣпова скѣнчила, обзѣвався до муркотавшихъ судцѣвъ:

— Вы дурнѣ!

Затихло, хочъ макъ сѣй, а писарь говоривъ дальше:

— Выразно стоитъ написано: коли хто буде мѣшатися до добровольного контракту, того буде судити морской судъ. А вы, дурнѣ, знаете, що то таке морской судъ? Вы, дурнѣ, того не знаете. Морской судъ то...

Тутъ панъ писарь добувъ хустинку, вытеръ нѣсь, потому холоднымъ и урядовымъ голосомъ повѣвъ таку рѣчь:

— Коли, дурню одинъ зъ другимъ, не знаєшь, що таке морской судъ, то всунь тѣлько нѣсь въ таку справу, а тогдѣ й побачишь, що то таке: морской судъ, — сема шкура въ тебе заболить! Коли знайдєсь охотникъ за новобранця, то ты одинъ зъ другимъ не смѣй туды тыкати свого носа! Угода подписана, свѣдки є, и ша! Такъ каже юриспруденція, а не вѣришь, то дивись въ процедурѣ та едиктахъ. А коли при тому й пьють, то що-жь? Хиба вы, дурнѣ, не пьете все и всюды?

Коли-бъ сама Правда зъ вагою въ одной руцѣ, а голымъ мечемъ у другой выльзла була зъ-за вѣйтѣвской печи и стала нагле передъ судцями, — не була-бъ ихъ такъ перелякала, якъ той морской судъ, процедура та едикты. Якійсь

часъ було глухо, ажъ перегадомъ оббзався Гомула тихимъ голосомъ, а всѣ обернулися до нѣго, немовъ здивовані ёго вбдвагою.

— Дѣйсна правда! — сказавъ вбнъ, — коня продаси — напшься, вола продаси — такожь, свиню — такожь. То вже такій звичай.

— И тогдѣ-жь напилися мы тблько по звичаю, — вмѣшався и вбйтъ.

Пбсле того судцѣ вже смѣливѣйше обернулися до Рѣпы.

— Що жь, наваривъ еси собѣ пива, то й пий!

— Або тобѣ шѣсть рокбвъ? Хиба ты не знаешъ, що робишь?

— Головы тобѣ не збрууть!

— А якъ пбдешъ до войска, то до хаты можешъ наняти паробка; вбнъ тебе заступитъ и коло хаты и коло молодежи. Веселбеть почала поволи огортати раду.

Наразъ писаръ зновъ рознявъ ротъ и все затихло:

— Але вы — каже — не розумѣте, до чого вамъ не вбльно тыкати носа, а до чого треба вамъ. Те, що Рѣпа грозивъ жѣвцѣ и дитинѣ, те, що обѣцявъ спалити власну хату — отсе до васъ належить и вы не повинні такой речи пу-стити даромъ. Коли Рѣпова прийшла зъ жалобою, то нехай же не выходить зъ суду безъ справедливости.

— Неправда, неправда! — закричала Рѣпова въ рос-пуцѣ, — я не жалувалась, я нѣколи нѣякои кривды вбдѣ нѣго не зазнала. О Исусе, о раны солодкй Бога живого! То хиба вже конецъ свѣта!

Але судъ заразъ взявъ сю рѣчь на розвагу и рѣшинець выйшовъ такій, що Рѣпа зъ жѣвкою не тблько нѣчого не спромоглася, а ще судъ, дбаючи про цѣлбсть Рѣповою, ухва-ливъ забезпечити ѣѣ, зачинивши Рѣпу въ хлѣвъ на два днѣ. А щобъ на будуще такй мысли не лѣзли ёму въ голову, то ще постановлено, що Рѣпа повиненъ заплатити на канцелярію два рублѣ срѣбломъ и пятьдесятъ копѣекъ.

Рѣпа метнувся якъ скаженный и крикнувъ, що въ хлѣвъ не пбде, а що до канцелярского, то не два, а пятьдесятъ ру-блѣвъ, що взявъ у вбйта, кинувъ обѣ землю, кажучи: „хай ихъ собѣ бере, хто хоче!“ Почався страшный заколотъ.

Стбйчикъ вскочивъ у хату и давай тягнути Рѣпу; Рѣпа ёго кулакомъ, вбнѣ Рѣпу за лобъ; Рѣпова въ крикъ, ажъ одинъ зъ судцѣвъ схопивъ ѣѣ за каркъ и вытрутивъ за дверѣ, ще й стусана давъ въ плечѣ на дорогу; другій тымъ часомъ помогли стбйчикови затыгнути Рѣпу за чуприну въ хлѣвъ.

Писарь за той часъ записавъ: „Вбдѣ Лаврина Рѣпы рубель ср. 1 коп. 25 на канцелярію“.

Рѣпова поверталась до пустои хаты майже безсвѣдома. Передъ собою нѣчого не бачила и не було каменя на дорозѣ, щобъ на нёго не спотыкнулась; ломала руки надъ головою, и заводила:

— Ой, ой, ой! о-о-о-й!

А вбйтъ — добре то було сердце! — идучи помалу зъ Гомулою до коршмы, каже:

— Менѣ щось жаль той молодицѣ. Чи не докинута-бъ имъ ще четвертинку гороху, або що?

VI.

Сподѣваюся, що читатель уже доволѣ зрозумѣвъ и оцѣнувавъ геніяльный плянъ мого симпатичного лицаря. Панъ Золзиковичъ давъ Рѣпѣ и Рѣповбй такого шахъ-мата, що гей! Записати Рѣпу въ списки — було-бъ на нѣщо. Але пбдпофти ёго, довести до того, щобъ самъ пбдписавъ угоду, взявъ грошѣ — се вже трохи запутувало дѣло, се вже була зручнбсть, и она доказувала, що, колибъ до чого прийшло, панъ Золзиковичъ мбгъ-бы вбдограти знамениту ролю. Вбйтъ, що бувъ готовъ выкупити свого сына вбдѣ службы за всѣмсотъ рублѣвъ чи радше сказати всѣмъ своимъ статкомъ, зъ радбстью згодився на той плянъ, тымъ ббльше, що Золзиковичъ, рбвно умѣренный якъ геніяльный, взявъ собѣ за се дѣло всего лишь двадцать пять рублѣвъ. Та й сѣ грошѣ вбнѣ взявъ не зъ захланности, такъ само якъ не зъ захланности дѣлився канцелярскимъ на половину зъ Буракомъ. Чи маю бткрыти тайну, що панъ Золзиковичъ бувъ разъ-на-разъ въ довгахъ у Сруля, кравця зъ Ословицъ, що цѣлу околицю зодягавъ въ „цисто-паризьку“ одѣжъ.

А теперь, коли вже я разъ ставъ на дорогу вбдкрываня

тайнъ, не буду ховатись и съ тымъ, для чого панъ Золзиковичъ такъ надто по паньски зодягався. Розумѣсь, се вышло зъ почутя эстетики, але була ще й инша причина. Панъ Золзиковичъ влюбився. Тѣлько-жь не думайте, що въ Рѣпову. На Рѣпову мавъ тѣлько, якъ самъ разъ сказавъ, „густъ“ и годѣ. Але панъ Золзиковичъ, кромѣ того, здѣбный бувъ и до почутя выше сягаючого и труднѣйшого. Читательки, коли не читателѣ, певно вже догадуються, що предметомъ такого почутя не мѣгъ же бути нѣхто иншій, якъ панна Ядвига Скорабѣвска. Неразъ, коли на небѣ сходявѣ срѣбный мѣсяць, панъ Золзиковичъ бравъ гармонійку, — на тѣмъ инструментѣ гравъ добре, — сѣдавъ на лавцѣ коло шурованця и поглядаючи въ той бѣкъ, де стоявѣ двѣрѣ, при меланхолійныхъ а часомъ и сопучихъ звукахъ, спѣвавъ :

Ой вѣдь самого ранного ранку
До ночи гѣрко я плачу ;
Въ ночи-жь вѣдрада — тяжкѣ зѣтханя :
Надѣв я вже не бачу !

Середъ постичной тишины лѣтнихъ ночей голосъ той пѣснѣ линувъ икъ дворови, а по хвили панъ Золзиковичъ ще додававъ :

Охъ! люде, люде, безъ серця люде,
Вы жизнь струили въ молодця груди !

Однакожь коли-бъ хто гадавъ, що панъ Золзиковичъ бувъ сантиментальный, тому просто скажу, що мыляться. Надто тверезый умъ бувъ у того великого чоловѣка, щобъ мавъ бути сантиментальнымъ. Тожь у мрѣяхъ ёго панна Ядвига звычайно ставала за Изабеллю, а вѣнъ за Серрана або Марфора. А що дѣйствѣсть не годилася зъ мрѣями, то сей зелѣзный чоловѣкъ одинъ разъ зрадивъ свое почутя. Се було такъ. Одного вечера побачивъ вѣнъ коло дровѣтнѣ спѣдницѣ, якъ сушилися, и по знакахъ *А. С.* съ короною коло рубця пѣзнавъ, що то спѣдницѣ панны Ядвиги. Въ такѣмъ випадку — скажѣтъ вы, добрѣ люде, хто бы вытримавъ ? — отже и вѣнъ не вытримавъ, прыскочивъ и давай палко цѣлувати одну изъ спѣдницѣ, а двѣрска дѣвка Мотря, вглядѣвши се, заразъ побѣгла до покоѣвъ зъ языкомъ, що „панъ писарь нѣсь собѣ въ спѣдницю панночки вытирае“. На щастя сему не повѣрили и почутье пана писаря вѣсталось невѣдоме нѣкому.

Чи-жь мавъ однакъ яку надѣю? Не берѣтъ ему, люде добрѣ, того за зло: мавъ! Коженъ разъ, якъ ишовъ до двора, якійсь внутрѣшний голосъ, правда слабо, але безъ упину шептавъ ёму на ухо: „А нужь, сегодня панна Ядвига за обѣдомъ придопче тобѣ ногу пѣдъ столомъ?...“

— Гмъ! не жаль бы уже й лякеревъ!“ — додававъ тогдѣ съ тою великодушностею, яку мають правдиво залюбленѣй.

Читанье такихъ книжокъ, якъ „Изабелля Испаньска“, давало ёму вѣру въ можливість рѣзкихъ придоптань. Але панна Ядвига не то що нѣколи нѣчого ёму не придоптувала, а ще — хто-жь зрозумѣе жѣнокъ? — дивилась на нѣго такъ, якъ коли-бъ дивилась на плѣтъ, на кота, на тарѣлку, або що. Що вже вѣнъ, бѣдняга, намучився, абы тѣлько звернути вѣ увагу на себе. Неразъ, завязуючи шию шаликомъ невиданого кольору або натягаючи якійсь новѣ панталюны съ чудернацкими лямпасами, думавъ собѣ: „Ну, теперъ вже чей запримѣтитъ!“ Самъ Сруль, приносячи ёму новѣ одягъ, говоривъ: „Ни, въ такихъ станахъ то можна йти хоцъ-бы, выбацайте, й до графянки!“ Де тамъ! Прийшовъ бывало на обѣдъ; входить панна Ядвига, горда, непорочна та чиста, наче яка королева; зашелестить сукня збиранками та збираночками; потѣмъ сяде, бере въ тонесенькѣ пальчики ложку и хочьбы глянула!

— Чи она того не розумѣе, що то бо й коштуе! — думавъ въ роспуцѣ Золзиковичъ.

Однакъ надѣвъ не губивъ. — „Отъ якъ бы такъ выйти въ пѣдревизоры!“ — думавъ собѣ, — чоловѣкъ бы тогдѣ нѣ ногою зъ двора. Зъ пѣдревизора до ревизора вже недалеко! Чоловѣкъ мавъ бы собѣ брычку, пару коней... ну, вже бъ тогдѣ — бодай руку стиснула пѣдъ столомъ...“ Панъ Золзиковичъ запускався ще въ незмѣрно далекѣ наслѣдки того стиску руки, але тыхъ ёго думокъ, якъ надто таємно-сердечныхъ, уже не зрадимо.

А вжежь що то за богата була натура — той панъ Золзиковичъ, се видко зъ того, якъ легко побѣчъ идеального почутя до панны Ядвиги, — котре впрочѣмъ вѣдповѣдало аристократичной вдачи того молодця, — мѣстилося въ нему ще й рѣвнозначуще съ „густомъ“ почутье до Рѣповои. Правда, Рѣпова була красна молодница, що гей, — але певно той

баряничоголовскій Донъ-Жуанъ не бувъ-бы для неѣ посвячувавъ стѣлько заходѣвъ, коли-бъ не тая дивна и кары гѣдна упертѣсть той молодицѣ. Упертѣсть у простои молодицѣ — и кому? — ёму! Се выдавалось пану Золанкевичеви чимсь такимъ зухвалымъ а разомъ и нечуванымъ, що не лишень Рѣпова заразъ въ ёго очахъ стала понаднымъ овочемъ забороненымъ, але ще й постановивъ собѣ провчити ѣѣ, якъ собѣ заслужила. Пригода зъ Жучкомъ ще бѣльше утвердила ёго въ сему намѣрѣ. Однакъ вѣнъ знавъ, що жертва буде боронитись, за-для того вѣнъ и выдумавъ оту добровѣльну угоду Рѣпы зъ вѣйтомъ. Угода та, бодай на око вѣддавала на ёго ласку и неласку якъ самого Рѣпу такъ и всю ёго семью.

Але Рѣпова по звѣстнѣй пригодѣ въ судѣ ще не покинула надѣѣ. Завтра була недѣля, постановила отже пѣйти, якъ звичайно, на службу Божу до Врацана и тамъ порадитися у панъ-отця. Панъ-отцѣвъ було два: одинъ парохъ, деканъ Уляновскій, такій уже старенькій, що вѣдъ старости очи ёму выбѣгли на верхъ, якъ у рыбы, а голова хиталась на оба боки. Рѣпова надумалась удатись не до нѣго, а до сотруди́ка, отця Чижика. Бувъ се чоловѣкъ дуже побожный та розумный, то й мѣгъ дати пораду и потѣху.

Рѣпова хотѣла було пѣйти завчасу и порадитися панъ-отця ще до службы Божои, та муѣла робити за себе и за чоловѣка, бо вѣнъ сидѣвъ у хлѣвѣ. Закимъ упоралась въ хатѣ, поки дала ѣсти конямъ, коровѣ, и свинямъ, поки заварила обѣдъ и занесла въ близнятахъ Рѣпѣ до хлѣва, — сонце вже пѣдбилосье высоко и она побачила, що передъ службою Божою не поспѣѣ.

Коли прийшла до церкви, служба Божѣ вже почалася. Жѣнки, поубиранѣ въ зеленѣ юпки, сидѣли на цвинтари и духомъ взували черевки, що поприносили съ собою въ рукахъ. Зробила такъ и Рѣпова и заразъ до церкви. Отець Чижикъ якъ-разъ голосивъ проповѣдъ, а отець деканъ сидѣвъ въ бѣретѣ на крѣслѣ бѣля престола. Отець Чижикъ появивъ уже свангеліѣ, а теперь, не знаю впрочѣмъ зъ якои причины, говоривъ о середновѣчнѣй ереси Катарѣвъ и товкувавъ своимъ парохіянамъ, въ якій єдино способъ мають глядѣти на оту ересь и на буллу *Ex stercore* выдану противъ

неи. Потому остерѣгавъ своихъ парохіянъ передъ Кондиллякомъ, Вольтеромъ, Руссо... Въ Рѣпову, хочъ она того всего нѣ крыхты не розумѣла, вѣдъ разу немовъ иншій духъ вступивъ, бо о. Чижижъ говоривъ краснорѣчиво и зъ одушевленіемъ...

По проповѣди пѣшла дальше служба Божя. Ой молилась же Рѣпова, небога, молилась, якъ нѣколи въ житю, але за те и почувала, що вѣи що-разъ лекше й лекше на серци.

Въ кѣнци наспѣла врочиста хвиля. Бѣлый, мовъ голубъ, деканъ выдобувъ найсвятѣйшій Тайны зъ цимборія а потому обернувся до людей и тримаючи дрожащими руками монстранцію, мовъ сонце, коло самого лица, стоявъ такъ якусь хвилю, прижмуривши очи и схиливши голову, немовъ набравъ духа, ажъ и заспѣвавъ:

Предъ Великимъ Сакраментомъ —
а люде заразъ пѣдхопили и сотня голосѣвъ гукнула:

Упадаймо до землѣ!
Най уступать сѣ тестаментомъ
Вже новымъ правамъ старій!
Вѣра буде суплементомъ
Змысламъ, де они нѣмї..

Пѣсня грѣмѣла, ажъ шибы тряслись, загули органы, забрязчали звѣнки и звоны, передъ костеломъ дуднѣвъ барабанъ, синій дымъ кадильный пѣдносився въ гору, а сонѣчко заглянуло крѣзъ вѣкно и мовъ веселкою озарило клубы дыму. Середъ того гамору, дыму, сонячного промѣня, голосѣвъ, часомъ тѣлько засіяли найсвятѣйшій Тайны, що ихъ деканъ то спускавъ то пѣдносивъ, и въ ту хвилю бѣлый старецъ сѣ монстранцію подававъ на якесь зъявище небесне, заслонене полу-мглою дыму и озарене, а вѣдъ нѣго неслись благодать та вѣдрада и вливались у всѣ побожній серця и душѣ. Ота благодать и велика вѣдрада взяли пѣдъ Божій крыла и опечалену душу Рѣповою: „Исусе въ найсвятѣйшихъ Тайнахъ укритый! Исусе!“ — кликала нещаслива жѣнка — „не опускай мене, небоги!“ И зъ очей у неи полились слѣзы, та вже не тѣи слѣзы, якими плакала у вѣйта, але якѣсь добрій, хочъ и великій, якъ перлы, а солодкій и спокѣйній. Упала она лицемъ на землю передъ всемогучостью Божою а пѣсля вже й сама не знала, що зъ нею дѣється. Вѣи здавалось, що ангелы Божій пѣдняли вѣвъ зъ землѣ, мовъ

листокъ, ажъ до неба, до вѣчнаго щастя, де не було нѣ пана Золакевича, нѣ вѣйта, нѣ войсковыхъ списковъ, а тѣлько наче одна зоря, а въ тѣй зорѣ престоль Божій, а навруги престола така яснѣсть, що треба жмурити очи, и цѣлї хмары ангелѣвъ, нѣбы пташокъ зъ бѣлыми крыльцями.

Такъ лежала Рѣпова довго. Коли пѣдвелась, було вже по службѣ Божій. Церква спустѣла, дымъ пѣднявся въ баню, останнї люде выходили въ дверѣ, а паламарь гасивъ свѣчки на престолѣ. Рѣпова встала и пѣшла на приходство, порадитись у отця сотрудирика.

Отець Чижики якъ-разъ обѣдавъ, а все таки заразы выйшовъ, якъ скоро ёму дали знати, що якась заплакана молодиця хоче ёго бачити. То бувъ ще молодой священникъ блѣдого але вѣчливаго лица, чоло мавъ бѣле, високе и лагбднїй усмѣхъ.

-- А що тамъ скажете, молодице? — спытавъ тихимъ але звѣнкимъ голосомъ.

Рѣпова дѣткнулась ёго нѣгъ и давай розказувати ёму цѣле дѣло, и плакати, и цѣлувати ёму руки, а на послѣдокъ, пѣднявши на нѣго свои покбрнї чорнї очи, каже:

— Ой! порады, добродѣю, порады прийшла я у васъ глядати!

— И вы не помылились, моя молодице, — лагбдно вѣдповѣвъ отець Чижики. — Але у мене для васъ тѣлько одна порада. Ото, зложѣтъ въ жертву Богови всѣ свои муки. Богъ дослѣдуе своихъ вѣрныхъ, дослѣдуе ихъ навѣтъ и тяжко, якъ отъ Іова, котрому ёго-жъ псы лизали раны болючїй, або якъ Азарїя, на котрого збславъ слѣпоту. Але Богъ знае, що чинити, и знае, якъ за все те нагородити своихъ вѣрныхъ. Нещастье, що пригодилося вашому чоловікови, уважайте якъ кару Божу за тяжкїй ёго грѣхъ-пьянство и дякуйте Богови, що караючи ёго за житя, може простити ёму по смерти.

Рѣпова глянула на отця Чижика своими чорными очима, знову припала до ёго нѣгъ, и пѣшла тихо, не промовивши й слова.

Але дорогою чула, якъ щось наче душило вѣ за горло. Хотѣла плакати та не могла.

VII.

Пбсля полудня, коло пятой години, на великбмъ гостинци помѣжь хатами зъ-далека свѣтились : синя парасолька, жовтый рижовый капелюшокъ съ синими стяжками и мигдалова сукня общита такожь синимъ. То панна Ядвига йшла на прохбдъ пбсля обѣду, а поплѣчь неи ишовъ ей кузинъ, панъ Викторъ.

Панна Ядвига була красна панна, хочь куды ! Косы чорнѣ, очи синѣ, личко якъ молоко, а до того убрана була гарненько, чисто и выбагливо, ажъ сѣяло вбдъ неи и додавало йй ще ббльше принады. Еи гнучкѣй дѣвочѣй станъ рисувався такъ любо, що здавалось, немовъ она плыве по воздуху. Одною рукою панна Ядвига тримала парасольку, а другою сукню, зъ-пбдъ котрой видно було смужку збираний зъ бѣленькой спбдницѣ и краснѣй маленькѣй вѣжки, взутѣ въ угорскѣй черевички.

Панъ Викторъ, що йшовъ оббчь неи, хочь мавъ величезну кучеряву, бѣляву чуприну и борода у нѣго тблько-що засѣвалася, выглядавъ такожь, якъ намальований.

Вбдъ сеи пары вѣяло здоровльемъ, молодостью, веселостью, щастьемъ, а до того на обоихъ видко було те житье выше, празничне, житье крылатого лету не тблько въ свѣтѣ зовнѣшний, а и въ свѣтѣ мысли, великихъ бажанъ, широкихъ идей а часомъ и въ золотѣй та блискучѣй круги мрѣй.

Середъ тыхъ хатъ, поббчь сельскихъ дѣтей, хлопбвъ и цѣлой простацкой обстановы, они обое выглядали наче истоты зъ няшой планеты. Ажь любо було подумати, що не було нѣякои звязи мѣжь сею пышною, вродливою та поетичною парою а прозаичнымъ, зовсѣмъ буденнымъ и полувѣрячимъ житьемъ-бутьемъ села. Не було нѣ одной звязи, бодай духовой. И отъ ишли обое поббчь себе и розмовляли про поезію, литературу, якъ звичайно сальоновый кавалеръ и сальонова панна. Отѣ люде въ сѣркахъ, отѣ хлопцы та бабы навѣтъ не зрозумѣли-бъ ихъ мовы и слбвъ. Ажь любо подумати ! Не правда-жь, мов ласкаве паньство ?

Въ розмовѣ той пышной пары не було нѣчого, що не

говорилось-бы и не перемелювалось вже разбвѣ зо сто. Зѣ книжки на книжку перебѣгали, мовѣ той метеликѣ зѣ квѣтки на квѣтку. Та не пустою выдається така розмова тогдѣ, коли розмовлявся зѣ любою душечкою, коли така розмова то тѣлько основа, на якѣй ота душечка тче золотѣ квѣты власного почутя та власной мысли, и коли вѣдѣ часу до часу розхилає свое нутро, мовѣ зарумяняє нутро бѣлон рожѣ. А до того така розмова злѣтає, будь-що-будь, якѣ пташка вѣ гору, вѣ круги синѣ, чѣпається духового свѣта и пнеться до горы, якѣ той хмѣль по тычинѣ. Тамѣ вѣ коршмѣ мужики шли и грубыми словами розмовляли про грубѣ речи, а та пара линула вѣ няшу краинну, и на корабли, про якѣй кажутся вѣ пѣсенцѣ Гунода :

„Щоглы зѣ слоневой кости,
Вѣтрило — шовкѣ рожевѣй,
И щиро-золотее стерно.“

До сего треба ще додати, що панна Ядвига, щобѣ набрати вправы, завертала голову кузинови. Вѣ такѣй пригодѣ найчастѣйше говориться о поезиѣ.

— Чи вы читали остатне выданье Елѣ-го? — пытавѣ кавалерѣ.

— Знаете, пане Викторе, — вѣдповѣла панна Ядвига, — я гину за Елѣ-мѣ. Якѣ ёго читаю, то здається менѣ, що чую якусѣ музику и мимохѣтъ прикладаю до себе слова Уейского :

Лежу я на хмарѣ
Розтопленный вѣ тишу,
Слѣза сонна вѣ оцѣ,
Не чую, якѣ дышу,
Пахощѣвѣ фѣялки
Кругомѣ мене море,
Зложивши долонѣ
Лечу... плыву...

Охѣ! — урвала нагле — коли-бѣ я ёго знала, певно залюбилась-бы вѣ нѣго, мы бы заразѣ порозумѣлись... того я певна.

— На щастье вѣнѣ жонатѣй! — замѣтивѣ панѣ Викторѣ сухо.

Панна Ядвига схилила трохи голову, стиснула до пѣвѣ усмѣху уста, ажѣ вѣ ямочки показались на щѣчкахѣ, и споглядаючи склона на пана Викторѣ спытала :

— Чого то вы кажете: „на щастье“?

— На щастье вѣсѣхъ тыхъ, для кого житье тогдѣ не мало-бѣ нѣякои принады.

Говорячи се, панъ Викторъ бувъ дуже трагичный.

— Ой, вы менѣ надто придасте.

Панъ Викторъ перейшовъ у лірику:

— Вы — ангель!

— Ну... то добре... то говорѣмъ объ чѣмъ другѣмъ. Такъ вы не любите Елі го?

— Передъ хвилею почавъ я ёго ненавидѣти.

— Бридкій вы химерникъ! Прощу-жь розхмуритисъ и назвати менѣ свого любого поета.

— Совинскій, — моркнувъ понуро панъ Викторъ.

— А я, по просту, боюся ёго. Иронія, кровь, пожежа... дикій выбух!

— Мене такі речі зовсѣмъ не лякають.

Сказавши се, панъ Викторъ глянувъ опередъ себе такъ хоробро, що ажъ собака, що выбѣгла була зъ одной хаты, перелякалася, сховала хвѣсть пѣдъ живѣтъ и подалася назадъ.

Дѣйшли до мурованця. У вѣкнѣ мигнули: цапина борѣдка, задертый нѣсъ и ясно зеленый шаликъ. Згодомъ опинились коло гарного домка, вкрытого дикимъ виноградомъ; затыльнй вѣкна ёго выглядали на ставъ.

— Бачите, якій то гарный домокъ! Се одиноке поетичне мѣсце въ Баранячѣй-Головѣ.

— Що жь то за дѣмъ?

— Тутъ давнѣйше була шкѣлка. Сѣльскі дѣти учились тутъ читати, коли ихъ батьки-матери були въ поли. Татусь умысне на то казавъ збудувати сей дѣмъ.

— А теперъ що въ нѣмъ?

— Теперъ тамъ стоять бочки зъ горѣлкою...

На тѣмъ урвала бесѣду, бо дѣйшли до великой калюжи; въ нѣй лежало кѣлька свиней, „справедливо такъ названыхъ за свое нехлюйство“. Щобъ обѣйти тую калюжу, треба було пройти поузъ хату Рѣпы, отъ и пѣшли туды.

Била ворѣтъ на колодѣ сидѣла Рѣпова, лѣктами обперлася въ колѣна, а лицемъ на руки. Лице си було блѣде

и наче закаментае, очи червоні, поглядъ мутный и безмысно устремленный кудысь далеко.

Рѣпова не почувала навѣтъ прохожихъ, та панночка заразъ запримѣтила ѣй и промовила :

— Добрый вечеръ, Рѣпово !

Рѣпова встала, приблизилась, вклонилась въ ноги паннѣ Ядвиѣ и паничеви Викторови и заразъ розплакалась.

— Що то зъ вами, Рѣпово ? — спытала панна.

— Ой, ягѣдка моя золота, збронько моя ясна ! може менѣ тебе самъ Богъ зсылае ! Заступись ты за мене, потѣхо наша !

И почала Рѣпова оповѣдати цѣлу справу, перецлѣтаючи оповѣданье поцѣлунками рукъ панночки, а радше еи рукавичокъ, котрѣ тѣлько плямила слѣзами. Панна Ядвига дуже заметушилась : выразно було видко клопѣтъ на еи гарнѣмъ, поважнѣмъ личку ; сама не знала, що почати, ажъ нарештѣ вымовила несмѣливо :

— Що-жь я вамъ поможу, моя Рѣпово ? Менѣ васъ дуже жаль. Справдѣ... що я можу вамъ порадити.. Впрочѣмъ идѣтъ до татуся... може татусь... Ну, бувайте здорові, Рѣпово...

Сказавши се, панна Ядвига пѣдняла ще выше мигдалову сукню, ажъ надъ черевичкомъ блыснула бѣла съ синими смужками панчѣшка, потѣмъ пѣшла дальше съ паномъ Викторомъ.

— Нехай тебе Богъ благословить, квіточко моя прекрасна ! — промовила ѣй въ слѣдъ Рѣпова.

По сѣй пригодѣ панна Ядвига посоловѣла, а пану Викторови здалось навѣтъ, що бачить слѣзу въ еи оцѣ ; отожь абы розбгнати сумъ, заговоривъ про Крашевского и про иншій меншій вже рыбы литературного моря. И середъ розмовы, що ставала що разъ жвавѣйшою, скоренько забули обоє про ту „немилу пригуду“.

— До двора ! — сказала собѣ Рѣпова за той часъ. — Та тожь менѣ треба було перше всего туды пѣйти. Ухъ, та й дурна жъ я, дурна !

VIII.

Въ дворѣ бувъ ганокъ оброслый виноградомъ, зъ видомъ на подвѣрье и на дорогу обсажену тополями. На ганку лѣтомъ панство пили по обѣдѣ каву. Сидѣли й теерь тамъ, а зъ ними разомъ отецъ деканъ Уляновскій, отецъ Чижикъ и ревизоръ горалень Столбицкій. Панъ Скорабіевскій, чоловікъ досыть товстый и червоный, зъ великими вусами, сидѣвъ на крѣслѣ и смаливъ люльку, панъ Скорабіевска наливала чай, а ревизоръ, — вѣнь бувъ скептикъ, — посмѣшкывався зъ старенького декана.

— Отъ, отче декане добродѣю, розкажѣть намъ о тѣмъ славнѣмъ бою, — говоривъ ревизоръ.

А деканъ приложивъ руку до уха и пытає :

— Га?

— О бою! — повторивъ ревизоръ голоснѣйше.

— Га? о бою? — дочувъ деканъ и немовъ задумавшись, почавъ щось шепотѣти самъ до себе и дивитись въ гору, наче щось собѣ пригадуючи. Ревизоръ наставився уже до реготу, всѣ ждали оповѣданя, хочъ ёго уже зо сто развѣ чули, бо все тягли старенького, щобъ ёго розказувавъ.

— Що? — почавъ отецъ деканъ — я ще тогдѣ бувъ сотрудиномъ, а парохомъ бувъ отецъ Гладись... добре кажу... отецъ Гладись. Той самъ... вѣнь закристию переставивъ... А, вѣчный упокой!... Отъ заразъ по литургіи кажу: отче добродѣю! А вѣнь пытає: що? Менѣ здаєся, що то щось зъ того буде, кажу. А вѣнь каже: и менѣ здаєся, що то щось зъ того буде. Дивимось: ажъ тутъ зъ-за вѣтряка вывѣдять на коняхъ, то пѣхотою, а тамъ прапоры, гарматы. Такъ я заразъ погадавъ собѣ: ого! Ажъ тутъ и зъ другого боку... вѣвцѣ? — гадаю, а то не вѣвцѣ, але кавалерія! Якъ тѣлько сихъ зуздрѣли, такъ: стѣй! а ти такожь: стѣй! А тутъ зъ лѣса якъ не вылетитъ кавалерія, тогдѣ сѣ въ право, тѣ въ лѣво, сѣ въ лѣво, тѣ за ними. Тогдѣ видять: трудно! отже й собѣ-жь на нихъ. Якъ почнуть стрѣляти! — а за горою знову щось блысло. Чи вы, отче, видите? — кажу, а парохъ каже: вижу. А тамъ уже гукають зъ гарматъ, зъ карабинѣвъ;

тї до рѣки, сї не пускають, сей того, той тамтого!... що сї черезъ якїйсь часъ горою, то зновъ тї. Гукъ! дымъ! — а потому на багнеты! Але заразъ менѣ здалось, що сї уже ослабають. Отче добродѣю, кажу, тї горою! А вѣнь каже: и менѣ здавсь, що горою. Ледви я договоривъ, а сї въ ноги!... тї за ними... Тогдѣ ихъ топяти, вбивати, брати въ неволю... и думаю: заразъ конецъ.. Але де тамъ! те.. кажу... що то я мавъ казати?... ну!

Тутъ старенькій махнувъ рукою, опутився глубше въ фотель, и наче заглубився въ думакъ, лишь голова тряслась ёму дужче, якъ звычайно, и очи ще больше выбѣгли на верхъ.

Ревизоръ ажъ заплакався вѣдъ реготу.

— Отче добродѣю! — запытавъ — хто-жь съ кимъ бився, де и коли?

А деканъ руку до уха и пытае:

— Га?

— Просто знемагаю вѣдъ смѣху, — сказавъ ревизоръ до пана Скорабіевскаго.

— Може сигаро?

— А може кавы?

— Нѣ, не можу вѣдъ смѣху.

Смѣялись и панство Скорабіевскї за-про кречнѣсть для ревизора, хочъ того оповѣданя мусѣли слухати що недѣлѣ. Середъ загальнои веселости нагле зъ-за ганку обзавався тихій, зляканный голосъ:

— Слава Иусу!

Панъ Скорабіевскїй заразъ вставъ, вышовъ зъ ганку и спытавъ:

— А хто тамъ?

— Се я, Рѣпова.

— Чого?

Рѣпова склонилась, на скѣлько можна було зъ дитиною, и припала до дѣдичевыхъ нѣгъ:

— За порадою, ясныи пане, и за милосердіемъ!

— Моя Рѣпова, дайте вы менѣ хочъ у недѣлю спокѣя! — перебивъ вѣ панъ Скорабіевскїй такъ напруго, немовъ-бы то Рѣпова кожного будного дня налазила до него. — Ба-

чите-жь, у мене теперь гостѣ. За-для васъ я ихъ не покину...

— Я зажду...

— Ну, то ждѣть. Я жь на двоє не розбѣрвуся.

Промовиши се, пань Скороабѣвскій воунувъ свое пузо назадъ у ганокъ, а Рѣпова подалась ажъ до огородовыхъ кратъ и покѣрно стала бияти ихъ. Але пришлось ѣй ждати довго. Панство забавлялись собѣ розмовою, а до ви уха долѣтали веселі смѣхи и дивно хапали ѣв за сердце, бо не до смѣху було ѣй, небожѣ. Потому повернули паничъ Викторъ съ панною Ядвигою и всѣ пѣшли до покоѣвъ. Сонце поволи котилось до заходу. На ганокъ вышовъ локайчукъ Ясь, котрого пань Скороабѣвскій все называвъ: „одинъ зъ другимъ“, и почавъ лагодити до чаю. Змѣнивъ скатерть, поставивъ филижанки и почавъ зъ брязкотомъ кидати въ нихъ ложечки. Рѣпова ждала и ждала. Приходило ѣй въ голову, чи не пѣйти-бъ до дому а сюды навѣдатись пѣзнѣйше, та боялась, щобъ потѣмъ не спѣзнитись; тожь присѣла пѣдъ плотомъ на траву и дала дитинѣ ссати. Дитина нассалась и заснула, та якнмь нездоровымъ сномъ, бо вже зъ ранку була якась хора. Рѣпова такожъ почувала, що ѣв то жаромъ то холодомъ проймає вѣдъ головы до нѣгъ; часомъ брали ѣв таки добрі судороги, та она не вважала на те, а терпѣливо ждала.

Поволи ѣ стемнѣло и на небѣ збйшовъ мѣсяць. До чаю було вже все налагоджено, въ ганку горѣли лампы, але панство не выходило, ба панна грала на фортепянѣ. Рѣпова пѣдъ кратами почала мовити „Богородице Дѣво“ а потѣмъ розмѣрковувала собѣ, якъ то поратує ѣв пань Скороабѣвскій. Она сама не знала, якъ, тѣлько розумѣла, що пань, звычайно пань, знаєсь и съ комисаремъ и съ старостою; абы лишь одно слово сказавъ, якъ то оно сталося, то, дастъ Бѣгъ, лихо ѣ перемѣняться. Що то? — думала, — нехай чи Золзикевичь, чи вѣйтъ спробує суперечити, то вже пань знати-ме, де йти глядати правды. „Пань усе бувъ добрый и для людей милосердный, — думала собѣ, — вѣнъ мене такъ не полишить“. И правду собѣ казала, бо пань Скороабѣвскій дѣйстно бувъ чоловіккъ людяный. Дальше пригадала собѣ, що ѣ до Рѣпы вѣнъ бувъ усе ласкавый; дальше, що ви по-

жбйна мати выкормила панну Ядвигу, — отъ и вбдвага вступила въ еи сердце. Те, що ждала вже кблька годинь, здалося їй чимсь такимъ натуральнымъ, що те їй навѣтъ на гадку не сплыло. Тымъ часомъ панство вернулись на ганокъ. Рѣпова бачила крбзь листья винограду, якъ панночка зъ сръбного чайника наливала „гарбату“, чѣ, якъ покбйниця мати Рѣповои казала, „таку запашну воду, що тобѣ вбдѣ неи въ цѣлому ротѣ пашить“. Потбмъ цѣли дѣ вѣ, розмовляли и весело смѣялися. Ажъ тогдѣ прийшло Рѣповбй въ голову, що въ паньскому станѣ все ббльше щастя, нѣжъ въ простбмъ, и сама не знала, вбдѣ чого слѣзы покотились їй по лицю. Та тї слѣзы скоренько змѣнило друге почутье, бо ото на ганокъ „одинъ зъ другимъ“ вынѣсь полумиски зъ чимсь горячимъ, бо йшла пара; тогдѣ Рѣпова пригадала собѣ, що она голодна, бо обѣду не мбгла взяти и въ ротѣ, а ранкомъ тблько трошки молока напилася.

— Охъ, якъ бы менѣ дали хочъ кбсточку обгрызти! — подумала собѣ, и знала, що певно дали-бъ, и не тблько кбсточку, та не смѣла просити, абы не навприкрятись и не лѣзати въ очи при гостяхъ, — панъ може й розгнѣвався-бы за те.

Наконецъ скблчилася и вечеря. Рѣвизоръ поѣхавъ заразъ, а черезъ пбвъ години послѣ и оба панъ-отцѣ сѣдали вже на двбрску брычку. Рѣпова бачила, якъ панъ подсаджувавъ декана, то й подумала, що вже наспѣла пора и наблизилась до ганку.

Брычка рушила, панъ навздогбидѣ крикнувъ вбзникови: „А переверни тамъ на гребли, то я тобѣ переверну!“ Потбмъ поглянувъ на небо, видко хотѣвъ розпбзнати, яка на завтра буде погода, нарештѣ доглядѣвъ у темрявѣ бѣлу сорочку Рѣповои :

— А хто тамъ?

— Рѣпова.

— А, то вы? Ну, скоренько, кажѣть, чого вамъ, бо вже пбзно.

Рѣпова зновъ розказала геть усе; панъ слухавъ и тблько шхкавъ зъ файки весь часъ, а потбмъ и каже:

— Любї вы мои! Я помбгъ-бы вамъ зъ охотою, коли-бъ

могъ, але я давъ собѣ слово, що не буду мѣшатися въ громадскій справы.

— Я знаю, ясный пане дѣдичу, — говорила тремтючимъ голосомъ Рѣпова, — але я думала собѣ, може ясный дѣдичъ змилосердиться надо мною...

Тутъ ви голосъ урвався.

— Все то дуже добре, — сказавъ панъ Скоробівскій, — але що-жь я можу зробити? Я свого слова за-для васъ ломати не можу, а до старосты за вами ѣздити не буду, бо вѣнь вже й такъ каже, що я не даю ёму спокою своими власными справами... Вы маєте свою громадку зверхвѣсть, а якъ она вамъ не порадить, то до старосты знаєте дорогу такъ само якъ и я. Що то я хотѣвъ казати, моя Рѣпова? Ну, идѣть собѣ зъ Богомъ!

— Спаси-Бѣгъ! — оббзвалася глухо молодиця, обнявши ёго ноги.

IX.

Рѣпа, якъ выйшовъ изъ хлѣва, пѣйшовъ не до дому, а просто въ коршму. Звѣстно, мужикъ въ горю пѣе. Зъ коршмы, по тѣй-же думцѣ, що й Рѣпова, пѣшовъ до пана Скоробівского и зробивъ катъ зна' що.

Чоловѣкъ нетверезый не тямить, що говорить. Отже Рѣпа бувъ напругий, а коли вѣдъ пана почувъ те саме, що й Рѣпова, о принципѣ „нейнтервенци“, — то не то що — звычайно якъ простакъ, зъ роду вже тупоумный — не зрозумѣвъ того високо дипломатичного приципу, але ще й оббзався грубо, — такожь прикмета простакѣвъ, — и за те знайшовся за дверми.

Коли прийшовъ до хаты, самъ сказавъ жѣняцѣ:

— Бувъ я въ дворѣ.

— И не спромѣгся нѣчого?

А вѣнь кулакомъ въ стѣль:

— Пѣдпалити-бъ ихъ бѣсовыхъ сынѣвъ!

— Мовчи гульвѣсо! Що тобѣ панъ сказавъ?

— Справивъ мене до старосты. А щобъ ёго..

— Бачъ! Треба хѣба йти до Ословиць.

— Поѣду до Ословиць, — сказавъ Рѣпа зъ гнѣвомъ, — и покажу ёму, що оббѣдется безъ нѣго!

— Не ты поѣдешъ, мѣй сердечный небораче, а я сама. Ты якъ напѣшешъ, заразъ стаешъ задиракою. И тѣлько ще оббльше лиха наробишь.

Рѣпа зъ початку було не хотѣвъ на те податись, але заразъ по полудни пѣшовъ до коршмы заморити хробака, на другій день такъ само; а жѣница, й не пытаючи вже, лишила все на Божу волю и въ серѣду, взявши дитину зъ собою, пѣшла до Ословиць.

Кѣнь бувъ потрібенъ при господарцѣ, то она й пѣшла пѣшки, досвѣта, бо до Ословиць були три добрѣ милѣ. Думала, може по дорожѣ зустрѣне добрыхъ людей, то й пѣдвезуть, бодай на полудрабку. Та не зустрѣла нѣкого. Въ раній обѣды змучена сѣла пѣдъ лѣсомъ, зѣла окрасць хлѣба и кѣлька покладкѣвъ, що мала съ собою въ кошелику, и пѣшла дальше. Сонце починало припѣкати. Она зустрѣла Гершко арендаря зъ Врацана, що вѣзъ въ клѣткахъ гуся на продажъ у мѣсто, и почала проснитись, щобъ взять вѣ на вѣзъ.

— Зъ радою душею, моя Рѣпово, — вѣдповѣвъ Гершко, — але тутъ така вага, що кѣнь мене самого на силу тягне. Дасте золотого? — то пѣдвезу.

Тогдѣ ажъ пригадала собѣ, що мала тѣлько одну шбетку; хотѣла дати вѣ жидови, але вѣнъ вѣдказавъ:

— Що? шбетку? И того на дорожѣ не знайдешъ, и то грошѣ! тѣь, тѣь! — Сказавши се, Гершко луснувъ бато-гомъ коня и погнавъ.

Спека ставала що - разъ ббльше и пѣтъ зъ Рѣповою ллявся цюркомъ; та она крѣпилася и спѣшила яко мога, и за годину опѣсла прибувала вже до Ословиць.

Хто знае, якъ слѣдъ, географію, то памятае, що якъ вѣздити вѣдъ Баранячон-Головы, треба переѣздити поузь костель по Реформатахъ, де колисъ бувъ чудотворный образъ Матери Божою, а ще й теперъ у недѣлю або свято сидить тамъ цѣла вулиця старцѣвъ и верещить на все горло. Нынѣ бувъ буддень, то пѣдъ парканомъ сидѣвъ всего одинъ дѣдъ, за те выставлявъ зъ пѣдъ лахмѣтя голу ногу безъ пальцѣвъ

и, тримаючи въ рукахъ покрывку зъ коробки водъ шварцу, выводивъ :

„Свата, чудесна
Дѣво небесна!“

Запримѣтивши прохожого, перестававъ спѣвати, а высуваючи ще дальше ногу, починавъ кричати, наче зъ нѣго хто шкуру деръ :

— Душечки милосердніи! Подайте калѣць несчастному! Господь милосердный зблизе на васъ свою ласку, куды лишь поступитесь!

Рѣпова, побачивши ёго, розвязала зъ хустки свою шбстку и наблизившись, спытала :

— Маєте пять грошей?

Хотѣла дати ёму тѣлько гроша, але дѣдъ, почувши шбстку въ рукахъ, гей-же вѣ лихословити :

— Жалуете шбетки Господу Богу? Пожалуетъ-жь Пань-Богъ и вамъ свои помочи! Идѣть до чорта, поки я ще добрый!

Рѣпова тѣлько промовила до себе :

— Най то буде на хвалу Божу! — и пѣшла дальше.

Ажь якъ прийшла на базарь, — такъ злякалась. Легко було зайти до Ословиць, а заблудитись въ Ословицяхъ ще лекше. Мѣсто — то не жарты! Прийдешъ у яке село не знакове, и то мусишь розпытувати, де хто живе, а що-жь уже въ такихъ Ословицяхъ! „Я тутъ заблуджу, якъ у лѣсѣ“ — подумала Рѣпова. Не було иншов рады, якъ розпытуватись людей. За комисаря допыталась хутко, та якъ прийшла до ёго хаты, довѣдалась, що поѣхавъ у губернію. Про старосту сказали ёй, що треба ёго шукати въ староствѣ. Ге! а староство де?

Ой, дурна, дурна жѣвка! Та вѣ Ословицяхъ же, не де инде!

И шукала она въ Ословицяхъ староства, шукала, шукала. Наконецъ бачить: стоить якась палата, велика ажь страхъ, а передъ нею брычокъ, возбѣвъ, бѣдокъ жидѣвскихъ — цѣла валка! Рѣповѣй здалось, що то якій вѣдпусть.

— А де тутъ староство? — запытала она якогось у фрацѣ, схопивши ёго за ноги.

— Та ты жь, жѣвка, стоишь передъ нимъ.

Насмѣлилась и увѣйшла въ палату. Дивиться зновъ : а тамъ повно сѣней, на праворучь дверѣ, на лѣворучь дверѣ, дальше ще дверѣ и дверѣ, а на кожныхъ дверяхъ щось написано. Рѣпова перекрестилась, несмѣливо та потихеньки вбѣхлила заразъ першій дверѣ и опинилась въ якбійсь великій комнатѣ, передѣленой штахетками.

За штахетками сидѣвъ якійсь у фрацѣ зъ золотыми гувзиками и съ перомъ за ухомъ, а передъ штахетками стояла сила всякихъ панбѣвъ. Паны платили и платили, а той у фрацѣ смаливъ сигарки, писавъ квитки и подававъ панамъ. Кто взявъ квитокъ, то й выходивъ. Тогдѣ Рѣпова подумала, що тутъ треба платити и пожалувала за своєю шбсткою. Зъ великою несмѣливостю приступила она до кратокъ.

Але тамъ на неи нѣхто й не глиппе. Стоить Рѣпова, стоить ; минае зъ година, одній входять, другій выходять, годинникъ за штахетками токоче, а она стоить. Наконецъ зробилось якось рѣдше, а то й нѣкого не стало. Урядникъ сѣвъ за ёстоломъ и почавъ писати. Тогдѣ Рѣпова насмѣлилась оббзватись :

— Слава Исусу Христу!

— Чого тамъ ?

— Ясный пане старосто!...

— Тутъ каса!

— Ясный пане старосто!..

— Тутъ каса! кажу жъ вамъ.

— А де-жь староста ?

Урядникъ другимъ кѣнцемъ пера показавъ на дверѣ :

— Тамъ !

Рѣпова выйшла зновъ у сѣни. Тамъ ? Ба ! але де ? Дверѣ скрѣзь, не злѣчати ! въ якій тутъ ити ? Нарештѣ бачить, що мѣжь всякимъ людомъ, що вештається то сюды, то туды, стоить простый чоловѣкъ зъ батогомъ у руцѣ. Она заразъ до него :

— Дядьку !

— А чого ?

— Звѣдки вы ?

— Зъ Вепрѣвки. А хйба що ?

— Де тутъ староста ?

— Чи я знаю ?

Потѣмъ спытала ще якогось зъ золотыми гузиками, тѣлько не у фрацѣ и съ продертыми лѣбтями. Той не схотѣвъ навѣтъ еи слухати, промовивъ тѣлько :

— Не маю часу!

Рѣпова зновъ увѣйшла въ першій-красшій дверѣ, а бѣ-долашна не знала, що на тыхъ дверехъ стояло паписано: „Особамъ, що не належать до складу уряду, не вѣльно входити“. Она до складу уряду не належала, а читати не умѣла.

Тѣлько шо вѣдчинила дверѣ, дивитися: комната пуста; пѣдъ вѣкномъ лавка, на лавцѣ сидитъ якійсь и дрѣмае. Дальше видно дверѣ въ другу комнату, въ нѣй ходять паны у фракахъ та мундурахъ.

Рѣпова наблизилась до того, шо кунявъ на лавѣ; мала до нѣго трохи смѣливости, бо чоловікъ выглядавъ простымъ и мавъ на вытягненихъ поперѣдъ себе ногахъ дѣравіи чоботы.

Торкнула ёго за плече.

Вѣнъ якъ збреться, глянувъ на неи, та якъ крикнѣ:

— Не вѣльно!

Молодиця въ ноги, а вѣнъ за нею дверима трѣсь!

Вже третій разъ въ тыхъ самыхъ сѣняхъ.

Сѣла пѣдъ якимись дверима и намѣрилась, съ терпеливостью правдиво мужицкою, сидѣти тутъ хочъ до кѣнца свѣта. „А прецѣнь може хто й запытае!“ — думала собѣ. Не плакала, тѣлько терла очи, бо свербѣли, и бачилось їй, шо всѣ сѣни зѣ всѣми дверми починають крутитися разомъ.

А тутъ люде коло неи то въ лѣво, то въ право, дверима лусъ! трѣсь! Говорять мѣжъ собою, чути: тара! бара! якъ на ярмарку.

На послѣдокъ Богъ змилувався надъ нею. Зъ тыхъ дверей, пѣдъ котрыми сидѣла, выйшовъ статочный шляхтичъ. Она ёго никола бачила въ костелѣ у Врацанѣ. Вѣнъ спотыкнувся на неи та й запытавъ :

— А вы, жѣвнѣчко, чога тутъ сидите? га?

— До старосты...

— Тутъ геометерь, не староста.

Шляхтичъ показавъ на дверѣ далеко въ сѣняхъ:

— Тамъ, де ота зелена табличка, га? Але не йдѣть до

нёго, бо ёму нѣколи, га? Заждѣть ёго тутъ, вѣнъ муенъ нти сюды.

Шляхтичъ пѣшовъ дальше, а Рѣпова глянула за нимъ такимъ поглядомъ, наче за своимъ ангеломъ-хранителемъ.

Однакъ довелось ѣй ще довго ждати, ажъ нарештѣ дверѣ зъ зеленою табличкою вѣдчинилися съ трѣскотомъ, выйшовъ зъ нихъ не молодой уже чоловікъ въ униформѣ и йшовъ сѣньми дуже поспѣшно. Ой! заразы можна було пѣзнати, що то староста, бо за нимъ на-выпередки бѣгло кѣлькохъ просителѣвъ, забѣгали ёму то зъ сѣго, то зъ того боку, а до уха Рѣповои долѣтали клики: „Пане старосто, добродѣю!“ „Одно словечко, пане старосто!“ „Ласкавый старосто!“ Та вѣнъ не звертавъ уваги и йшовъ дальше. Рѣповѣй зъ самого погляду на нёго потемнѣло въ очахъ. „Що Богъ дасть!“ — промигнуло ѣй въ головѣ, выскочила на-середь сѣней, впала на колѣна и пѣднявши руки въ гору, загородила ёму дорогу.

Споглянувъ, ставъ; цѣла процесія затрималась передъ нею.

— А се-жь що? — спытавъ.

— Пресвятыи старо — —

И не могла дальше, злякалась такъ, ажъ голосъ ур-вався ѣй въ гортанцѣ, языкъ коломъ ставъ.

— Чого?

— О, о! то... то... за... бра-анку..

— Що-жь таке? До вѣйска хотять васъ взяти? га? — спытавъ староста.

Просителѣ заразы гуртомъ въ смѣхъ, абы пѣдтримати добрый гуморъ старосты, та вѣнъ заразы до тыхъ своихъ дворянъ:

— Прощу, прощу тихо!

А потѣмъ въ нетерпячѣ до Рѣповои:

— Скорше бо! чого? бо нѣколи.

Та Рѣпова вѣдъ смѣху панѣвъ до крыхты згубила память и тѣлько безъ звязи бурмотала: — Буракъ! Рѣпа! Рѣпа! Буракъ! охъ!..

— Мабуть пiana! — промовивъ одинъ зъ панѣвъ.

— Полишила языкъ въ хатѣ! — додавъ другий.

— Чого-жь хочете? — повторивъ ще зъ ббльшою нетерпячкою староста. — Вы пьянй, чи що?

— Охъ, Иусе, Маріе! — скрикнула Ръпова, почувавочи, що остання соломинка, за яку хапалась, выпорскуе вѣ зъ рукъ.

— Пресвятый старо — —

Але ёму справдѣ було нѣколи, бо вже и списки почались и всякихъ дѣлъ въ повѣтѣ была сила, впрочѣмъ и договоритися зъ жѣнкою не мѣгъ, то тѣлько махнувъ рукою и сказавъ:

— Горѣлка! горѣлка! А жѣнка молода й гарна...

Потѣмъ до Ръповои такимъ голосомъ, що она мало крѣзь землю не провалилась:

— Якъ вытверезишся, то свою справу подай до громады, а громада нехай подасть менѣ!

Поспѣхомъ пѣшовъ дальше, а просителѣ за нимъ, поновляючи: „Пане старосто, добродѣю!“ „Одно словечко, пане старосто!“ „Ласкавый старосто!“

Сѣни спустѣли; стало въ нихъ тихо, тѣлько дитина Ръповои почала верещати. Ръпова прокинулась наче зъ сну, встала, пѣдняла дитину и почала приспѣвувати вѣ якимсь не своимъ голосомъ:

— Аа! аа! аа!

Потѣмъ вышла зъ палаты. На дворѣ небо заволокло хмарами: на краяхъ круговиду гремѣло.

Въ воздухѣ стояла спека.

Що дѣялося въ души Ръповои, коли она, вертаючись до Баранячої-Головы, йшла поузъ костелъ, — того не берусь описувати. Охъ, коли-бъ щось подѣбно зустрѣло панну Ядвигу, ажъ тогдѣ написавъ-бы я сензаційный романъ и пѣднявся-бъ переконати нимъ найзавязтѣйшихъ позитивистѣвъ, що на свѣтѣ е ще идеальнй душѣ. Але у панны Ядвиги кожне вражѣнье дѣйшло-бъ до свѣдомости своєї: болѣтнй судороги душѣ выявились-бы въ не меньше болѣтныхъ а за тымъ и дуже драматичныхъ думахъ и словахъ. Отой блудный кругъ, глубоке а претяжке почутье непорядности, немочи та насилья, ота роля листка середъ бурѣ, глухе пѣзнанье, що нѣ вѣдки порады и помочи, нѣ зъ землѣ, нѣ зъ неба, — все те певно

натхнуло-бы панну Ядвигу до якогось дуже одушевленого монольога, и менъ треба-бы було тѣлько списати ёго, щобъ здобути собѣ славу.

А Рѣпова? Сей простый нарѣдъ, коли терпѣть, то тѣлько терпѣть и нѣчого бѣльше. Рѣпова въ твердѣи руцѣ недолѣ тѣлько поглядала такъ, якъ та пташка въ мукахъ у свавѣльной дѣтворы. Ишла напередъ, вѣтеръ ѣвъ гнавъ, пѣтъ котился зъ чола — и бѣльше нѣчого. Часомъ тѣлько, коли дитина, що була хора, вѣдкрывала уста и починала дыхати наче-бъ мала заразъ кѣнчати, промовляла до неѣ : „Ивасю, Ивасечку мѣи сердечный!“ и притискала материнскѣи уста до розпаленого чола дитины. Минула наконецъ костель по Реформа-тахъ и выйшла далеко въ поле. Нагле зупинилась, бо на зустрѣчь ѣи ишовъ якѣйсь пьяный.

Хмары, котились по небѣ що-разъ густѣйшѣи, а въ нихъ клеткѣло щось, наче буря; вѣдъ часу до часу блискало, але пьяный не пытавъ: розпустивъ по вѣтрѣ полы сукманы, накрививъ шапку на вухо и загаяючись то въ лѣво то въ право, спѣвавъ :

Пошла Дода
До города
Пастернаку копать, —
А я Доду
Кѣмъ въ ногу, —
Дода утѣкать!
У-у, ду!

Уадрѣвши Рѣпову, ставъ, розставивъ руки и ще дужче выкрикавъ :

А я жита не жала,
Въ бороздонцѣ лежала!

И хотѣвъ ѣвъ схопити въ обѣимы, але Рѣпова, злякавшись за дитину и за себе, вѣдскочила въ бѣкъ; пьяный за нею, та якъ бувъ пьяный, то ѣи покотился. Правда, заразъ збрався, але не гонивъ за нею, тѣлько вхопивши камѣнь, пу- стивъ нимъ на vzdогнѣцѣ, ажъ у воздухѣ засвистѣло.

Рѣпова почувла бѣль въ головѣ, заразъ запоморочило ѣвъ, — она присѣла. Але подумала собѣ тѣлько одно слово „дитина“ и почала втѣкати дальше. Затрималась вже ажъ коло хреста, а оглянувшись побачила, що пьяный бувъ вѣдъ неѣ уже зъ на пѣвъ версты и заточуючись ишовъ къ мѣстови.

Въ тѣй хвилѣ она почувала якесь дивне тепло на шиѣ, взялася рукою а потому глянувши на пальць побачила кровь.

Ѣй потемнѣло въ очехъ и згубила память.

Прокинулась оперта плечима объ хрестъ. Зъ далека надъздивъ кабріолетъ зъ Осцѣшина, а въ нему молодой панъ Осцѣшиньскій зъ гувернанткою зъ двора.

Панъ Осцѣшиньскій не знавъ Рѣповою, а она ёго знала зъ костела. Хотѣла летѣти до кабріолета и просити пѣдъ милый Бѣгъ, щобъ хочъ дитину взяли и сховали вѣдъ тучѣ; пѣддвинулась була навѣтъ на ноги, та не могла йти.

Тымъ часомъ молодой панъ порѣвнявся зъ нею и побачивши незнакому молодцю, крикнувъ :

— Молодице! молодице! Сѣдайте!

— А нехай вамъ Господь...

— Але на землю! на землю!

О, то бувъ смѣхотворецъ! — звѣстный на всю околицю, той молодой панъ Осцѣшиньскій. Вѣнъ такъ зачѣпавъ дорогою всѣхъ, то такъ само пожартувавъ и зъ Рѣповою, а потѣмъ заразъ пѣгнавъ дальше. До уха Рѣповою долѣтали смѣхи ёго и гувернантки; потѣмъ побачила, якъ обою почали цѣлуватись, наконецъ щезли разомъ съ кабріолетомъ въ темрявѣй далечи.

Рѣпова осталася сама. Та не даромъ то кажуть: „жабы и бабы й сокирою не добьешь!“ За яку годину пѣднялась зновъ и, хочъ ноги угнались пѣдъ нею, пѣшла дальше.

— Боженьку милый! що Тобѣ винна ся дитинка, рыбонька золотая! — промовляла тулячи до груди хорого Ивася.

Потому, видно, схопила ѣѣ горячка, бо почала бурмотати, наче пана :

— Въ хатѣ крыска порожня, а мѣй съ карабиномъ на вѣйну пѣшовъ...

Вѣтеръ збрвавъ ѣй очѣпокъ зъ головы, гарній косы еи розсыпались по плечехъ и почали маяти на вѣтрѣ. Наразъ блынуло: грѣмъ ударивъ такъ близько, що духъ сѣрки пахнувъ на нею и она ажъ присѣла. Та се ѣѣ довело до памяти, скрикнула: „Святъ, святъ!“ Глянула на небо: оно було розбурхане, нѣмилосердне, скажене. Она почала трем-

тучимъ голосомъ читати : „Да воскреснетъ Богъ“. Якійсь зловѣщій мѣданный вѣдблескъ падавъ зъ хмарь на землю.

Рѣпова убѣйшла въ лѣсъ, а въ лѣсѣ было ще темнѣйше, ще страшнѣйше. Въ ряды-годы зрывався нагле шумъ, наче переляканй сосны гомонѣли мѣжь собою глухимъ шепотомъ : „Що то буде! Бога ради!“ Потому зновъ ставало тихо. часомъ знову въ гущавинѣ лѣсовѣй розлягався якійсь голосъ. Рѣпову ажъ морозомъ обсыпало, що то може „нечистый“ регочеться у баюрахъ, а отъ може за хвилинку з'явиться цѣле чортове весѣля. „Кобы черезъ лѣсъ, кобы черезъ лѣсъ! — думала собѣ, — а тамъ заразы за лѣсомъ млынъ и хата Ягодиньского мѣрошняка!“ Бѣгла зъ останной силы, ловлячи засмаглыми устами воздухъ.

А тымъ часомъ надъ ви головою вѣдчинились небеснй спусти. Дошь зъ градомъ полився якъ зъ вѣдра. Вѣтеръ рванувъ съ такою силою, що ажъ дерева гнулись до землѣ. Лѣсъ заволокло туманомъ, парюю, хвилями дошу. Дороги аяв задрѣти, а тутъ деревья вються по земли, скриплять, гудуть. Чути, якъ трѣщитъ галузя... Темно!

Рѣпова почула, що слабне.

— Рагуйте! люде! — крикнула слабымъ голосомъ, та нѣкто того не чувъ. Вѣтеръ угнавъ ѣй голосъ назадъ у горло и захопивъ духъ. Тогдѣ она вже зрозумѣла, що дальше не поїде.

Скинула зъ себе хустку, розгорнула свиту, запаску, роздягнулась майже до сорочки и закутала дитину. Потѣмъ запримѣтила недалечко плакучу березу, пѣдповзла до неи мало-що не рачки, зложила дитину пѣдъ гущавину, сама-жь упала была неи.

— Боже! приими мою душу! — промовила стиха и склепила очи.

Буря ревѣла ще якійсь часъ, наконецъ уляглась. Але стало вже темно, крѣзь прѣрвы хмарь почали выблискувати зорѣ. Пѣдъ березою бѣлѣла нерухома постать Рѣповой.

— Ньо! — розлягся чийсь голосъ середъ темрявы.

За хвилю далеко десь затуркотѣвъ вѣзъ и кѣньскй копыта залопотѣли по калюжахъ.

То Гершко, арендаръ зъ Врацана, спровавши гуси въ Ословицяхъ, вертався на нѣчь до дому.

Запримѣтивши Рѣпову злѣвъ изъ воза.

Х.

Гершко зъ Врацана забравъ бувъ Рѣпову зъ пѣдъ березы и вѣзъ ѣѣ у Баранячу-Голову. На дорозѣ здыбався зъ Рѣпою, що выѣхавъ возомъ на зустрѣчъ жѣнки, побачивши, що иде буря.

Молодиця пролежала нѣчь и день, а на другій уже встала, бо дитина незужала. Прийшли кумы и обкадили ѣѣ свяченными вѣнками, а потому стара Тисова, ковалиха, вѣдхрещувала недугу, съ ситомъ и чорною куркою въ рукахъ. Дитинѣ заразъ помогло.

За те съ самымъ Рѣпою було що-разъ гѣрше. Почавъ заливатися безъ мѣры горѣлкою и вже не було можна дѣйти зъ нимъ до ладу. Дивна рѣчь: якъ тѣлько Рѣпова прийшла до памяти и заразъ спытала про дитину, — вѣнъ замѣсть пожалувати ѣѣ, оббзався хмуро: „Ты будешь по мѣстахъ уганяти, а дитину лихо вѣзьме. Давъ-бы я тобѣ, якъ бы ты была дитину затратила!“ Оттогдѣ то жѣнцѣ за таку невдяку дуже гѣрко стало; хотѣла докоряти ѣго, та не могла бѣльшь нѣчого вымовити, а тѣлько скрикнула жалѣбнымъ голосомъ зъ пѣдъ самого сердца: „Лавряне!“ и глянула на нѣго крѣзь слѣзы. А чоловікка наче пѣдкинуло зъ скрипѣ, де вѣнъ сидѣвъ. Хвилинку мовчавъ, а потому каже иншимъ уже голосомъ: „Марисю моя! выбачъ менѣ тѣ мои слова, бо бачу, що я тебе скривдивъ“. Промовивши се, зарыдавъ у весь голосъ и давай цѣлувати ѣѣ по ногахъ, а она й собѣ за нимъ плакати. Вѣнъ почувавъ, що такой жѣнки не гѣдень.

Та ся згода була не на довго. Сумъ, що ятрився якъ рана, почавъ заразъ ятрити ихъ одно противъ другого. Коли Рѣпа приходивъ до хаты, чи пьяный, чи тверезый, не говоривъ до жѣнки и слова, а сѣдавъ на скриню и дивився вѣкомъ у землю. Такъ сидѣвъ цѣлыми годинами, наче скаменѣлый. Жѣнка вешталась по хатѣ, працювала якъ и перше, але такожь мовчала. Потѣмъ, коли одно й хотѣло оббзавтись до другого, вже имъ було якось нѣяково. Жили наче въ великѣй уразѣ, а въ хатѣ було глухо, наче въ домовинѣ. Про що жъ було и розмовляти, коли обѣ знали, що вже нема нѣякои рады и що доля ихъ уже скѣпчилася.

Черезъ кѣлька днѣвъ чоловѣкови почали приходити въ голову якійсь злї гадки. Пѣшовъ бувъ до сповѣди до отца Чижики, та той не давъ ёму розгрѣшеня и звелѣвъ прийти на другїй день. А на завтра Рѣпа замѣсть до костела, потягъ до коршмы. Люде чули, якъ вѣнъ зъ-пiana говоривъ, що коли ёму Богъ не допомагає, то вѣнъ запродасть душу чортацѣ, и почали ёго остерегатись. Надъ хатою наче проклони зависли. Люде розпустили язyki, мовъ батоги, и говорили, що вѣйтъ и писарь добре роблять, бо такїй харцизяка тѣлько кару Божу наведе на цѣлу Баранячу-Голову. Ба й на Рѣпову кумоньки почали выгадувати нечуване.

Разъ якось у Рѣпы высохла була криниця. Рѣпова пѣшла по воду передъ коршму, а по дорозѣ чула, якъ дѣтвора говорила мѣжь собою: „Иде солдатка!“ А одинъ хлопчина поправивъ: „Не солдатка то, а чортиха!“ Молодиця, не промовивши й слова, пѣшла дальше, але запримѣтила, якъ дѣти перехрестились. Набрала воды въ коновку и до дому. А тутъ передъ коршмою стоить Шмуль. Якъ побачивъ Рѣпову, вынявъ зъ зуббѣвъ порцелянову люльку, що висѣла ёму на борѣдѣ, та й закликавъ:

— Рѣпово!

Рѣпова зупинилась и пытає:

— Чого вамъ?

А вѣнъ:

— Були вы на судѣ въ громадѣ?

— Була!

— Були вы у пань-отця?

— Була!

— Були вы въ дворѣ?

— Була!

— Були вы въ староствѣ?

— Була!

— И нѣчого не спромоглись?

Рѣпова тѣлько зѣтхнула, а Шмуль зновъ:

— Ни, якї вы дурнї, то вже нѣкого дурнѣйшого въ цѣлѣй Баранячѣй-Головѣ нема! И чого вамъ було тамъ ходити?

— А куды-жь було менѣ йти? — пытає молодиця.

— Куды? — вѣдповѣдає жидъ. — А на чѣмъ стоить угода?

На паперя. Нема паперу, — нема й угоды. Подерти папъръ и на!

— О, разумнй ты! — каже Рѣпова, — якъ бы я ёго мала, давно-бъ ёго подерла!

— Ге! Хйба вы не знаете, що папъръ у писаря? Ну... Я знаю, Рѣпово, що вы у нёго богато можете спромогтись... Вбнть самъ менѣ казавъ: нехай, каже, Рѣпова прийде и попросить мене, а я, каже, папъръ порву и баста!

Рѣпова не сказала нѣчого, тѣлько ухватила коновку за вухо и пѣшла къ мурованцеви, а тымъ часомъ уже на дворѣ змеркалося...

XI.

На небѣ вѣзь повернувся вже дышлемъ внизъ, вже збйшла збрниця, коли дверь Рѣповои хаты рыцнули и Рѣпова тихо убйшла до комнаты. Убйшовши стала якъ вкопана, бо сподѣвалася, що Рѣпа, якъ звычайно, буде почувати въ коршмѣ, а вѣнь сидить пѣдъ стѣною на скрини, кулаками обперся въ колѣна и дивиться въ землю.

На припѣчку догасавъ жаръ.

— Ты де була? — спытавъ Рѣпа понуро.

Замѣсть вѣдповѣсти, она ёму бухъ въ ноги и хлипаючи почала голосити:

— Лаврине! Лаврине! Для тебе то я, для тебе пустилася на соромъ! Обманувъ мене, а потому налаявъ и выгнавъ Лаврине! змилуйся хочъ ты надо мною, мѣй сердечный! Лаврине, Лаврине!

Рѣпа добувъ зъ-за скрини сокиру.

— Нѣ, — промовивъ спокойнымъ голосомъ, — уже тобѣ пришло въ кѣнець, небого! Ты вже розпрощайся съ симъ свѣтомъ, бо бѣльше не бачити-мешъ ёго. Вже ты не будешъ, небого, въ хатѣ сидѣти, а будешъ на цвинтарѣ лежати. Вже ты...

Тогдѣ она глянула на нёго съ перелякомъ.

— Щожь, ты хочешъ мене зарубати?

А вѣнь:

— Ну, Марисько! Не трать даромъ часу; перекрестись, а потѣмъ буде кбенець: навѣтъ не почувшь, небого!

— Лаврине! и ты на правду?..

— Клади голову на скриню..

— Лаврине!

— Клади голову на скриню! — кричавъ уже съ пѣною въ ротѣ.

— Охъ, Боже! Ратуйте! люде! ратуй...

Роздався глухій ударъ, потому стогбнѣ и стукѣтъ головы объ долбвку; потѣмъ другій ударъ, слабшій стогбнѣ; потѣмъ третій ударъ, четвертый, пятый, шестый. На долбвку полилась рѣчка крови. Жаръ на припѣчку погасъ. Корчѣ взяли Рѣпову зъ головы до нбгъ, потѣмъ трупъ ви нагле выпручився и оставъ нерухомо.

Хутко пбеля того широка кровава луна розбрвала темяряву: горѣли двѣрскі будынки.

*

*

*

А теперь, читатель, скажу вамъ щось на ухо. Рѣпы не були-бы взяли до войска. Така угода, якъ була списана въ коршмѣ, не мала потрѣбнои силы. Та, бачите, мужики на такихъ рѣчахъ не знаються, интеллигенція, дякуючи „нейтральности“, такожъ не богато, отже... отже панъ Золякевичъ, що трохи знавъ объ тѣмъ, покладавъ, що дѣло на всякій спосббъ проволочесь а страхъ кине молодицю въ ёго руки.

И не помылывся сей великій чоловікъ.

Спытасте, що зъ нимъ сталося? Що-жь мало статись? Рѣпа, пбдпаливши двѣрскі будынки, пбшовъ було по черзѣ помститись и надъ нимъ, та на крикъ „горить!“ прокинулось уже цѣле село и Золякевичъ збстався цѣлый.

И отсе веде дальше урядъ писаря въ Баранячѣй-Головъ, але теперь мае надѣю бути выбранимъ на судію. Якъ разъ скбичивъ читати „Варвару Убрикъ“ и не покинувъ сподѣватися, що панна Ядвига нынѣ-завтра стисне ёму руку пбдъ столомъ.

Чи здѣйстняться тѣи ёго надѣи, покажеся пбзнѣйше.

НЕЛЛЬО И ПАТРАШЬ.

(З в У і о у.)

I.

Нелльо и Патрашь самі остались на свѣтѣ; сердечна сполучила ихъ дружба.

Нелльо — бувъ то малый Арденецъ, Патрашь — великій Флямандецъ. Оба були въ рѣвнѣмъ вѣцѣ, хочъ Нелльо бувъ ще дитиною, а Патрашь уже постарѣвся. Оба були сиротами, а житѣ свое завдячували оба одному опѣкунови. Се була та перша нитка, що злучила ихъ разомъ, опѣсля-жь бѣльшала и крѣпла чимъ-разъ бѣльше, поки не замѣнилась въ глубоке привязанье.

Жили оба въ маленькѣй хатинѣ, що стояла посередѣ лугѣвъ и долинь на кѣнци фляманского села, на милю вѣдѣ Антверпѣи. На сю оселю складалось близько двадцять хатъ, кожда зъ зелеными вѣконницами, темными дахами и лыскучими мурами. Середѣ села на малѣмъ зеленѣмъ горбочку бувъ млынъ; въ той низкѣй околици було ёго видко вже зъ далека. Вѣнъ колись бувъ помальований червоно; вѣдѣ того часу бѣльше якъ половина вѣку минуло и нынѣ вѣнъ краски сѣро-бурой, счорнѣвъ вѣдѣ негоды, рушась поволи, наче-бъ старбѣсть ёго похилила та гамувала ёго обороты. Однакъ и доси служить вѣнъ цѣлѣй околици; кождый селянинъ уважавъ-бы за грѣхъ нести збѣже де инде, рѣвно якъ грѣхомъ було-бъ щукати де инде богослуженя, а оминати свою

маленьку церковцю, до котрой що-дня кличуть спижевѣ звонь сумнымъ, глухимъ тономъ, якій знаменує всѣ звонь провинцій надреньскихъ.

Два приятелѣ майже зъ дѣточихъ лѣтъ мешкали въ тѣй хатинѣ; довкола неи простягались рѣвинны, хѣба лишъ вѣдѣ пѣвночи виднѣлись вершки катедрь въ Антверпѣи. Въ хатинѣ тѣй живѣ чоловѣкъ вельми убогій; назывався Іоакимъ Даасъ. Бувъ то старый воякъ, що тямивъ богато вѣиъ, а коли покинувъ службу, мавъ лишъ раны; они робили-ѣго неспособнымъ до працѣ. Ёму було вже бѣльше якъ вѣсім-десять лѣтъ, коли дочка ѣго умерла въ Арденахъ та й лишила по собѣ сироту-сынка. Умираючи, просила Іоакима, щобъ опѣкувався маленькимъ Неллемъ. Старый Іоакимъ принявся безъ замѣту за тягаръ выховку хлопця. Дитя се стало ёму небавомъ дорогимъ, милымъ.

Въ глинянѣй лѣпанцѣ, чистѣй якъ мушля, окруженѣй малымъ огородцемъ, жили щасливо дѣдусь и внучокъ, хочъ и дуже бѣднѣй. Нѣколи не було у нихъ достаткомъ поживы, а часомъ и зовѣсімъ не було имъ чимъ прохарчуватись. Коли-бъ усе були мали чимъ занестись, то вже було-бъ для нихъ размѣ; та годѣ-жъ мати рай на земли... Старенькѣй бувъ для дитины добрый, а гарный та нѣжный хлопчина сердечно привязався до дѣдуся. Шматокъ сухого хлѣба, крыхта корѣнцѣвъ та ростиъ — отъ и все, що смирило ихъ голодѣ; та й не бажали бѣльше; коли-бъ тѣлько Патрашь лишився при нихъ. Бо й що-жъ бы зъ ними сталося безъ нѣго? Патрашь бувъ для нихъ цѣлымъ свѣтомъ, зароблявъ для нихъ на хлѣбъ, бувъ ихъ скарбомъ, потѣхою, житѣмъ, — усѣмъ. Коли-бъ Патрашь не живѣ, то й имъ довелось-бы умирати, бо Іоакимъ Даасъ — старый та недужѣй, Нелль — малый, слабенькѣй, а Патрашь — се-жъ ихъ пѣсь, пѣсь фляманскѣй! Собою жовтый, рослый, мѣцный, голова у нѣго велика, уха сторчачѣй якъ у вовка, лапы широкѣй, мускулярнѣй; тымъ и вѣдзначась та раса пѣбѣвъ, що зъ поконавѣку привыкли до працѣ та по неволи тягнуть вѣзки по вулицяхъ та дорогахъ мѣсть и сель цѣлои Брабантѣи. Родичѣ Патраша жили такъ само: проходили весь край въ голодѣ и холодѣ; ихъ властителѣ, бодай здоровѣй, загрѣвали ихъ до сѣи невпиннои вандрѣвки тяжкими ударами. Фляндрѣя,

правда, край християнській, але-жь Патрашь и ёго родичъ — то пси, а съ исами и християнскимъ панамъ вольно обходиться безъ милосердія, якъ зб своєю власністю.

Патрашь зъ-малку ще почувъ на раменахъ своихъ важке гнетуче ярмо; ще слабосильный, а вже силкувався потягнути тяжкій возокъ. Ему було тринадцятий мѣсяць, якъ продано ёго дуже дешево (за-для ёго молодости) одному торговельникови посудъ металевыхъ, що безнастанно волочився по цѣлбмъ краю. То бувъ неввѣчливый піякъ; на возокъ набиравъ, що лишъ можна було на нѣмъ помѣстити зъ цины, мѣди и зелѣза; все то безъ милосердія велѣвъ тягнути бѣдненькому Патрашеви, а самъ, нероба, волѣкся за нимъ изъ своєю чорною люлькою въ зубахъ. Патрашь, було, угинався пѣдъ тягаремъ, мучиться до загину, коли-бъ хотѣвъ крыхту вѣдпочити, то навѣдженный торговельникъ якъ гукне, якъ упарить батогомъ, то Патрашь зъ болю ажъ пѣдскочить! На щастя чи нещастя, у Патраша було сталенне здоровья, то й вытерпѣвъ нелюдянѣсть своего пана, и середъ безнастанной вандрѣвки, ранъ, голоду и спраги выслуживъ вѣрно два роки.

Одного разу въ тѣмъ часѣ торговельникъ спѣшився, якъ звичайно, на ярмарокъ до Антверпіи. Вѣзъ богато своего товару, тому и возокъ бувъ вельми тяжкій. Якосъ лучилося, що при чарцѣ въ коршмѣ забарився, то й хотѣвъ присѣшити кроку, щобъ тымъ надоложити втраченый часъ. Теперечки не кому, а Патрашеви горе! Парить ёго безъ перестанку, не дае анѣ хвилинки вѣдпочити, анѣ разокъ вѣддыхнути. Бѣдне звѣря дуже знемоглося; вѣдъ тяжкихъ ударѣвъ кровь обкипѣла на ёго кожи; нѣ ёло нѣ пило черезъ цѣлѣсеньку добу: отъ Патрашь збмѣлѣвъ, похитнувся и упавъ на дорогу.

Господаръ ударивъ ёго ще кѣлька разѣвъ и копнувъ ногою; пѣсь не пѣдносився, лишъ часомъ впадавъ въ судороги, наче-бъ здыхавъ. Торговельникъ здоймивъ зъ нѣго упряжь и съ страшнымъ проклономъ пхнувъ Патраша въ рѣвъ на поталу крукамъ та мурашкамъ, а самъ потягъ возокъ, щобъ стати въ часъ на завтрѣпному ярмарцѣ.

Патрашь выплатився ему добре своєю працею, а часъ дорогой, шкода ёго тратити, ратуючи пса; черезъ те можна

втрятити нагоду заробити де що и забавитись; якъ жежь тутъ бути при сконѣ пса, за котрого треба-бы може ще оплатитися. Такъ роздумувавъ панъ о своѣмъ вѣрнѣмъ слузѣ, та роздумуючи, такъ и лишивъ ёго власнѣй ёго доли.

Патрашь лежавъ въ ровѣ; дорога того дня була вельми оживлена. Сотки людей пересувались туды того дня: одні пѣшки, другі на мулахъ, инчі брычками, повозами. Дехто видѣвъ Патраша, другі навѣтъ не глянули на нѣго, кождый ишовъ своєю дорогою. Бо и що-жь значить песь, що здыхає въ Брабантіи, або хочь-бы здыхавъ и де инде?

Пѣдъ вечѣръ приступивъ до нѣго старецъ згорблений, слабый, хромый; вѣнъ зовѣмъ не спѣшився на завтрѣшне свято, бувъ нужденно одягнений та й волѣкся повола. Побачивши Патраша, здержався и зъ жалемъ вдвлявся въ нѣго. При старци стоявъ малый русявый хлопчина, вѣнъ та-кожь поважно приглядався великому неподвижному звѣряти. Була се перша стрѣча малого Нелля зъ великимъ Патрашемъ.

Хочь и якъ було се трудно, все-жь таки старый Іоахимъ перенѣсь бѣднягу пса до своєї хатини. Ходивъ коло Патраша такъ старанно, що небавомъ минула немѣчь, въ яку упавъ изъ спраги та втомы; Патрашь вѣдпочивъ кѣлька днѣвъ, та ставъ уже ходити. Не робивъ нѣчого черезъ кѣлька тыжднѣвъ, а прецѣвъ чувъ лишъ лагѣднѣй та пестливѣй слова. Старенькій съ помочєю дитини зробивъ Патрашеви постѣль изъ сѣна, а въ ночи було все слухають, чи песь живе, чи вѣддыхає. Патрашь загавкавъ, дѣдусь и хлопчина зрадувались; бувъ се знакъ, що Патрашь выздоровѣвъ. Неллю побѣгъ на луку, назбиравъ цвѣтѣвъ, та наложивъ вѣнокъ на худошаву та покальчену шию Патраша.

А Патрашь зъ початку не мѣгъ нѣякъ розбѣрати, що значиться та змѣна щаслива въ ёго житю-бутю; вѣнъ бачивъ, які се добрі люде, тѣ ёго нові паны, то й прилягъ до нихъ такою горячою любовію, на яку лишъ може здобутись вѣрный песь. Вдячный та розсудливый Патрашь приглядався уважно, що роблять ёго приятель; хотѣвъ вгадати ихъ звычай. Старый воякъ зароблявъ на свѣй и Нелля прожитокъ тымъ, що що-дня рано тягнувъ до Антверпіи возокъ зъ молокомъ богатшихъ своихъ сусѣдѣвъ. Сусѣды, що мали

Жорovy, посылали ёго охотно зб своимъ добромъ ; одно, що милосердились надъ бѣднымъ калѣкою, а ббльше ще тому, що для нихъ була велика выгода мати на торзѣ честного чоловіка, що совѣстно займався ихъ орудками ; черезъ те они не потребували вѣходити зъ дому и старались користивйше ужити того часу при управѣ поля та доглядѣ своихъ добуткѣвъ. Але-жь старецъ мавъ уже 83 роки, а до Антверпѣи була добра миля. .

Коли Патрашь выздоровѣвъ, лежавъ кѣлька днѣвъ бездѣльно та выгрѣвався на сонци ; при тѣмъ запримѣтивъ, о якѣй порѣ старый виходить зб своимъ вѣзкомъ. Зрозумѣвши, о що ходитъ, положився другого ранку передъ вѣзкомъ та скавучачи и гавкаючи немовъ просився до упряжи ; старый Іоакимъ запрягъ ёго до вѣзка та подякувавъ Богу за сю несподѣвану помѣчь.

Въ зимѣ такъ змоглася недуга старця, що не мѣгъ-бы бувъ возити молока до мѣста по болотѣ та снѣгу, коли бъ не ёго вѣрный слуга. А для Патраша, що привыкъ до тяжкои працѣ, потягнути на торгъ легенькѣй вѣзокъ — була забавка. Ся работа кѣнчилась рано, и вѣнъ мѣгъ ще опбсѣя выгрѣватись на сонци, побавитись зъ Неллемъ або и зъ рѣвными собѣ. Патрашь бувъ въ своемъ житю зовсѣмъ щасливый. Давнѣйшій ёго господаръ погибъ въ коршемнѣй бѣйцѣ на ярмарку въ Малинесѣ, отже й нѣхто вже не мѣгъ заколотити ёго щастя.

Нелльо дѣйшовши до семи лѣтъ, добре уже знавъ мѣсто ; частенько супроводивъ вѣнъ туды свого дѣдуса. Дѣдусъ пѣдтоптався, то й поручивъ Неллеви продавати молоко. Грошѣ вѣддававъ властителямъ совѣстно и чемно, то всѣ були нимъ дуже вдоволенѣ. И такъ днина за днѣною виходивъ раненько Нелльо зъ вѣзкомъ и Патрашемъ до мѣста и весело повертавъ зъ мѣста. Не одинъ маляръ начеркнувъ собѣ картину : зеленый вѣзокъ зъ мосежною прикрасою, жовтого, великого пса въ упряжи зъ звѣночками на шни, и малого бѣлявого хлопчину, що бѣлыми нѣжками бѣгъ при вѣзку въ великихъ саботахъ, а подобный бувъ до ясного усмѣхненого личка Рубенса.

II.

Весною и лѣтомъ були щасливѣи...

Фляндрія — край не зовсѣмъ гарный. Збѣжа, рѣпакъ, пасовиска, оброблені поля не представляютъ собою такой рѣзnorodности. Де-не-де стара звѣница або зажурена статья вугляря, або весела дѣвчина, що колося на стерни збирае, — отъ що перерывае тутъ сумну одностайнѣсть.

Гѣрнякъ або верховинець чувсь придавленнымъ на стѣй безконечной площинѣ, хочъ и она зелена, врожайна. И въ нѣй найдесь богато своего окремого чару: надъ берегомъ помѣжь травами пышаются цвѣточки; пѣдъ буйными зелеными деревьями граються весело лысучій кулики; досыть красы въ тѣй рѣвной околицы, щобъ нею могло напуватись око дѣтвака и пса, що вѣдпочивали по своей работѣ. Тогдѣ сидѣли они въ темныхъ высокихъ травахъ надъ берегами лиману, придивлялись приплывающимъ човнамъ та вѣддыхали надморскимъ воздухомъ.

Зиму доводилось труднѣйше переживати. Треба було вставати ще на досвѣтку, а въ хатѣ студено. Въ иныхъ порахъ року хатина выглядала вельми гарно посередъ лѣта дикого винограду. Але зимою нѣякъ було охоронитись въ нѣй вѣдъ стужѣ. Щѣлия въ стѣнахъ було богато, вѣтеръ загаявся до середины, завѣвавъ снѣгомъ и морозивъ неразъ бѣлий дробній нѣжки малого Нелля. Та на все те вѣнъ не нарѣкавъ нѣколи, а коли хто до звычайной заплаты додавъ зъ доброго сердца крыхту горячей юшки або хворосту затопити въ печи, — то вѣнъ вертавъ до хаты врадуный, веселый.

Патраша одна тѣлько рѣчь непокоила якъ въ зимѣ такъ лѣтѣ. Каждый знае, що Антверпѣя майже на кождѣмъ скрутѣ улицѣ, въ кождѣй важнѣйшѣй будѣвли мае памятники Рубенса. А вже по церквахъ ихъ повно. Фляндрія зъ того може бути взрцемъ для другихъ краѣвъ: за житя Рубенса славилась она своимъ великимъ сыномъ, а по смерти славою и честею звѣнчала кожду ѣго хочъ бы и найдрѣбнѣйшу працю. Але отъ що непокоило Патраша: Неллю частенько

губився ёму зъ очей въ дверехъ церкви, а коли Патрашь хотѣвъ убійти за нимъ изъ своимъ взкомъ, то дверникъ, черно одягненный, все вѣдганявъ ёго. Частѣйше, якъ куды инде, входивъ Нелльо до катедръ. Патрашь лежавъ тогдѣ на дворѣ, позѣвавъ, зѣтхавъ, въ ряды-годы гавкавъ та выжидавъ нетерпѣливо, коли позамыкають церкви. Тогдѣ звычайно повертавъ до нѣго Нелльо, обнимавъ и цѣлувавъ ёго въ широке чоло та що разу повторявъ :

— Коли-бъ я тѣлько мѣгъ ихъ побачити... видѣти, що на нихъ ?!

Разъ дверника не було при катедрѣ и Патрашеви вдалось убійти до церкви за своимъ приятелемъ. Нелльо на колѣнахъ вдивлявся въ образъ Успенія; на лиці у нѣго малювалось зачудуванье, а въ очехъ наче жемчуги блищали слѣзы. Коли побачивъ Патраша, вставъ и выпровадивъ ёго тихенько. Коли переходили по-при заслонені образы, Нелльо прошептавъ до своего товариша :

— Тяжко, важко менѣ на серци, що я ихъ не можу побачити! Правда, за те треба-бъ заплатити! Коли малювавъ ихъ, певно й не подумавъ, яку журу лагодить бѣднимъ; вѣнъ позволивъ-бы що-день на нихъ дивитись! Коли-бъ менѣ хочъ одинъ разокъ побачити ихъ, — умеръ-бы я щасливый!..

Але бачити ихъ не мѣгъ, а Патрашь не бувъ годенъ ёму въ тѣмъ допомогти. Кто хотѣвъ побачити образы „Воздвиженье на хрестъ Роспятаго“ и „Знятье зъ хреста“, плативъ срѣбною, а нашъ бѣдный хлопчина и не надѣявся заробити ёго коли.

Малый Нелльо мавъ той даръ небесъ, що зовесь генімъ, але анѣ вѣнъ, анѣ нѣхто зъ ёго близькихъ та знакомыхъ й не догадувався того. Одинъ хѣба Патрашь угадувавъ ёго здѣбности: вѣнъ бачивъ, якъ Нелльо на вапняныхъ плытахъ рисувавъ вуглемъ все, що бачивъ докруги себе; вѣнъ чувъ, якъ Нелльо ночами шептавъ молитвы до духа великого майстра; видѣвъ, якъ краса природы чарувала хлопця; Патрашь чувъ неразъ, якъ на ёго жовте поморщене чоло сплывали слѣзы горя або радости Нелля.

— Одного бажавъ-бы я тобѣ, моя дитинко, щобъ ся атина съ кускомъ землѣ колись до тебе належала! — горивъ часто дѣдусъ Іоаннъ.

Флямандскій господарь бажає мати лишь кусокъ землѣ, бути властителемъ, а старый воякъ блукавъ по цѣлѣмъ свѣтѣ, сходявъ свѣты свѣтений, а. собѣ не придбавъ нѣчого. Отъ и думавъ теперъ въ своѣй старости, що найкрасша бѣ доля була для ёго любого хлопчины, коли-бъ живъ и умеръ въ тѣмъ самѣмъ мѣсци, въ смирибѣ умѣрености. Нелльо не вѣдповѣдавъ на се нѣчого. Той самъ геній, що творивъ Рубенсовъ, Ванъ-Дикѣвъ та другихъ майстрѣвъ штуки, той самъ геній и въ нему будився що-разъ выразнѣйше; але свои мрѣвѣ выказувавъ вѣнъ лише Патрашеви; до людей не смѣвъ зъ ними вѣдозватись, а навѣтъ дѣдусеви не споминавъ нѣчого. Бо для Іоахима була рѣвно красною Мадонна намазана маляремъ, що понятя не мавъ о артизмѣ, о штуцѣ, якъ и славнѣи по церквахъ образы. Тѣи хибѣ о стѣлько уважавъ лѣпшими, що притягають чужинцѣвъ.

Нелльо крѣмъ того, що звѣрився Патрашеви, вѣдважився такожь говорити про свою будущину малѣй Алойзѣ, дочцѣ богатого мелника зъ червоного млына. Алойза була дѣвчина гарна: косы ясны, личко бѣленьке, темнѣи очы. Любила бавитисѣ зъ Неллемъ и Патрашемъ, бѣгала зъ ними по поляхъ и лугахъ, а вечерами сидѣла зъ ними при огнику въ хатѣ мелника.

Говорили вже, що Алойза колись буде дуже до пары Неллеви, бо-жь отецъ ея бувъ найбогатѣйшимъ кметемъ въ цѣлѣй околицы. Але дѣвчина не догадуваласѣ нѣчого, отъ и бѣгала весело зѣ своими любимы товаришами.

Отецъ ея, Кожесѣ, чоловіккъ честный та дуже строгѣи. Разъ побачивъ вѣнъ на скошенѣй недавно луцѣ Алойзу зъ ея товаришами. Картина була вельми гарна: дѣвчина сидѣла на травѣ; на колѣнахъ дѣвчины оперѣ Патрашѣ свою велику голову; обѣе навкруги намаєнѣи були вѣнками блаватѣвъ. Нелльо на ялиновѣй дощынѣ рисувавъ ихъ портретъ кускомъ вугля. Образъ вышовъ дуже подѣбный.

Мелникъ глянувъ на рисунокъ та й зачудувавсѣ. Та хочъ и якъ дуже любивъ вѣнъ свою одиначку, однакъ на-сваривъ вѣ, що на дармо тутъ часъ: тратитъ и звелѣвъ вѣи вертати домѣвъ помагати матери въ господарствѣ. Алойза вѣдѣйшла сѣ плачсмъ, а мелникъ вырвавъ зъ рукъ Нелля дошку:

— Чи багато робишь такихъ дурниць? — запытавъ.

Неллю почервоиѣвъ и ледви що процѣдивъ:

— Рису ю все, що бачу.

Мелникъ подумавъ хвилину, опѣсля подавъ Неллеви франка та й сказавъ:

— Тратишь часъ на дармо. Але що се нагадує мою Алойзу та й жѣницѣ моѣй приятно буде се бачити, то забираю и плачу.

Румянець зникъ зъ лица малого Арденця, пѣднѣсь голову и чемно вѣдказавъ:

— Прошу, возьмѣть и портретъ и грошѣ; вы все були такій добрый для мене...

Закликавъ Патраша и вѣдѣйшовъ.

— За тѣ грошѣ мѣгъ бы я „ихъ“ побачити, але жъ навѣтъ на таку роскошь не мѣгъ я продавати еи портретъ, правда, Патрашу?

Мелникъ Кожесъ змѣшався вѣдповѣдью хлопчины и повернувъ до хаты.

— Не давай такъ часто Алойзѣ бавитися съ тымъ хлопцемъ! — сказавъ до жѣнки, — вѣнъ уже має лѣтъ пятнадцять а тѣ дванадцять; хлопчина гарный, можемо ще мати зъ нимъ клопѣтъ.

— Що якъ що, але сердце має добре, — запримѣтила мелничка, вдивляючись въ дощинку, що вѣвъ помѣстили мѣжь золочеными чашками на полицѣ.

— О тѣмъ не буду спорити, — вѣдказавъ господарь.

— И що-жъ було-бы въ тѣмъ злого, коли-бъ осуцилось те, чого боишься? — сказала тихимъ голосомъ жѣнка. — У неѣ буде статку досыть для двоихъ, а вже жъ найщасливѣйшій чоловѣкъ тогдѣ, коли живе зъ любыми...

— Говоришь, плетешь, якъ тобѣ здається! — крикнувъ остро мелникъ, та ще й кулакомъ гримнувъ объ стѣлъ. — Той хлопецъ зѣ своими малярскими фантазіями небезпечнѣйшій бѣтъ жебрака! Памятай, щѣ кажу, а то вѣддамъ дочку до монастыря на выховокъ...

Мати злякалась и обѣцяла послухати, однакъ вѣдъ разу сеѣго не хотѣла зробити, старалась лише, щѣбъ Алойза рѣдше бачилась изъ своимъ товаришемъ.

Гордовитый Нелльо запримѣтивъ легко, що въ млынѣ не радо ёго приймають, то й переставъ туды ходити при вѣльнѣй годнѣ. Та й не знавъ, за яку проввню карають ёго; догадувався лише, що Кожеса прогнѣвивъ портретомъ Алойзы. А коли часомъ дѣвчина прибѣгла до нѣго, щобъ зъ нимъ якъ давнѣйше побавитись свободно, то Нелльо бравъ вѣ за руку та говоривъ лагдно :

— Не гнѣвъмъ твого батька ; вѣнъ не любить, щобъ мы бавились ; ёму здається, що я тебе учу байдики збивати.

Сумно не весело говоривъ вѣнъ сѣ слова. Вѣдъ коли мелникъ забравъ ёму портретъ Алойзы, вѣдъ тогдѣ стало ёму сумно, тужно, наче-бъ ёму стемнѣло на свѣтѣ. Неразъ пытавъ самого себе : чому они вѣдтручують мене, коли прийняли добре мѣй дарунокъ ? Такъ и приходили ёму тогдѣ на думку слова, що ёму дѣдусь повторявъ дуже часто :

— Мы бѣднѣй, не богатѣй ; треба годитися зъ Божою волею та приймати и добро и лихо, яке намъ посилае. Бѣднымъ годѣ перебирати...

Нелльо все слухавъ тыхъ слѣвъ мовчки та й поважавъ ихъ, однакъ якась незнана будилась въ нѣмъ надѣя, та такъ и шепелѣла ёму : „И бѣднѣй выбираютъ часами ; стаються тогдѣ великими, та й нѣхто не мае права имъ того зборонити“.

Одного вечера зустрѣнувъ Алойзу надъ берегомъ рѣки. Она плакала : отецъ заборонивъ вѣй запросити Нелля на завтрашню забаву. Завтра Алойзы именины, а Нелля у неѣ не буде. Дѣвчина тымъ дуже зажурилася.

— Не плачь, моя любо, -- говоривъ Нелльо, — побачишь, нашѣ зносины колись зовсѣмъ змѣнятся ; я стану славнымъ, а тогдѣ твѣй батько радо вѣдчинить дверѣ своего дому, що ихъ сѣгодня заперъ для мене. Памятай лишъ на мене, а побачишь, що буду великимъ.

— А коли-бъ я тебе не любила ? — спытала дѣвчина веселѣйше.

Очи Нелля заяснѣли дивнымъ блескомъ ; споглянувъ на небо, а по хвилинѣ вѣдповѣвъ :

— И тогдѣ стану великимъ, або умру !

Лице ёго озарилось незвычайнымъ усмѣхомъ.

— Коли такъ, то ты мене не любишь! — сказала до-
жѣрливо дѣвчинка.

Нелльо нѣчого не сказавъ бѣльше; вѣдѣйшовъ съ тымъ
самымъ усмѣхомъ на устахъ, якъ коли-бъ вже туй-туй спо-
внились ёго мрѣѣ, ёго надѣѣ, и славою вскрытый повертавъ
до свои осель. Ёму здавалось: селяне приймають ёго уже
съ почестями и подивомъ; вѣнъ малюк свого дѣдуся одягне-
ного въ оксамиты зъ дорогими бисерами, а при нѣмъ Па-
траша зъ золотою обручкою на ши, та й поясняе людямъ:
отсе мѣй прыватель единый вѣдъ давень давна; вѣнъ бачить
уже величезнй палаты, роскошнй огороды, а все те таки ёго
власне, питоме; малюнки свои вѣнъ даромъ показуе бѣ-
днымъ полишенымъ, а тымъ, що славлять имя ёго, вѣдповѣ-
дае: „Радше подякуйте Рубенсови; безъ нѣго не бувъ-бы
я тымъ, чимъ ставъ теперь...“

III.

— Прецѣ жъ то нынѣ именины Алойзы? — спытавъ
старый Юахимъ.

На сей разъ Нелльо бувъ-бы бѣльше радый, щобъ дѣ-
дусеви память не дуже дописала, але кивнувъ головою, по-
такнувъ.

— Чому-жъ не йдешъ туды? Черезъ стѣлько лѣтъ ты
тамъ усе бувавъ.

— Вы дѣдусю дуже вже хорй, та якъ же васъ ли-
шити, вѣдступити? — прошептавъ Нелльо, нахилившисъ нѣжно
надъ старця.

— О, о, мати Вальета прийшла-бъ до мене. Мусить въ
тѣмъ бути инша причина; чи може посварились вы зъ ма-
лою?

— О нѣ, мѣй дѣдусю, нѣколи! — озався Нелльо, ру-
мянѣючи, — батько Кожесть не запросивъ мене, отъ що.

— А чи не прогнѣвивъ ты ёго чимъ-небудь?

— Я й самъ незнаю, чимъ; зробивъ я портретъ Алойзы
на дощѣ, отъ и все.

Старый замовкъ. Въ отсѣй невиннѣй вѣдповѣди досто-
рѣгъ вѣнъ богато правды. Хочъ вѣнъ вѣдъ давна лежавъ, та

не забудь, якій ладъ на свѣтъ. Пригорнувъ до себе ясну бѣляву головку хлопчины и вѣдозвався дрожащимъ голосомъ:

— Ты дуже бѣдний, моя дитинко, тымъ то такъ дуже тобѣ важко.

— Зовсѣмъ нѣ, я богатый, дуже богатый! — прошептавъ Нелльо.

Въ простотѣ своѣй вѣнъ думавъ, що вѣнъ богатый могучими дарами, богатшій могучихъ царѣвъ.

Приступивъ до дверей, поглянувъ на небо. Нѣчь була осѣнна, красна; зорѣ сіяли чудовымъ блескомъ; до єго ушей долѣтали часами нѣвжній звуки музики... Слѣзы горохомъ покотились по дитячѣмъ єго лицю. Сумъ налягъ на єго молоденькїй груди. Лишь вѣдъ часу до часу потѣшався якимись думками, повторюючи: „пѣзнѣйше! пѣзнѣйше!“

Уже зовсѣмъ стемнѣлось. Нелльо съ Патрашемъ пѣшли на спочинокъ до окремої комнаты. Тутъ не заходивъ нѣхто нѣколи. Нелльо користався тою окремою комнаткою; приладивъ собѣ нѣбы шталюги, а за грошѣ, що мавъ собѣ хлѣба купувати, приносивъ папѣръ та й рисувавъ тутъ все, що побачивъ. Нѣхто нѣколи не учивъ єго рисувати, якъ краси наладати, а однакъ умѣвъ вѣнъ схопити вѣрну подобу. Въ рисункахъ єго були хибы, — вѣнъ жежъ не мавъ нѣякои науки. Але въ портретѣ вугляря Михайла, що єго Нелльо частенько бачивъ, мѣстився цѣлый поемаць горя й не долѣ, утомы и резигнаціи, якї малювались на лицю того красного въ своѣмъ родѣ старця.

Хлопчина потѣшався; надѣя була може й обманчива, але дуже любя, дорога. Ходило о те, щобъ той образъ пѣслати на розписаный конкурсъ. Двѣста франкѣвъ нагороды призначено для молодыхъ людей, що ще не мають девятнадцять лѣтъ и не розпочали ще вчитись малярства. Судьями були три найзнаменитшїи артисты зъ Антверпїи. Черезъ цѣлу весну, лѣто и осѣнь пидьно працювавъ Нелльо, не звѣрившись съ тымъ нѣкому. Бажавъ заслужити собѣ сю нагороду; она вѣдслонила-бъ єму тайны штуки, а вѣнъ же вѣ полюбивъ такъ горячо, такъ сердечно!

Дѣдусь не зрозумѣвъ бы єго, Алойза пропала для нѣго;

одинъ лишь Патрашь бувъ повѣрникомъ ёго мрѣй, ёго надѣй, бувъ свѣдкомъ ёго працѣ.

Рисунки мали бутъ предложені першого студня, а нагороду мали оголосити двадцять четвертого студня.

Вставъ передъ сходомъ сонця. Въ серци ёго наче-бъ сварились надѣя и недовѣрчивѣсть; съ тымъ и зложивъ вѣнъ рисунокъ на свѣй возокъ та й повѣзъ до мѣста, щобъ ляшити ёго въ назначенѣмъ мѣсци.

— Може се й нѣ до чого? — думкувавъ Нелльо, полишивши рисунокъ. — Славні артисты мали-бъ оцѣнити рисунокъ обдертого хлопчины, неука, що ледви азбуку знае? Якъ же се можна!

Придавленный важкими думками Нелльо переходивъ коло катедры. Тутъ наче почувъ замогильный голосъ Рубенса: — „Вѣдваци! Имя свое лишивъ я въ Антверпії не на те, щобъ плодило боязкѣсть и зневѣру!“

Нелльо вернувъ зрадуваный. Зробивъ, що мѣгъ, а проче въ рукахъ провидѣня.

Сего и слѣдующого дня упавъ великій снѣгъ. Дороги позаносило, воды позамерзали. Въ такой порѣ хибя прикра потреба велѣла возити молоко. Особливо-жъ приходило се тяжко Патрашеви; тѣ самі лѣта, що додавали силы молодому Неллеви, ослабляли що-разъ бѣльше утомлені старі кости Патраша. А прецѣнь вѣнъ не вѣдступивъ вѣдъ своєи работы, не позволивъ Неллеви тягнути возокъ.

— Бѣдный мѣй Патрашу! оба незабаромъ вѣдпѣчнемо собѣ! — говоривъ частенько Іоахимъ Даасъ, та гладивъ лютого, вѣрного слугу тою самою рукою, що нею черезъ стѣлько лѣтъ подававъ ёму поживу. Якъ згадавъ лише, що житье ихъ обохъ не довге, то щемѣло сердце старого дѣдуса. Бо и хто-жъ по ихъ смерти пригорне ихъ коханця Нелля?...

Разъ якось зъ полудня повертавъ Нелльо зъ Антверпії та найшовъ въ снѣгу гарну куклу, прибрану въ пурпур и золото. Даромъ шукавъ властителя; не найшовъ. Уже змеркомъ Нелльо пѣшовъ до млына, щобъ тою забавкою зробити дарунокъ Алойзѣ. Вѣнъ знавъ добре, котре ви вѣкно, отъ и застукавъ у вѣконницю. Дѣвчинка выглянула трохи наполохана, а вѣнъ давъ їй забавку та й сказавъ:

— Найшовъ я сю куклу на снѣгу. Возьми вѣ собѣ — нехай тебе Богъ милує.

Не ждавъ подяки; зеунувся екоренько и вѣдѣйшовъ.

На нещастье, той самои ночи занявся огонь вѣ млынѣ. Будынки були убеспеченї, але збѣжа згорѣло дуже богато. Сикавки прибѣгли ажъ зъ Антверпїя; зворушалося цѣле село. Мелникъ, хочъ и не богато мавъ страты, але бувъ дуже розлюченый и разъ-у-равъ кричавъ, що огонь не выбухъ зъ припадку, а певно бувъ пѣдложеный.

И Нелльо пробудився и прибѣгъ вѣ помѣчь.

— Ты тутъ змеркомъ крутився! — крикнувъ до нѣго мелникъ остро, — я присягъ бы, що ты знаєшь, звѣдки взявся огонь!

Нелльо зачудувався; спершу думавъ, що се жартъ та й дивувався, якъ можна вѣ такѣй хвили жартувати. Але сей нѣбы жартъ повторявся часто и дуже годосно, такъ що вѣдъ той хвилѣ всѣ вѣдвернулися вѣдъ Нелля. Правда, нѣхто ѣму не говоривъ того вѣ очи, але вѣдъ той поры пропала для нѣго давнѣйша сердечнѣсть у сусѣдѣвъ; всюды приймали ѣго холодно, якъ перше радо витали що дня. Ворогъ Нелля бувъ найбѣльшїй богачъ и всѣ пѣшли за богачемъ.

— Ты надто строгїй для того хлопця, — вѣдважилась разъ сказати мелничка до свого пана и мужа. — Я завѣрю тебе, що вѣнъ невинный; нѣяка печаль, нѣякїй жалъ, анѣ кривда не поперли-бъ ѣго до лихого дѣла, до злочинѣства.

Але мелникъ Кожесъ — упертый чоловѣкъ. Коли разъ высказавъ яку думку, стоявъ при нѣй, хочъ бы й пересвѣдчився, що она не справедлива.

Нелльо бувъ гордовитый; тымъ и погѣршалося дѣло; не було способу оправдатись.

— Коли дѣстану нагороду, пожалують за мою кривду, — говоривъ Нелльо до Патраша.

Була се за тяжка проба для хлопчины, що мавъ шѣснадцять лѣтъ. Зимою всѣ збираються на вечерницѣ, — для Нелля дверѣ всюды зачиненї; довгї вечера пересиджували неразъ о голодѣ и холодѣ оба зъ Патрашемъ. Уже й не всѣ господарѣ вѣддавали имъ свое молоко на продажъ; ледви чотыри лишилися имъ вѣрнї, прочї радї були подобатись мелникови.

Наближались Рѣздвянїи свята. Въ кождѣй хатѣ радѣстно вештаются, забавляются, танцюють. Въ однѣй лишь хатинѣ Іоахима загниѣздився сумѣ та злягѣ мовчанкою смерти.

Туй-туй передѣ святами погасли на вѣки очи старого вояка, померѣ бѣдолаха. Недуга обложила ёго вѣдѣ давна такѣ, що вже й порушитись не мѣгѣ власными силами, а живѣ, вѣддыхавѣ лишѣ на те, щобы внукови своему любому въ важкихѣ хвиляхѣ додати вѣдваги, загрѣти до честной працѣ. А нынѣ молодой хлопецѣ и песѣ старый — отсе и вся дружина, що супроводяла праведного старця въ ёго послѣдному походѣ.

— Теперѣ може дасть переблагатись, — думала мелничка, приглядаючись своему мужови, що стоявѣ задуманый при коминѣ. Думала, гадала, та не смѣла просити ёго за бѣднымѣ сиротою. Одно, що Алойзѣ позволила занести тайкомѣ вѣнець на свѣжу могилу; се бувѣ знакѣ пожалуваня.

Нелльо и Патрашѣ повернули до дому. Хата була пушта але й такѣ не довго позволили имѣ страдати супокѣйно: Іоахимѣ Даасѣ задовжився бувѣ въ комѣрнѣмѣ властителеви хатини. Сей живѣ у приязни съ Кожесомѣ, та щобѣ мелничкови подобатись, велѣвъ Неллеви сейчасѣ сплатити довгѣ. Бѣдный сиротина оплативѣ выдатки похорону, то вже й гроша не мавѣ. А властитель бувѣ безѣ сердца: на другий день велѣвъ ёму на завѣсѣгды покинути любу хатину.

При выгаслѣй печи пересидѣли цѣлу нѣчь въ обѣймахѣ Нелльо съ Патрашемѣ. На зараню заплакавѣ Нелльо та такѣ и вѣдозався до своего товариша:

— Ходѣмѣ, годѣ дожидати, ажѣ насѣ проженуть.

Патрашѣ вѣдѣ давна годився зѣ ёго волею. Коли переходивѣ коло зеленого вѣзка та упряжи, що лежала при нѣмѣ, прийшла ёму охота тутѣ покластись та такѣ и житя закѣичити; але-жѣ Нелльо вѣдходитѣ, якѣ же лишити ёго въ недоли? Добрый, вѣрный песѣ бажавѣ усмирити ёго горе своимѣ спѣвчутѣемѣ; поки ёго панѣ живѣ, и Патрашѣ бажавѣ жити.

Пѣшли звычайною дорогою къ мѣсту. Деякѣ хаты були ще замкненѣ, дехто бувѣ уже на ногахѣ, — але нѣхто не добачавѣ сумныхѣ подорожныхѣ. Однѣй господини робивѣ Іоахимѣ небѣщикѣ богато сусѣдскихѣ прислугѣ; до неи

приступивъ несмѣло Нелльо та поважився просити о крыхту поживы для Патраша. Она-жь трѣснула дверми, та сказала :

— Теперь все дороге ; не годиться нѣчого марнувати !

Нелльо не просивъ уже нѣкого ; ишовъ спокбѣно до Антверпѣи та роздумувавъ дорогою, за що бы то купити хочъ кусникъ хлѣба для Патраша ? Та годѣ ! у нѣго не було нѣчого, крѣмъ нужденного знярядя. Патрашь зрозумѣвъ мабутъ, що Нелльо въ своѣй недоли ще й о нѣго клопочесь, бо, наче-бъ хотѣвъ товариша потѣшити, лизавъ ёго руки.

Въ само полудне того дня мали оголосити имя того маляря, що має одержати нагороду за предложеный рисунокъ. Въ назначеномъ будынку зббралась сила народу, ожидаючи суду. Робѣтники зъ жѣнками и дѣтьми выглядали рѣшучои хвилѣ. Въ сю товпу всунувся несмѣло и Нелльо съ Патрашемъ ; сердце у нѣго товклось тревожно, выжидаючи засуду на свою будущину.

О дванадцятѣи отворились дверѣ : выголошено имя щасливого и показано рисунокъ. Не було се имя Нелля, анѣ не ёго показано рисунокъ. Щасливымъ витяземъ бувъ Степанъ Кислингерь, сынъ богатого промысловця зъ Антверпѣи. Бѣдный Нелльо стративъ на хвилю свѣдомѣсть... Все, все скѣнчилось для нѣго...

Хочъ и якъ знемѣгся, ослабъ черезъ пѣсть и журбу, таки ще разъ забажавъ побачити свою оселю. Снѣгъ не перестававъ падати, вѣдъ пѣвночи дувъ острый вѣтеръ ; богато часу потребували два товаришѣ, щобъ перейти сю дорогу, що давнѣйше такъ весело переходили.

Ажь ненадѣйно Патрашь здержався. Ставъ снѣгъ розкопувати, розгортати и по недовгѣи хвилини вытягнувъ зъ нѣго зубами шкураный мѣшокъ та подавъ ёго своему панови. Вже було темно ; Нелльо приблизився до каплички при дорозѣ ; на престолѣ горѣла лампа. При ёи свѣтлѣ вѣдчитавъ на торбинѣ имя : „Кожесъ“. Въ мѣшку було 6.000 франкѣвъ въ паперахъ. Нелльо спершу остовивъ, послѣ опамятавшись сховавъ торбину, погладивъ Патраша и пѣшовъ просто до дому мелника. Застукавъ до дверей ; мелничка вѣдчинала съ плачемъ :

— Охъ, то ты бѣдный хлопче ! — сказала добросердно, — нынѣ не можу тебе приняти ! Вѣдходи чимъ скорше,

щобъ мужъ мѣй тебе не стрѣнувъ. Маємо журбу: вѣнь згубивъ велику суму грошей, що вѣзь до дому. Та й де вѣ нынѣ вѣдшукати вѣ такомъ снѣгу? Мы зруйнованѣ, а то певно кара за те, що мы тебе такъ покривдили!

Нелльо вѣддавъ мелничцѣ грошѣ и впутивъ Патраша до хаты.

— Вѣнь знайшовъ те, чоґо вы шукали! — сказавъ. — Коли мужъ вашъ довѣдавсь о томъ, може не вѣдкаже бѣдному псови притулку и поживы на старѣсть. Не дайте лишѣ ёму пѣйти за мною та будьте добрѣ для нѣго.

Заки мелничка зрозумѣла тѣ слова, Нелльо поцѣлувавъ Патраша и вѣйшовъ чимъ скорше, замыкаючи сильно дверѣ за собою.

Бѣдный Патрашъ силкувавсь вѣдчинети дверѣ, а тымъ часомъ зъ другого боку увѣйшовъ пригнетенѣй и зажуренѣй мелникъ.

— Зъ лѣхтарнями скрѣзь шукали мы згубы, та все надармо! — сказавъ дрожачимъ вѣдъ зворушеня голосомъ, — наша мала не мае уже вѣна!

Жѣнка перебила ёго роспуку, звѣстивши ёго, що грошѣ найшлися, и розповѣла, якъ. Слухаючи сего оповѣданя мелникъ закравъ собѣ лице руками.

— Справдѣ не заслуживъ я, щобъ черезъ нѣго менѣ щастѣ вертало! — закликавъ, почуваячи соромъ.

— А теперъ чей вѣльно буде Неллеви приходити до насъ, якъ давнѣйше?

— Хмуре лице мелника розъяснѣло:

— Ахъ, якъ же нѣ? — вѣдповѣвъ. — Проведе у насъ свята и нехай такъ довго у насъ оставсь, якъ ёму до вѣдобы. Согрѣшивъ я супротивъ нѣго. Богъ лагѣдно докоривъ менѣ. Теперъ бажавъ-бы я хочъ трохи направити все те лихо, яке заподѣявъ я сему бѣднѣзѣ.

Алойза, зъ сердечной вдяки обняла батька и, щаслива, побѣгла до Патраша, що нетерпѣливо дожидавъ хвилѣ, коли вѣдчиняться дверѣ, бажаячи побѣгти за своимъ паномъ.

— Отже вѣдъ нынѣ можу вже й о добромъ пѣвѣ памятати и ёго найперше угощу! — сказала она зъ дѣточою радостею.

Отець кивнувъ головою, позволивъ. А такъ бувъ звору-

шений, що самъ помѣгъ Алойзъ принести мяса зъ коморы, щобъ накормити голодного пса.

Бувъ то Святый Вечерь. Сего радѣстнаго дня все наче вѣддыхало святомъ. Але анѣ дружна принука, анѣ тепло, анѣ вѣда, нѣчо не могло звабити Патраша вѣдъ дверей.

— Добрый пенсако! — запримѣтивъ мелникъ, — тужить за своимъ господаремъ. Завтра пѣдемо, пошукавмо ёго.

Нѣхто въ цѣлѣмъ селѣ не знавъ, що Неллю покинувъ свою хатину, наражаючи на найбѣльшу нужду.

Запрошеній гостѣ зѣйшлися до Кожеса на богату, пышну вечерю. Алойза була певна, що завтра побачить своего друга; тымъ то й була така весела, щаслива, що звертала всѣхъ очи на себе. Особливо-жь батько поглядавъ нѣжно на свою одиначку та докорявъ собѣ, що мучивъ вѣв лихимъ обходомъ зъ бѣднымъ хлопцемъ.

Патрашь выглядѣвъ въ кѣнци хвильку, коли новый гѣсть вѣдчинивъ дверѣ. Прѣмкнувся, вырвався, и хочъ яка була темна нѣчь, вѣнъ бѣгъ такъ скоро, якъ лише позволяли ёго ослабленій старечій силы.

Снѣгъ не перестававъ падати; слѣдъ Нелля пѣдъ нимъ загинувъ. Песъ мусѣвъ дуже уважати, щобъ слѣдъ вѣдшукати, а не разъ ѣнъ гинувъ на ново. Недокладнымъ слѣдомъ забѣгъ Патрашь ажъ до Антверпѣи. Зайшовъ тамъ уже по пѣвночи.

Въ мѣстѣ було майже такъ темно, якъ и на селѣ. Де-не-де блымало ще свѣтло въ домахъ, або показалась лѣхтарня въ рукахъ тыхъ, що повертали зъ пѣзнои забавы.

Перемерзлый Патрашь ледви заволѣкъся до дверей катедры. О пѣвночи була тутъ служба Божа а по службѣ недбалый дверникъ лишивъ дверѣ вѣдчиненій. Патрашь всунувся тихцемъ до церкви; тутъ всюды было темно. Довго шукавъ старый Патрашь за своимъ приятелемъ, въ кѣнци знайшовъ Нелля передъ великимъ престоломъ. Полизавъ лице бѣднаго хлопчины: — „Чи ты думавъ, що я тебе мѣгъ-бы лишати, въ твоѣй недоли?... я, твоѣй песъ?“ — немовъ говорило те нѣме сотворѣнне.

— Умрѣмъ-же разомъ! Люде насъ не потребують, такіи мы забутіи сироты на свѣтѣ!

Патрашъ пригорнувся до грудей своего пріятеля; хотѣвъ огрѣти ёго своимъ тепломъ. Студѣнь проймала ихъ шо-разъ ббльше. По церквѣ залягла тишина, часами хибамышь зашелестѣла помѣжь образами.

Нелльо и Патрашъ притулились одинъ до другого, не рушались... Морозъ чимъ разъ ббльше придавлявъ ихъ змыслы.

Неждано снѣгъ переставъ падати; ясны лучѣ мѣсяця розвѣяли темноту и озарили вѣдслоненій образы Рубенса. Нелльо бажавъ ихъ бачити цѣле свое житѣе.

Умираючій хлопчина порушився, простягнувъ руки, а слѣзы радости засіяли на змарнѣлѣмъ личку :

— Побачивъ, прецѣнь разъ я ихъ побачивъ ! О, слава, слава Богу !

И такъ влѣпивъ очи въ звеличану красу и хвилину здержався на колѣнахъ.

Свѣтло промайнуло, а темрява ночи зновъ розсѣялася довокла. Руки дитины упали на пса. Патрашъ вже не живѣт...

— Побачимо Ёго високо, — прошептавъ Нелльо, — нѣхто и нѣчо насъ вже не розлучить... Ходѣмъ, ходѣмъ... Вѣнь буде мати милосердіе...

IV.

На другій день передъ великимъ престоломъ найшли ихъ неживыхъ. Нѣчна стужа заморозила молодбсть и старбсть...

Сонце сходило. Священики увѣйшли въ катедру и найшли Неллю и Патраша вже закостенѣлыхъ; надъ ними вѣдслонене праведне лице Бога, увѣичаного терньемъ.

Троха пѣзнѣйше увѣйшовъ сюды мелникъ; черты лица у нѣго були строгі, а плакавъ, якъ дитина :

— Я бувъ жорстокій для того хлопця, а нынѣ бажавъ-бы я подѣлитися зъ нимъ всѣми своими статками, мати ёго за своего сына.

Передъ полуднемъ прійшовъ славный маляръ и дуже добротинный :

— Шукаю, каже, глядаю когось, шо вчера повиненъ

бувъ одержати нагороду, коли-бъ ёго були пѣсля заслуги осудили. Вырисувавъ вѣнь вугляря, що сидить на обаленѣмъ деревѣ. Зъ той пробки я бачу, що талантъ можна бы дуже розвинути. Я взявъ бы ёго до себе и учивъ дальше.

Ясноволоса дѣвчинка, пригортаючись до батька, рыдала:

— Охъ, Нелльо, Нелльо! Верни ты до насъ! Все отворомъ для тебе, останешъ зъ нами, тобъ буде такъ добре! И Патрашь вѣдмолодѣе, не дамо ёму гарувати! Збудисъ лише, любый Нелльо, пробудисъ!

Але блѣде личко, що звернулось до великого Рубенса зъ радѣстнымъ, роскошнымъ усмѣхомъ очарованя на посиныхъ устахъ, вѣдповѣдало всѣмъ: „За пѣзно!“ Нелльо и Патрашь не будутъ уже благи у нѣкого змидуваня. Те, чого имъ теперъ потрібно, будутъ мати вже даромъ безъ просьбы, вѣдъ веселого мѣста Антверпѣн.

Смерть була милосерднѣйша для нихъ, якъ люде и житъе. Понесли съ собою любовъ и невинѣсть, а свѣтъ — любви не нагороджае, вѣру же звычайно нищить.

Умираючи, не потребували розлучатисъ. Нелльо такъ сильно затиснувъ руки на шии пса, що годѣ було ихъ розцѣпити. Давнѣйшій ихъ сусѣды засоромились; зворушеній, просили о выключеній згляды для тыхъ сирѣтъ бѣдныхъ, щобъ ихъ поховати у одному грѣбѣ.

ХОРЕ СЕРЦЕ.

(Оповіданье Федора М. Достоевского.)

I.

Підъ однимъ дахомъ, въ одній комнатѣ, на однімъ и тѣмъ самѣмъ четвертѣмъ поверсѣ жили два молоді товаришѣ по службѣ, Аркадій Ивановичъ Нефедевичъ и Вася Шумковъ. Одного вечера — се бувъ вечѣръ передъ Новымъ Рокомъ — около шестой години прийшовъ Шумковъ до дому. Аркадій Ивановичъ, котрый лежавъ на лѣжку, прокинувся и позыравъ зъ пѣдъ ока на своего друга. Побачивъ, що на нѣму парадна одежа и найбѣльйша сорочка. Очевидно здивувався. „Куды мѣгъ Вася ходити въ такѣй одежи?“ — думавъ вѣнь. „И не обѣдавъ дома!“ Мѣжь тымъ Шумковъ засвѣтивъ свѣтло, а Аркадій Ивановичъ заразъ догадався, що приятель хоче ёго нѣбы то прожогомъ збудити. И справдѣ, Вася кашельнувъ разѣвъ зо два, пройшовся похатѣ и въ кѣнци выпустивъ нагло зъ рукъ люльку, котру якъ-разъ почавъ бувъ набивати тютюномъ. Аркадій Ивановичъ ажъ душился зо смѣху.

— Васю, що се ты розстукався! — сказавъ вѣнь.

— Аркаша, ты не спишь?

— Богъ ёго знае, — на певно не скажу, але здасть, що не сплю.

— Ахъ, Аркаша! Добрый вечѣръ, друже мѣй! Ну, братику! Ну, братику.. Ты й не догадаешся, що я тобѣ маю сказати!

— Хочь бы капельку! Ну, що такого?

— Я заручився, отъ що!

Аркадій Ивановичь, не кажучи й одного слова, схопився зъ постелѣ, мовчки піднявъ Васю на руки якъ дитину, хочь Вася й не бувъ малый а тѣлько слабосилый, и почавъ безъ труда носити ёго здовжъ кѣмнаты вѣдъ кута до кута, гойдаючи ёго, якъ пѣстунка дитину до сну.

— А-а, а-а, коточокъ, засѣвъ собѣ въ куточокъ! Спи, мѣй нареченый, спи! — спѣвавъ вѣнъ. Але коли побачивъ, що Вася въ ёго рукахъ лежавъ недвижно и безъ голосу, надумався заразы, чи не за далеко посунувъ своѣй жарть, поставивъ ёго обережно на середь хаты и поцѣлувавъ широко дружно въ лице.

— Васю, ты не гнѣваешся?

— Слухай, Аркадій...

— Ну, завтра Новый Рѣкъ...

— Та нехай собѣ! Але по що бъ тобѣ дурѣти? Кѣлько разѣвъ я говоривъ тобѣ: Аркадій, се не дотепъ, — тѣй Богу анѣ крыхѣтки дотепу въ тѣмъ нема.

— Ну, ну, не гнѣвайся!

— То тожь то, — ты й самъ знаешъ, що я нѣколи не гнѣваюся! Але ты поцесувавъ менѣ весь мѣй добрый настроѣй, онъ що!

— Алежь якъ поцесувавъ? чимъ?

— Я приходжу до тебе, якъ до друга, съ повнымъ сердцемъ, щобъ подѣлитися съ тобою моимъ щастьемъ — —

— Але якимъ щастьемъ? Говори бо!

— Ну, аджежь я женюсь! — вѣдповѣвъ прикро Вася, бо справдѣ бувъ трохи розгнѣванный.

— Ты! ты женашся! Чи то може бути? — скрикнувъ Аркадій пискливымъ голосомъ. — Нѣ, нѣ... е, а се що? Той голосъ, и тѣ слѣзы... Васю, мѣй Васеньку, мѣй голубчику, що съ тобою! Чи се справдѣ такъ?... И Аркадій Ивановичь зновъ кинувся съ простертыми раменами до нѣго.

— Ну, бачишь, — сказавъ Вася. — Аджежь ты добрый, ты мѣй другъ, я се знаю, приходжу до тебе съ такою радѣстною новиною, а ты мене давай гойдати якъ пеленкову дитину. И до чого-жь ес подѣбне?

— Але-жь Васю, чомъ же ты менѣ сего не сказавъ? Коли-бъ ты менѣ се впередъ сказавъ, я бѣ, ѣй Богу, не робивъ дурницъ! — скрикнувъ Аркадій Ивановичъ въ правдывѣй роспуцѣ.

— Ну, годѣ, годѣ, — я се такъ тѣлько... Ты жь знаешь, усе те тѣлько зъ доброго сердца. Мене лишень те розгнѣвало, що я не мѣгъ тобѣ сего такъ сказати, якъ то я хотѣвъ, не мѣгъ зробити тобѣ такои приятности, яку самъ почувавъ. Аджежь ты знаешь, якъ я тебе люблю. Коли-бъ не ты, я бы, бачитъ ся, и не женився, и жити бѣ на свѣтѣ не хотѣвъ!

Аркадій Ивановичъ, котрый бувъ дуже чутливый, смѣявся и плакавъ уразъ при тыхъ Васиныхъ словахъ. И Вася тожь. Оба зновъ кинулись собѣ въ объята и забули про все.

— Але якъ же се сталося? Якъ у Бога се сталося? Розповѣджь менѣ все, Васю! Прости, братику, менѣ такъ чудно, такъ дивно! Немовъ бы грѣмъ зъ ясного неба, ѣй Богу! Та нѣ, брате, нѣ, ты выдумуешь, ты тѣлько такъ хвалился! — скрикнувъ Аркадій Ивановичъ и глянувъ навѣтъ зъ неуданымъ сумнѣвомъ Васеви въ лице. Але коли въ выразѣ того лица побачивъ блискуче потвержденье безсумнѣвного намѣру якъ найшвидше оженитися, тогдѣ кинувся на лѣжку и почавъ на radoщахъ такъ выкидати ногами, що ажъ стѣны тряслися.

— Васю, сѣдай сюды! — сказавъ вѣнъ, сѣдаючи на лѣжку.

— Ну, братику, ѣй Богу, я й самъ не знаю, якъ и вѣдки починати!

Оба въ радѣстнѣмъ зрушеню глядѣли одинъ на одного.

— Кто она, Васю?

— Артемѣва! — ледви промовивъ Вася ослабленымъ зъ радости голосомъ.

— Не може бути!

— Ну, зъ разу я тобѣ о нихъ говоривъ-говоривъ, — сказавъ Вася — а вѣдтакъ и згадувати переставъ. Такъ ты нѣчого й не завваживъ. Ахъ, Аркаша, кѣлько се мене коштовало, укрывати се дѣло передъ тобою; але я лякався, лякався говорити! Все думавъ: ану-жь розбѣється... А я такъ ѣй люблю, Аркаша! Боже мѣй, Боже мѣй! Бачишь, справа ось яка, — зачавъ зновъ, разъ-у-разъ зупиняючись зѣ зво-

рушеня, — у неї бувъ суджений, ще минувшого року, але ёго наразъ кудись вѣдкомандували. Я бачивъ ёго, але вѣнь бувъ такій — ну, Богъ зъ нимъ! Швидко переставъ вѣнь зовсімъ писати, щезъ цѣлковито. Тѣ ждуть, ждуть; що то може значити? Ажъ ось по чотырохъ мѣсяцяхъ привѣздить вѣнь, и вже зъ жѣнкою, — и ока навѣтъ туды не показуе. Хиба-жь се не пѣдло, не погано? И нѣхто тобѣ за ними не упѣмнеся. Бѣдна дѣвчина въ плачь, — ну, отъ я й закохався. Та вироцѣмъ я й передъ тымъ уже... Почавъ я потѣшати тѣ, почавъ вцащати до нихъ... ну, и самъ уже не знаю, якъ оно сталося, ажъ и она мене полюбила. Якось тыждень тому — я вже не мѣгъ довше выдержати, розплакався, розхлипався и сказавъ тѣ все — ну, що тѣ люблю, — однимъ словомъ все!... „И я рада бѣ васъ полюбити, Василю Петровичу, — сказала она, — але я дѣвчина вбога, не пѣднимайте мене на смѣхъ, менѣ мабутъ не годиться нѣкого любити“. Ну, братику, розумѣешь, розумѣешь? Заразъ же мы дали собѣ слово; тогдѣ я думавъ, думавъ сюды й туды: якъ бы то, пытаю тѣ, сказати се матери? Она вѣдказала: „Се буде нележке дѣло, заждѣтъ трошки; надто она теперъ заполохана, може й не дала-бѣ вамъ мене; все ще плаче, не може забути тамтого“. А отъ нынѣ, не кажучи тѣ нѣчого, брякнувъ я передъ старою. Лизонька впала передъ нею на колѣна, я тожь... ну, и поблагословила насъ. Аркаша, Аркаша, друже мѣй! Разомъ жити- мемо! Нѣ, нѣ за що не розставуся съ тобою!

— Васю, тѣ же Богу мовму, я тому не вѣрю, не можу вѣрити, клянусь тобѣ! Та и якъ же се, — ты женишся?... И якъ я мѣгъ о тѣмъ не знати, га? Справдѣ, Васю, мушу тобѣ признатися: я й самъ, братику, мало що не дѣйшовъ до того, щобъ оженитися, — ну, але теперъ, коли ты женишся, менѣ й байдуже. Ну, щастъ тобѣ Боже! Щастъ Боже!

— Братику мѣй, якъ теперъ солодко въ серци, якъ легко на души! — сказавъ Вася встаючи и прохожуючись по свѣтлицѣ. — Правда, правда? И ты се чуешь? Що-жь, жити- мемо вбога але щасливо. И се не мрѣя! Наше щастье не въ книжкахъ друковане, нѣ, мы на дѣлѣ будемо щасливѣ!

— Ба, слухай но, Васю...

— Що таке? -- спытавъ Вася, зупиняючись передъ Аркадіємъ Ивановичемъ.

— Менѣ отсе на думку впало — їй Богу, боюсь майже сказати!.. не вмѣняй менѣ того за зло, — але чимъ ты будешь жити? Будь певный, я дуже радуся, що ты женишся, розумѣсь, я щасливый тымъ, себе не чую вѣдь радости, але — чимъ же ты будешь жити, га?

— Ахъ Боже мѣй, — якій же ты чудный, Аркаша! — сказавъ Вася, глядячи на свого друга здивоваными очима.-- Що се ты? Гляди, навѣтъ стара успокоилась, коли я все ясно їй выложивъ. Спытай но ты, чимъ они жили? 500 рублѣвъ берутъ, и то на ихъ трое; се старое пенсія. А зъ того жие она, стара и ще одинъ братчикъ, за котрого школу платити приходится; такъ они жиють! Ну, а мы оба — капиталисты! У мене самого, кажу тобѣ, въ инчій рѣкъ при Божѣй помочи и 700 рублѣвъ набересь.

— Слухай Васю, не бери менѣ за зло, їй Богу, я по щирости говорю, — я все тѣлько боюсь, щобъ оно якъ небудь не розбилось, — але вѣдки се ты набравъ 700? Адже тѣлько 300!..

— 300... А Улянъ Мастаковичъ?

— Улянъ Мастаковичъ! Але-жь се нѣчого певного, се не те, що 300 рублѣвъ постѣйной пенсії, де кождый рубель, такъ сказати, другъ вѣрный. Улянъ Мастаковичъ... ну, що-жь, вѣнъ про мене великій чоловікъ, я поважаю ёго, цѣню ёго, мимо ёго високого становища, люблю ёго за те, що тебе любить и за твою роботу платить, хоча-бъ мѣгъ и нѣчого за неи не платити а тѣлько по просту якого-небудь урядника за неи засадити, — але признаєшь и самъ, Васечку... И ще їй те послухай, я-жь не выгадую; я не перечу, въ цѣлому Петербурзѣ не найде такого гарного письма, якъ твоє, я радо даю тобѣ перше мѣсце.. Але нехай наразъ, борони Боже, ёго думка змѣнится, ты ёму не сподобашся, не зможешь ёго вдоволити, або у нѣго работы для тебе не стане, або вѣзьме кого другого, — ну, однимъ словомъ, всяке може статися! Зъ Уляномъ Мастаковичемъ, друже мѣй, такъ, якъ въ тѣй приповѣдцѣ говорять: нынѣ панъ, завтра пропавъ!..

— Слухай, Аркадій, але-жь такъ беручи, то хто намъ запевнить, що отся стеля заразь тутъ на насъ не впаде?

— Ну, певно, певно... Я тѣлько думавъ...

— Нѣ, послухай тѣлько, що я тобѣ скажу! Якъ може вѣнь опустити мене? Я-жь ёму роблю пильно и старанно. А при тѣмъ же вѣнь такій добрый! Ади, Аркаша, нынѣ вѣнь давъ менѣ 50 рублѣвъ срѣбломъ!

— Чи може бути? Гратификаціи?

— Нѣ, не гратификаціи, а зъ власной кешенѣ! Каже менѣ: Ты вже пять мѣсяцѣвъ не дбеставъ нѣчого; на, коли хочешъ! Дякую тобѣ, — сказавъ, — дякую, я вдоволеный... не будешъ же за дармо для мене робити... Бѣй Богу, се були ёго слова. Ряснѣ слѣзы триснули менѣ зъ очей, Аркаша!... Господи правый!

— Слухай, Васю, а тѣ паперы ты переписавъ уже на чисто?

— Нѣ... ще нѣ.

— Ва-сеньку, серденько мое! А ты що зробивъ?

— Слухай, Аркадій, ну, и що-жь? — ще два днѣ часу маю, поспѣю...

— Якъ то? То ты нѣчого не написавъ?

— Ну, отъ и маешъ, отъ и маешъ! Що-жь ты такъ страшно выдвигався на мене! ажъ усе нутро въ менѣ перевертаєсь, ажъ сердце защемѣло! Ну, и що-жь таке сталося? Не готове, то буде готове, слово тобѣ даю!

— А що, якъ не буде готове? — скрикнувъ Аркадій шапуючись. — Вѣнь же давъ тобѣ нынѣ плату! А ще ты женишся.. Ай-ай-ай!

— Нѣчого, нѣчого! — скрикнувъ Шумковъ. — Заразь сѣдаю, въ тѣй хвили, — байка!

— Але якъ же ты мѣгъ такъ занедбаться, Васеньку?

— Ахъ, Аркаша, чи-жь мѣгъ я всидѣти на мѣсци? Чи въ такѣмъ я настрою бувъ? Навѣтъ въ канцеляріи ледво мѣгъ я вытримати! Серце, сердце... Та що, просиджу сю нѣчь, завтра тожь, позавтру тожь, и буде готове.

— А богато ще?

— Не перешкоджуй менѣ, Бога ради, будь тихо!

Аркадій Ивановичъ пѣшовъ на пальцяхъ и сѣвъ на лѣжку; за тымъ наразъ хотѣвъ встати, але мусѣвъ зновъ

сѣсти, бо пригадавъ собѣ, що мѡгъ-бы перешкодити. Але зрушенє не давало ёму всидѣти; видно було, що новина перевернула всю ёго истоту ажъ до дна и перша буря чутя ще не мала часу улягтись. Глянувъ на Шумкова, той глянувъ на нѣго, всмѣхнувся, погрозивъ ёму палцемъ, вѡдтакъ страшенно наморщивъ брови, немовъ-бы въ тѡмъ лежала вся вага и вдача ёго роботы, и востромивъ очи въ папѣръ. И вѡнъ, бачилось, не мѡгъ ще опанувати свого зрушеня, мѣнявъ пера, крутився на крѣслѣ, поправлявся, зновъ починавъ писати, але рука ёго дрожала и вѡдмовляла послуху.

— Аркаша, я говоривъ имъ о тобѣ! — скрикнувъ вѡнъ въ кѡнці, немовъ се тѡлько теперъ наскочило ёму на тямку.

— Чи справдѣ? — скрикнувъ Аркадїй. — Я власне хстѣвъ тебе объ тѡмъ розпытати! Ну?

— Ну! Ахъ нѣ, я розкажу тобѣ все пѡзнѣйше! Бачъ, я й забуду зовсѣмъ, що положивъ собѣ не говорити анѣ слова, поки не напишу чотыри листы; ажъ ту вы менѣ пригадалися. Хто ёго знав, братику, але се писанье якось менѣ не йде; все тѡлько про васъ думався.

Вася всмѣхнувся. Настала мовчанка.

— Тѣфу, погане перо! — скрикнувъ Шумковъ, кидаючи перо гнѣвно на стѡлъ. Взявъ друге.

— Слухай, Васю, — слово одно!

— Ну, швидко, и послѣдне!

— Богато ще маєшь?

— Ахъ, братику! — Вася скривився такъ, немовъ-бы не було на свѣтѣ нѣчого страшнѣйшого и жорстокїйшого надъ те пытанье. — Богато, страхъ богато!

— Знаєшь, менѣ приплыла думка...

— Яка?

— Та нѣ, все дарма. Пиши!

— Ну, що таке, що таке?

— Уже близько сема, Василицу!

Нефедовичъ усмѣхнувся и моргнувъ Васеви хитро, хочъ троха й боязно, бо не бувъ певный, якъ вѡнъ се прийме.

— Ну, и що зъ того? — спытавъ Вася, кинувши перо, глядячи ёму просто въ очи и блѣднѣючи навѣтъ зъ ожиданки.

— Знаешь що? Ты зворушенный, богато робити не можешь... Попередь всего треба тобѣ успокоитись, покрѣпитись, отъ що!

— Аркадій, Аркадій! — скрикнувъ Вася, зрываючись зъ крѣсла, — я цѣлу нѣчь не лягати му, ѣй Богу, що нѣ!

— Ну, такъ, такъ, — тѣлько надъ ранкомъ на хвилику приляжешь...

— Анѣ на пѣвъ хвилиночки, за нѣякѣ грошѣ не ляжу!

— Ну, се вже дарма, такъ не можна. А вже-жь, о пятій годниѣ приляжешь, самъ тебе покладу. О осьмой розбуджу. Завтра свято: сядешь и писати-мешь весь день, потому въ ночи, потому — а богато ще тамъ того маешь?

— Ади, ади!

Тремтячи зъ радѣстного зворушеня и ожидания, показавъ Вася шитокъ: — Отъ!

— Слухай, братику, се-жь не богато!

— Такъ, голубчику, але ту ще 6, — сказавъ Вася, тревожно позыраючи на друга.

— А богато?

— Два... аркушѣ.

— Не вже-жь таки! Ну, коли такъ, то 6 часъ, нѣчимъ и журитися!

— Аркаша!

— Слухай, Васю! Нынѣ, въ вечѣръ передъ Новымъ Рокомъ, усякѣй иде въ гостину до знакомыхъ, до своякѣвъ... Тѣлько мы два безрѣднѣ сироты... Охъ, Васеньку!

Нефедовичъ обнявъ Васю и трохи не задушивъ ёго въ своихъ обѣймищахъ.

— Знаешь що, Васю, котику мѣй, знаешь що? Пред...

Аркадій урвавъ на пѣвъ словѣ, радѣсть не давала ёму докѣнчити. Вася державъ ёго за плечѣ, глядѣвъ ёму въ очи и порушувавъ губами, немовъ самъ хотѣвъ докѣнчити ёго реченье.

— Ну, — прошептавъ нарештѣ Аркадій, — представъ мене имъ!

— Аркадій! Пѣдемо до нихъ на чай! Знаешь? знаешь? Не потребуемо навѣтъ дожидати Нового Року, пѣдемо швидше! — закричавъ Вася съ правдивымъ одушевленьемъ.

— И посидимо тамъ двѣ години, не довше и не менше!

— А потому довга розлука, поки зь роботою не впраюсь!

— Васюнечку!

— Аркашечку!

Въ трехъ минутахъ Аркадій надягъ свѣй парадный убѣръ. Вася тѣлько вычесавъ свѣй щѣткою, бо доси й не скидавъ ёго, такъ пыльно прихопивсь бувъ до работы.

Выйшли на вулицю, одинъ веселѣйшій вѣдъ другого. Дорога була не близька зь Петербурской части ажъ на передмѣстье Коломну. Аркадій Ивановичъ робивъ великій и енергичнѣй кроки, такъ що вже по ёго ходѣ можна було судити о ёго радости. Васевѣй кроки були меншѣй, але все таки далеки вѣдъ дроботаня.

— Куды, Васю, куды? Ось туды ближе! — скрикнувъ Аркадій, бачучи, що Вася скручуе на Вознесенскѣй Проспектѣ.

— Тихо, Аркаша, тихо!

— Але-жь йй Богу, що ближе!

— Знаешь що, Аркаша? — почавъ Вася голосомъ замирающимъ зь радости, — знаешь що? Я хотѣвъ бы Лізоцѣ принести невеличкѣй дарунокъ.

— Що-жь таке?

— Тутъ, братику, на розѣ, в мадамъ Льеру, пышный магазинъ!

— Ну, и що-жь?

— Капелюшокъ тамъ е, серденько мое, якѣй капелюшокъ! Я нынѣ й побачивъ у ней и розпытавъ. „Манонъ Леско“, такъ называється фасонъ — чудо! Вишневи ленточки, а коли тѣлько не дорогѣй... Аркаша! Та ну, нехай собѣ й дорогѣй!...

— Ты поеть надъ поетами, Васю, — ось що я думаю! Ходѣмо!

Побѣгли. Въ двоухъ минутахъ були вже въ магазинъ. Тамъ приняла ихъ черноока Французка зь веселымъ, усмѣхненнымъ видомъ.

— Ну, друже, — ледви промовивъ Вася, скидаючи поглядомъ всѣ тѣ пышноты и скарбы, що на величезныхъ деревяныхъ вѣшалцяхъ заповнювали цѣлый склепъ. — Чудеса, братику, чудеса! Гляди отсе! А ось те! — и вѣнъ показавъ

на елегантный капелюшокъ, самый першій въ рядѣ, але зо-вѣсьмъ не той, на котрый вѣнъ мавъ око.

— И справдѣ, — сказавъ Аркадій вказуючи на капе-люшокъ, — сей, думаю, буде найкрасшій.

— Ну, Аркашенько! Той выбѣръ честь тобѣ робить, починаю поважати твоѣ густъ! — сказавъ хитрый Вася, хо-тячи на радощахъ трохи подрочитися зъ Аркадіємъ, — але ходи лишень сюды!

— А хйба-жь тамъ в красшій?

— Гляди, гляди лишень!

— Сей? — спытавъ въ непевности Аркадій.

Але коли Вася, не можучи довше вдержатися, схопивъ капелюшокъ зъ вѣшалця, и коли капелюшокъ майже самъ до него на руки злетѣвъ, може зъ радости, що попавъ въ руки такого славного купця, и коли всѣ ёго ленточки, мере-жечки та короночки почали шуршати та шелестѣти, — то мимовѣльный скрикъ радости вырвався зъ могучои груди Аркадія Ивановича. Навѣтъ мадамъ Льеру, що підчасъ цѣ-лого выбору заховувала горде достоинство, оперте на почутю свои вышности въ дѣлѣ густу, всмѣхнулася теперь ласкаво, немов хотѣла сказати: Такъ, вы вгадали и вы гѣднї того частя, що васъ ожидае.

— Мадамъ Льеру, а яка цѣна? — звернувся до неи Вася, вказуючи на выбранный капелюшокъ.

— Пять рублѣвъ стрѣбломъ.

— А сего? — спытавъ Аркадій Ивановичъ, вказуючи на капелюшокъ нимъ упередъ выбранный.

— Сего — вѣсьмъ рублѣвъ.

— Ну, позвольте, позвольте! Скажѣтъ самї, мадамъ Льеру, котрый красшій, граціознѣйшій, понаднѣйшій?

— Тамтой бѣльше елегантный, але сей, що вы выбрали — *c'est plus coquet!*

— Ну, такъ мы ёго й вѣзьмемо!

Мадамъ Льеру взяла листъ що найтоншого паперу, по-спинала ёго шпильками, и бачилось, що папѣръ зъ завитымъ въ нѣмъ капелюшкомъ зробився ще лекшій, нѣжь бувъ упе-редъ безъ капелюшка. Вася взявъ ёго обережно, духъ въ собѣ запираючи, поклонився, сказавъ на прощанье ще якусь чемнѣсть пани Льеру и выйшовъ зъ магазину.

— Я вмѣю жити, Аркадій, я для житя сотвореный, — скрикнувъ Вася зъ ледви чутнымъ, короткимъ, нервовымъ смѣхомъ, обминаючи всѣхъ прохожихъ, котрыхъ безъ выемку пѣдоарѣвавъ о неохибный и злочинный намѣръ — роздавити и змѣняти ёго неоцѣненный капелюшокъ.

— Слухай, Аркадій, слухай, — зачавъ вѣнъ по хвили, и щось торжественного, неописаною любовію дышучого тремтѣло въ тонѣ ёго голосу. — Аркадій, я такой щасливый, такой щасливый!

— Васюнечку! а який я щасливый, серденько мое!

— Нѣ, Аркаша, нѣ, твоя любовь для мене безконечна, знаю се; але ты не можешь почувати и сотои части того, що я чую въ тѣй хвили. Моє сердце такъ повне, такъ повне, Аркаша! Я не гѣденъ такого щастя! Якійсь внутрѣшний голосъ говорить менѣ, и я чую се. На що се менѣ? — сказавъ вѣнъ голосомъ тремтучимъ вѣдъ здавлюваныхъ слѣзъ. — Чимъ я заслуживъ на се, скажи менѣ? Бачь, кѣлько людей, кѣлько слѣзъ, кѣлько горя, поту и працѣ — безъ одной прѣсвѣтлой днини! А я! Така дѣвчина мене любить, мене... але самъ ты заразъ побачишь ѣѣ, оцѣнишь те глубоке сердце! Я зъ низького стану, а теперъ маю становище и незалежне удержанье, пенсію! На свѣтъ прийшовъ трохи уломнымъ, кривовязымъ. Бачишь, и она полюбила мене такого. И Уляпъ Мاستаковичъ бувъ нынѣ такой деликатный, такой ласкавый и дружный; рѣдко коли балакае зо мною, а нынѣ пѣдходить до мене... „Ну, Васю, — ѣй Богу, такъ и сказавъ „Васю“ — празники бучный будутъ пѣдчасъ святъ, га?“ И самъ засмѣявся. — Такъ и такъ, кажу, ваше превосходительство, дѣла е всякѣй. А дальшь осмѣлюсь и кажу: „Може ѣ я троха забавлюся, ваше превосходительство“, — ѣй Богу, такъ и сказавъ. За тымъ вѣнъ давъ менѣ грошѣ и сказавъ ще пару слѣвъ. Я ажъ розплакався, братику, ѣй Богу, слѣзы хлинули менѣ зъ очей, а ѣ вѣнъ, бачилось, бувъ зрушенный, поплескавъ мене по плечи и сказавъ: „Такъ, Васю, будь вдячный, будь завсѣгды вдячный, якъ теперъ еси!“

Вася замовкѣ. Аркадій Ивановичъ вѣдвернувся и обтеръ собѣ рукавомъ такожъ невеличку слѣзу зъ ока.

— А надто... ще одно, — проговоривъ зновѣ Вася, — я нѣколи ще сего не казавъ тобѣ, Аркадій... Ты такъ уща-

сливляєшь мене своєю дружбою, безъ тебе я на свѣтъ не мѣгъ-бы жити — нѣ, нѣ, не вѣдговорюйся, Аркаша! Дай менѣ стиснути твою руку, дай менѣ подякувати тобѣ!

Аркадій Ивановичъ хотѣвъ безъ дальшихъ церемоній кинутись въ Васиній обіймы, але що оба они якъ разъ переходили поперекъ улицѣ и тутъ-же мало-що не надъ самими своими головами почули верескливый крикъ: го-го о-овъ! — то й кинулись митью, налякані и зворушені, на тротуаръ.

А Артеміевы вже й ждати перестали. Якъ-разъ засѣли до чаю, коли звоникъ въ сѣняхъ заголосивъ. Лізочка выбѣгла вѣдчиняти, все ще не вѣрячи, щобъ то мѣгъ бути вѣнъ. Боже небесный! яка несподѣванка! яке радѣстие „ахъ!“ роздалося зъ ви усточокъ!

— О, ты недобрый! Ты мой любчику! — скликнула, обвинивши раменами Васишу шю... Ажъ тутъ яке замѣшанье, якій наглый встыдъ! Заразъ за Васиными плечима стоявъ Аркадій Ивановичъ. И такожь не змѣшанный, нѣ! Подумайте тѣлько: въ глубокихъ калошахъ, кожушана клапана на головѣ, шия обвязана поганымъ жовтымъ шалемъ, котрый для лѣпшого ефекту ще на плечехъ бувъ у вузель завязанный. А Вася, той поганый, незносный, хочъ разумѣся любый, добрый Вася, та все таки нестерпный, немилосердный Вася!...

— Ось тобѣ, Лізочко, — крикнувъ, — ось тобѣ мой Аркадій! Якъ тобѣ подобавсь? Сѣ мой найлѣпшій другъ! Поцѣлуй ёго, Лізочко, напередъ; опѣсля, якъ ёго близше пѣзнаєшь, то й сама ёго поцѣлуєшь!...

Увѣйшли до свѣтлицѣ. Стара матуся сердечно в радувалась Аркадіємъ Ивановичемъ. — „Я такъ богато чула, такъ широко...“ але не договорила. Радѣстие „ахъ“, котре якъ звѣночокъ розляглось по кѣмнатѣ, перебило ви бесѣду. Боже небесный! Лізочка стояла передъ отворенымъ пакетомъ, передъ неожиданымъ капелюшкомъ, зовсімъ наивно зложила руки и усмѣхалася... Нѣ, той усмѣхъ! Мой Боже, чому то мадамъ Льеру не мала ще красшого капелюшка? Та нѣ, хибажъ може бути красшій? Двѣ великы, перлисті слезиночки закрутились на двоухъ чорныхъ якъ теренъ оченятахъ, хвильку тремтѣли на довгихъ рѣсницяхъ и впали на шовкову бинду нового капелюшка...

Посѣдали. Вася коло Лізочки, а Аркадій Иванович коло матери. Мѣжь старшою парою почалась розмова, въ котрій Аркадій Иванович дуже гарно показавъ себе. Що правда, то правда. Навѣть самъ по собѣ того не надѣявся. По кількохъ словахъ про Васю зъумѣвъ вѣнь зручно завести бесѣду про Уляна Мастаковича, Васиного добродѣя. Переговорили мало-що не годину. Треба було бачити, якъ тактовно дѣткнувъ Аркадій Иванович деякихъ прикметъ Уляна Мастаковича, котрій прямо чи посередно дотыкали ёго приятеля. Матуся була просто очарована. Не втерпѣла, а вдвела Васю на бѣкъ, на те тѣлько, щобъ пеннути ёму, що ёго другъ, се чудесный, чемный молодой чоловѣкъ, а головна рѣчь — який розумный, який статочный! Вася мало-що не зареготався на голось зъ радости. Ёму пригадалось, якъ то сей розумный и статочный чоловѣкъ носивъ ёго на рукахъ мовъ пеленкову дитину! За тымъ стара повела ёго до другои кѣмнаты. Гай, гай, була то невеличка зрада на Лізочкѣ, але матусине серце було такъ повне радости, що не вытерпѣло. Она показала ёму дарунокъ, котрый Лізочка приготвила для нѣго на Новый Рѣкъ: пуляресъ вышиваный пацѣорками и золотомъ. Замовчу про Васину радѣсть.

А въ салоннику тымчасомъ такожь не дармовано. Лізочка прямо пѣдѣйшла до Аркадія Ивановича. Взяла ёго за руку и подякувала ёму за щось; ледви не ледви догадався Аркадій, що дѣло йде про того-жь самого дорогого Васю. Лізочка була глубоко зрушена. Она чула, що Аркадій Иванович такой вѣрный другъ ви нареченого, такъ ёго любить, такъ о нѣго дбае, такъ ёго на кождому кроцѣ своєю здоровою радою запомагае, що она мусить бути ёму дуже, дуже вдячною, мусить надѣятися, що вѣнь и тѣ хочъ на половину того полюбить, якъ ёго. За тымъ почала розпытувати, чи Вася шануе своє здоровлье, высказала свою боязнь про те, що Вася такой горячий и не зовсѣмъ добре знае людей и практичне житье, а въ кѣнци выявила надѣю, що Аркадій Иванович ихъ не покине, але буде жити разомъ зъ ними. „Всѣ троє будемо якъ одно серце и одна душа!“ — скликнула въ своѣй наивнѣй радости.

Але часъ було йти. Розумѣясь, ихъ хотѣли задержати, але Вася заявивъ рѣшучо, що не можна. Аркадій Иванович

потвердивъ. Очевидно, почались пытаня: для чого не можна? Показалося, що робота, завдана Васеві Уляномъ Мастоковичемъ, дуже пильна, важна, страшенна робота, котра пбсла завтра рано мусить бути вбддана, а ще не то що не скбнчена, але навбть зовсбмъ занедбана. Матуся заахала та заахала почувши се; Лізочка перелякалась, занепокоїлась и навбть сама почала нагонювати Васю. Послбдний поцблуй вбдъ того не утерпбвъ: чимъ коротшій и швидшій, тымъ бувъ палкійшій, сердечнбйшій. Вб кбнци попрощались и вбйшли на улицу. Аркадбй Ивановичъ розлився цблымъ потокомъ вбтхненыхъ слбвъ: Лізочка зовсбмъ очарувала ёго, вбнб все, все готовъ вбддати для неї — и для Васб, розумбсь!..

Але зб Васею майже вб хвили виходу на вулицю сталася якась дивна перембна. Вбнб, що у Артембвухъ цблый часъ то смбвся, то проявлявъ свою радбсть, правда, тблько беззвязними скриками та оживленими рбхами, — теперъ наразъ затихъ, занбмбвъ и почавъ мало-що не ббгти. Здавалось, немовъ якась тяжезна думка ледомъ доторкнулась ёго розпаленої голови, немовъ само серце у нбго скорчилось.

— Боже мбй, швидко вже одинадцята година буде! — воркотбвъ вбнб, слбшачи що духу. — Пора до роботи, до роботи!...

Аркадбй Ивановичъ ажъ затревожився. — Але що се съ тобою, друже мбй! — скрикнувъ, пбдббгаючи за нимъ. — Не вже-жъ ты такъ тою роботою турбуєшься?

— Ахъ, братику, дай менб спокбй! — вбдповбвъ Вася якось сердито.

— Не ббйся брате, не ббйся! Хиба жъ я не бачивъ, якъ ты вб коротбмъ часб ще ббльше переписувавъ!... Що тамъ! У тебе талантъ. А якъ треба буде, можешь прискорити перо; се-жъ не вбзрцб калиграфичнбй! Скбнчишь на часъ!... Тблько тбперъ ты, небоже, зворушений, розсбвннй, то й робота помалбйше йти-ме...

Вася не вбдповбвъ на те нбчого, чи може й проворкотбвъ щось ледви чути. Досыть розворушенбй стали вб кбнець дома. Вася заразъ засбвъ до своихъ папербвъ. Аркадбй Ивановичъ справувався тихо и безгласно, нишкомъ роздягся и лягъ на лбжку, не зводячи зб Васб очей. Тревога обняла

ёго. — „Що зъ нимъ?“ — подумавъ, вдвляючись въ ёго блѣде лице, зачервонѣли очи, въ ёго неспокой, що проявляеся въ кождѣмъ ёго поруху. — „Тѣфу та пекъ! Руки у нѣго дрожать! Може-бъ ёму поради, щобъ переспавъ кѣлька годинъ? Щобъ тѣлько приспавъ свое роздразненъе.“ Вася якъ-разъ скѣнчивъ одну сторону, пѣдвѣвъ очи, глянувъ ненарокомъ на Аркадія, але заразъ-же зновъ похилився и вхопивъ за перо.

— Слухай, Васю, — почавъ наразъ Аркадій Ивановичь, — може-бъ ты на часиночку прилягъ? Чи бачь, ты зовсѣмъ въ горячѣ!

Вася гнѣвно, майже люто поглянувъ на Аркадія и не вѣдповѣвъ нѣчого.

— Слухай, Васю, що ты съ собою робишь?

Вася немовъ надумався. — Може-бъ намъ чаю напиться, Аркадій?

— Чаю? А то по що?

— Покрѣпитися. Спати менѣ не хочесь, — нѣ, не засну нѣ за що. Писати хочу. А такъ, при чайку, я бѣ припочивъ хвилину и мысли поганіи може-бъ минулися.

— Славно, братику, — отъ се славно! Правда твоя, — я й самъ хотѣвъ се сказати. А знаешь, Мавра теперъ уже не встане, хто бы тамъ ви теперъ добудився... Я самъ самоваръ наставлю. Се-жь менѣ не першина!

Аркадій Ивановичь побѣгъ до кухнѣ и почавъ поратися съ самоваромъ, а Вася тымчасомъ писавъ. Аркадій Ивановичь одягся и збѣгавъ ще й за булками, щобъ Вася на нѣчь порядно покрѣпився. За четверть години клекотѣвъ уже самоваръ на столѣ. Почали пити, але розмова не йшла. Вася бувъ розсѣяный.

— Завтра треба ще визиты гратуляційнѣи поробити, — сказавъ въ кѣнци, немовъ ажъ теперъ се ёму на думку впало.

— Чи-жь конче ты самъ мусишь ити?

— Конче, братику, — сказавъ Вася.

— Алежь я можу замѣсть тебе у кождого твое имя вѣдписати... Що тамъ, ты завтра пиши. Нынѣ просидь до пятой, а вѣдтакъ приляжь. Бо и якъ же бѣ ты завтра выгладавъ? А пунктъ осьма я тебе збуджу.

— Але чи годиться такъ, щобъ ты за мене підписувавъ? — закинувъ Вася, на-півъ згоджуючись.

— А чому-жъ бы не годилось? Всѣ такъ роблять.

— Ну, та нехай бы тамъ у иншихъ, — але у Уляна Мастаковича!... Вбнъ мбй добродѣй, а коли-бъ пбзнавъ, що не мбй пбдпись...

— Пбзнавъ! — Дивный ты, Васюку! Якъ пбзнае? Самъ знаешъ, що твбй пбдпись я наслбдую такъ подббно, якъ двѣ каплѣ воды, — навбтъ хвостикъ, бй Богу! Та годѣ, що ту бй думати! Не пбзнае, тай по всему.

Вася не вбдповбвв нбчого, тблько прожогомъ допивъ свои склянки. За тымъ недовбрчиво похитавъ головою.

-- Васечку, мбй дорогій! Ахъ, кобъ то намъ удалось! Але що се тобѣ? Ты мене лякаешъ! Знаешъ, и я не спати-му разомъ съ тобою. Покажи, багато ще маєшъ?

Вася глянувъ на нбго такъ, що вѣ Аркадія Ивановича ажъ серце заболбло и мову вбдняло.

— Друже мбй, що тобѣ такого? Що ты такъ глядишъ?

— Аркадій, — я таки завтра пбду погратулювати Улянови Мастаковичу.

— Ну, про мене, бйди, — сказавъ Аркадій, не зводячи зъ нбго очей. — И ще одно, Васечку, — прискори писанье! Се найлбпша рада, бй Богу. Якъ часто говоривъ тобѣ Улянъ Мастаковичъ, що твое письмо тымъ бму найлбпше подобавсь, що таке виразне. Бму не бде о калбграфичну красоту, але щобъ тблько якъ найвыразнбйше. И чо-го-жъ тобѣ ще треба? Бй Богу, Васю, самъ уже не знаю, якъ и говорити съ тобою. Хйба-жъ ты не знаешъ, що твоя грыжа, то такъ, якъ бы менѣ нбжъ у серце!...

— Се нбчого... нбчого! — сказавъ Вася и обезсиленный упавъ на крбсло. Аркадій схопився переляканий.

— Може тобѣ воды? Васю! Васю!

-- Тихо! тихо! — сказавъ Вася, стискаючи бго руку. — Се нбчого, Аркадій, тблько менѣ коло серця такъ якось сумно зробилось. И самъ не знаю, вбдѣ чо-го. Слухай, говорбмъ красше о чбмъ иншбмъ; не згадуй менѣ...

— Успо-кбйся, ради Бога, успо-кбйся, друже мбй! Зробивъ ще, все на часъ зробивъ! Ну, а хочъ бы бй не зробивъ, то що за ббда? Хйба за те шибениця, чи що?

— Аркадій, — сказавъ Вася, такъ суворо поглядаючи на свого друга, що тому ажъ мурашки по-за плечима забѣгали, бо нѣколи ще Вася не бувъ такъ страшно зворушений. — Коли-бъ я самъ бувъ, якъ досѣ... Нѣ! не се я хотѣвъ сказати. Я тѣлько хотѣвъ сказати, тобѣ якъ другови звѣритись — — Впрочемъ, по що тебе тревожити? Бачь, Аркадій, однимъ дано богато, а другій роблять малу роботу, якъ ось я. Ну, а коли-бъ такъ вѣдь тебе зажадано вдячності, усердності, а ты бѣ не мѣгъ ихъ оказати?

— Васю, — я анѣ слова не розумѣю зъ усею, що ты кажешъ!

— Я нѣколи не бувъ невдячний, — говоривъ Вася стиха, мовъ самъ съ собою. — Але коли не можу высказати всего того, що чую, то такъ менѣ... Выглядає такъ, якъ коли-бъ я справдѣ бувъ невдячний, — и то мене рѣже.

— Дурниця, дурниця! Хиба-жъ ты думаешь, що цѣла вдячність вѣ тѣмъ лежить, щобъ на означеный речинець всѣ паперы попереписувати? Подумай, серденько, що говоришь! Хиба-жъ вѣ тѣмъ вдячність?

Вася наразъ замовкъ и вперъ очи вѣ Аркадія, немовъ ёго несподѣванный закидъ знищивъ усѣ ёго сумнѣвы. Навѣть усмѣхъ пролетѣвъ по ёго лицю, але вѣ найближшій хвили засѣла на нѣмъ зновъ давна суворя задума. Аркадій помѣркувавъ, що усмѣхъ означає конецъ усѣхъ тревогъ, а новий неспокѣй — нове рѣшене до чогось лѣпшого, — и дуже тымъ урадувався.

— Ну братику, — сказавъ Вася, — коли проснешся, то глянь на мене. Не дай Боже — засну надъ роботою, то може нещастье лучитися. А теперъ сѣдаю... Аркаша...

— Що таке?

— Нѣ, нѣчого... я тѣлько думавъ... нѣ, нѣчого.. я хотѣвъ...

Вася засѣвъ при столѣ и замовкъ, — Аркадій лягъ вѣ лѣжку. Нѣхто зъ нихъ анѣ словомъ не згадавъ про Артеміевыхъ. Може оба почувались до вини, що трохи не вѣ пору загуляли.

Аркадій швидко заснувъ, помимо всеи грыжѣ. Ажъ самъ здивувався, коли прокинувся якъ-разъ о осьмій рано. Вася спавъ на крѣслѣ, съ перомъ вѣ руцѣ, блѣдый и стомлений;

свѣтло догорѣло до гла. Въ кухни Мавра поралася съ самоваромъ.

— Васю! Васю! — скрикнувъ Аркадій. — Коли ты заснувъ?

Вася прокипнудся и схопився зъ крѣсла. — Ахъ, — сказавъ, — отъ я таки й задрѣмавъ! — За тымъ кинудся до паперѣвъ. Слава Богу, все въ порядку; анѣ чорниломъ, анѣ лобмъ зъ свѣчки не накапано!

— Заснувъ я мабутъ около шестои, — сказавъ Вася. — Ухъ, якъ холодно въ ноги! Чаю бѣ напитись, а потому зновъ до работы.

— А чуешся трохи покрѣпленымъ?

— Такъ, такъ, — зовсѣмъ менѣ добре, зовсѣмъ добре!

— Ну, зъ Новымъ Рокомъ, братику, поздоровляю тебе всѣмъ добромъ!

— Спасибѣгъ, брате, спасибѣгъ! Дай Боже й тобѣ...

Обнялись. Васиніи уста дрожали, на очехъ показались слѣзы. Аркадій Ивановичъ мовчавъ: сердце ёго краялось. Оба швидко выпили чай.

— Аркадій! Я таки рѣшився самъ пойти до Улана Матаковича.

— Але-жь вѣнъ и не пѣдозрѣвати-ме!

— Але менѣ совѣсть спокою не дасть.

— Та ты-жь сидишь ту, мучаишься за-для нѣго. Дарма! И знаешь, я й тамъ визиту зроблю...

— Де? — спытавъ Вася.

— У Артеміевыхъ: погратулюю имъ вѣдъ тебе и вѣдъ себе...

— Любый мѣй! Дорогий! Я останусь, останусь! О такъ, бачу, що твоя рада добра; я жъ тутъ працювати-му. Я-жь тутъ дармо часу не згаю! Зажди тѣлько хвилину, поки я листокъ напишу.

— Пиши, брате, пиши, в часъ! Я ще поки вмьюсь, оголюсь, фракъ вычищу. Ехъ, брате Василю, доживемо мы ще щастя и вдоволеня! Обними мене, Васюто!

— Ахъ, братику, — якъ бы то. .

— Чи тутъ живе панъ урядникъ Шумковъ? — роздався дитячій голосокъ на сходахъ.

— Тутъ, паничику, тутъ, — оббъвалась Мавра, впускаючи гостя.

— А то що? А то що? — скрикнувъ Вася, схапуючися зъ крѣсла и выбѣгаючи до передпокою. — Петрусю, се ты?

— Добрый день! Поздоровляю васъ зъ Новымъ Рокомъ, Василю Петровичу, — прощобетавъ, мовъ у звѣночокъ прозвонивъ гарный, чернокудрый, може десятилѣтний хлопчина. — Сестриця поздоровляе васъ и матуся такожъ, и сестриця казала менѣ передати вамъ вѣдъ неи поцѣлуй. — Вася пѣднявъ пбсланця на руки и затуливъ ёго уста, такъ дуже подбный до Лизочиныхъ, довгимъ, радбстнымъ поцѣлуемъ.

— Поцѣлуй ёго, Аркаша! — сказавъ вѣнь, передаючи ёму Петруся, и Петрусь, не доторкаючися до землѣ, перекочувавъ въ могучй объята Аркадія Ивановича.

— Ты мѣй хлопчику солоденькій, хочешь чаю?

— Дякую красно. Мы вже пили. Всѣ нынѣ встали дуже рано. Пбшли до церкви. Сестриця двѣ години чесала мене, помадувала, мыла, штанцѣ мои зашила, бо вчера съ Сашкою я роздеръ ихъ на вулиця, — мы въ снѣжки гралися...

— Ну, ну, ну, ну!

— Ну, то сестриця прибрала мене, бо я мавъ до васъ ити; а потому напомадувала мене, а потому поцѣлувала мене, а потому сказала: „Иди до Васѣ, поздоровъ ёго и розпытай, чи добре спавъ, а потому“ — и ще щось мавъ я розпытати — ага! „и чи тота робота готова, що вчера...“ отже вже не тямлю добре... Але ось тутъ оно записано, — сказавъ хлопчина, вытягиючи зъ кишенѣ карточку и перебѣгаючи вѣ очима, — ага! „котра вчера такъ васъ непокоила“.

— Буде готова! Скажи вѣй, що робота мусить бути готова, що я на те слово чести давъ.

— И ще... ахъ! а я й зовсѣмъ забудь! Сестриця шле вамъ листокъ и дарунокъ, а я й забалакався!

— Боже небесный!... Ахъ, ты золото мов, — де.. де? Тутъ? Ахъ! Гляди, братику, що она менѣ пише. Дорога, сердечна моя! Знаешь, я вчера бачивъ у неи пуляресикъ, для мене вышиваный; отъ она й пише, що вѣнь ще не готовъ, то она посылаетъ менѣ локонъ своего волося, а пуляресъ я таки опбсля дбстану. Гляди, брате, гляди!

И самъ себе не тямлячи зъ роскоши, Вася показавъ

Аркадію Івановичеві локонъ густого, чорного якъ смола волося; вѣдтакъ притуливъ ёго мѣцно до усть и сховавъ до боковой кишенѣ, коло самого сердца.

— Василю, — я тобѣ на нѣго медаліонъ справлю, — сказавъ по намыслѣ рѣшучо Аркадій Івановичъ.

— А у насъ на обѣдъ теляча печеня буде, а завтра смаженный мозокъ, и пампушкѣвъ мамця напечуть, — а кашѣ пшоняной не буде, — щебетавъ дальше хлопчина, нагадавши собѣ, якъ мае закѣнчити свою орацію.

— Нехай ёму всячина, що за бравый хлопакъ! — скрикнувъ Аркадій Івановичъ. — Василю, тажъ ты найщасливѣйшій зѣ всѣхъ на свѣтѣ!

Хлопчина выпивъ чай, одержавъ билетикъ и тысячу поцѣлувъ и пѣшовъ, щасливый и охочій, якъ прийшовъ.

— Ну, братику, — зачавъ урадуваний Аркадій Івановичъ, — бачишь, якъ славно, бачишь! Все на добро повертався, — тѣлько все смѣло и веселенько. Гайда! Дописуй ты свов, а швидко! А я за двѣ години вернуся. Напередъ до нихъ, а опѣсля до Уляна Мастаковича!

— Ну, прощай-же, братику, прощай!... Ахъ, коли-бъ тѣлько... Та ну, нехай, нехай, иди вже! — сказавъ Вася. — Такъ таки не пѣду до Уляна Мастаковича.

— Бувай здоровъ!

— Говъ, брате, постѣй! Скажи имъ... ну, все, що збувѣшь... уцѣлуй вѣ... и, чувѣшь, розкажешь менѣ опѣсля все, все...

— Ну, звѣстно вже, звѣстно! Щастье вывѣло тебе зъ рѣвноваги! Таке несподѣване... Ты ще вѣдъ вчера не можешъ до себе прийти, — вражѣнь вчорашныхъ ще не забудуся. Ну, годѣ! Лишь смѣло, Васечку, лишь смѣло! Прощай, друже, прощай!

Приятелѣ нарештѣ розсталися. Цѣлый ранокъ Аркадій Івановичъ бувъ якъ не свѣй и думавъ про Васю. Знавъ вѣнь ёго слабу, вразливу вдачу. Такъ и в, щастье вывело ёго зъ рѣвноваги, — вѣ томъ я не схибивъ! — подумавъ собѣ. Милый Боже, а то менѣ страху нагнавъ! И той чоловікъ спосѣбный за-для пустои пустицѣ трагедію розѣграти! Ахъ, я мушу ёго выратувати, мушу! — сказавъ Аркадій самъ до себе, не памятаючи, що й самъ вѣнь вѣ свѣмъ серци до

прикростей очевидно дробных привязував таку вагу, як до якогось великого нещастя. Аж о одинадцятій зайшов вбнь до портіерскои ложѣ въ домѣ Уляна Мастаковича, щобъ до довжезного ряду підписбвъ гратулянтбвъ, складавшихъ вельможному свое поважанье на заплямленомъ аркуши паперу, долучити й свое скромне имя. Але яке-жь було ёго зачудуванье, коли очи ёго случайно зупинилися на власно-ручнбмъ підписѣ Василя Шумкова. Вбнь одобелѣвъ. Що зъ нимъ дѣся? — подумавъ. И Аркадій Ивановичъ, котрый ино-що плававъ въ рожевыхъ надѣяхъ, вийшовъ зъ портіерскои ложѣ въ цѣлковитбмъ замѣшаню. Певна рѣчь, що тутъ безъ нещастя не минеся, — але яке то буде нещастье? вѣдки надбйде?

У Артеміевыхъ вбнь явився въ понурбй задумѣ; зъ-разу говоривъ якось недоладно и вийшовъ по розмовѣ зъ Лізочкою съ слѣзами въ очахъ, зовсѣмъ серіозно зажуреный Васею. Мало-що не бѣгъ до дому, коли въ тбмъ надъ Невою зустрѣнувся, о мало чоломъ въ чоло не вдарився зъ Васею. И той бѣгъ.

— Куды? — скрикнувъ Аркадій Ивановичъ.

Вася ставъ. якъ злочинець спбйманный на вчинку.

— Я хотѣвъ, братику, такъ собѣ... пройтись...

— Не сидѣлось, га? До Коломны прешь? Ахъ, Васю, Васю! Ну, по що ты ходивъ до Уляна Мастаковича?

Вася не вѣдповѣдавъ, а потому сказавъ зъ резигнацію:

— Аркадій, я не знаю, що зо мною дѣся. Я...

— Пусте тобѣ въ головѣ! Знаю, що се таке. Успокойся, — ты вѣдъ учора зрушений и потрясеный. Всѣ тебе люблять, о тебе турбуються, твоя работа йде напередъ, скбничишь вѣ, певно скбничишь, не ббйся. Дармо тблько грызоту собѣ завдавшь, мары якбсь тобѣ привиджуються!

— Нѣ. нѣ...

— Чи тямить, такъ само було, якъ ты рангу дбоставъ. Зъ превеликои радости и вдячности ты подвоивъ свою роботу, и на цѣлый тыждень мусѣвъ лягти въ лбжку. И теперъ такъ.

— Тикъ, такъ, Аркадій. — але теперъ зовсѣмъ не те, зовсѣмъ не те...

— Якъ то не те? Змилуйся! А остаточно й работа ся може не така пильна, и ты дармо мучишь себе!

— Нѣ, нѣ, нѣчого. Ходѣмо!

— Якъ то, до дому, а не до нихъ?

— Нѣ, братику, — якъ же я до нихъ въ такѣмъ станѣ покажуся? Я роздумавъ. Я тѣлько не мѣгъ на мѣсци всидѣти, поки самъ бувъ, безъ тебе; а теперъ, коли ты зо мною сяду до работы. Ходѣмо!

Ишли и довго мовчали. Вася квапивсь.

— Чомъ же ты не розпытуєшь мене — про нихъ? — спытавъ Аркадій.

— Ахъ, правда! Ну, Аркашеньку, и якъ же тамъ?

— Ей, Васю, не пѣзнаю тебе!

— Ну, ну, годѣ тобѣ! Розкажуй, братику, — сказавъ Вася благодающимъ голосомъ, немовъ хотѣвъ оминуты всякій дальшій замѣты. Аркадій Ивановичъ зѣхнувъ. Ђму ажъ лячно робилося, кѣлько разѣвъ глянувъ на Васю. Оповѣданье про Артеміевыхъ оживило ёго. Навѣтъ розбѣсѣдувався. Пообѣдали. Мати Артеміева надавала Аркадіеви въ кишенѣ пампушкѣвъ та пирѣжкѣвъ, и оба ѣли ихъ, весело балакаючи. По обѣдѣ Вася прирѣкъ троха проспаться, щобъ вѣдтакъ цѣлу нѣчь и ока не зажмурити. Аркадій Ивановичъ бувъ на вечѣрѣ запрошений на чай до когось тамъ, кому не мѣгъ вѣдмовити. Приятель розсталися. Аркадій Ивановичъ давъ собѣ слово, що верне якъ можна найвчаснѣйше, може навѣтъ о осьмѣй годинѣ.

Три години розлуки выдались ёму трема роками. Вывавсь нарештѣ и полетѣвъ до дому. Вѣйшовъ до кватиры — темно. Васѣ не було дома. Розпытавъ Мавру. Мавра сказала, що панъ разъ-у-разъ писавъ и зовсѣмъ не спавъ, а передъ годиною выбѣгъ и сказавъ, що за пѣвъ години верне, а коли-бъ Аркадій Ивановичъ швидше бувъ, то щобъ сказала ёму, що пѣшовъ на прохѣдѣ. Три чи чотыри разы клептавъ ѣй сей наказъ.

— До Артеміевыхъ полетѣвъ! — подумавъ Аркадій Ивановичъ и похитавъ головою. По хвили схопився, немовъ оживлений якоусь надѣєю. „Певно скѣпчивъ, — подумалось ёму, — отъ и все, — и всидѣти не мѣгъ та полетѣвъ. Але нѣ! Бувъ-бы заждавъ на мене. Погляньмо лишень, що тутъ

у него!“ Вѣнь засвѣтивъ свѣтло и кинувъсь до Васиного стола Робота поступала, и бачилось, приближалась уже до кѣнца. Аркадій Ивановичъ ино-що хотѣвъ зачати дальшій пошукуваня, коли наразъ увѣйшовъ Вася.

— Ахъ, ты ту? — скрикнувъ и стрепенувся переляканий.

Аркадій Ивановичъ мовчавъ. Боявъсь выпытувати Васю. А той потупивъ очи и такожь мовчавъ, перебираючи свои паперы. Поглядъ Васиный бувъ такій просячий, тяжкій благоуючий, такій уничиженный, що Аркадій ажъ затремтѣвъ, зустрѣвшись зъ нимъ. Серце ёго стислось, мовъ въ клѣщахъ.

— Васечку, брате мѣй, що тобѣ такого? — скрикнувъ вѣнь, припадаючи до него и пригортаючи ёго до груди. — Скажи менѣ! Я не розумѣю твого болю! Що тобѣ, мѣй мученику? Що? Звѣрься менѣ! Се-жь не може бути, щобъ отся...

Вася притулился до него и не мѣгъ анѣ слова сказати. Духъ ёму захопило.

— Не бѣйся, друже, не бѣйся! Ну, не можешь скѣнчити, то й що жъ? Я тебе не розумѣю; розкажи менѣ свое горе. Видишь, для тебе я... Ахъ Боже мѣй, Боже! — голосивъ вѣнь, бѣгаючи по свѣтлицы и все хапаючи до рукъ, немов шукавъ чогось, що бы найкрасше могло запомогти Васиному горю. — Я самъ завтра рано замѣсть тебе пѣйду до Уляна Мастаковича, буду просити, буду благодати ёго, щобъ продовживъ тобѣ речинець ще о одинъ день. Я выясню ёму все, що тебе мучить...

— Борони Боже! Не чини того! — скрикнувъ Вася и поблѣдъ якъ стѣна. Захитався, мовъ омлѣваючий.

— Васю! Васю!

Вася прийшовъ до себе. Уста ёго дрожали; хотѣвъ щось сказати, и тѣлько мовчки, судорожно стискавъ Аркадіеву руку. Ёго руки були зимны. Аркадій стоявъ передъ нимъ шарпаный грызотою. Вася зновъ подвѣвъ до него очи.

— Богъ съ тобою, Васечку! Якъ ты рвешь мое сердце, ты, мѣй другъ, мѣй наймилѣйшій!...

Слѣзы потокомъ полились зъ Васиныхъ очей; вѣнь кинувся на грудь Аркадія.

— Я ошукавъ тебе, Аркадій! — простогнавъ вѣнъ. — Я ошукавъ тебе, — прости менѣ, прости! Я неправдою заплативъ за твою пріязнь!

— А то якъ? Се що значить? — запытавъ Аркадій, зовсѣмъ переполоханий.

— Гляди!...

И Вася зъ розпучливымъ усильемъ выкинувъ зъ шуфляды на стѣлѣ шѣсть грубезныхъ зшитковъ подобныхъ до того, котрый переписувавъ.

— А се що таке?

— Отсе, отсе на позавтру мушу переписати. Я заледво четверту часть дося зробивъ! Не пытай... не пытай мене, якъ се сталося! Я й самъ не знаю, що зо мною дѣялось; менѣ такъ, немовъ-бы раптомъ зо сну збудився. Цѣли три тыжднѣ дармо пропустивъ. Я ходивъ... усе... ходивъ до нея... Мое сердце було хоре, мене мучила непевнѣсть... Чи до писаня менѣ було?... И не думавъ навѣтъ. Ажъ теперъ, коли щастье до мене приближуєсь, я пригадавъ собѣ...

— Васю, — сказавъ Аркадій Ивановичъ рѣшучо, — Васю, я тобѣ допоможу. Я все розумѣю. То не жартъ. Я тебе выратую. Слухай: завтра я поѣду до Уляна Мастаковича.. Не хитай головою, слухай! Я розкажу ёму все, якъ що сталося, — позволь тѣлько менѣ. Все выясню... Не побоюсь. Розкажу ёму, якій ты пригнетеный, якъ ты мучишься.

— А чи знаєшь ты, що ты вже теперъ мене рѣжешь? — прошептавъ Вася, зовсѣмъ одобелѣлый зо страху.

Аркадій Ивановичъ зъ разу поблѣдъ, а потому надумався и бухнувъ голоснымъ смѣхомъ.

— Чи нѣчого бѣльше? Лишь тѣлько всего? — сказавъ. — Змилуйся, Васю, ради Бога! Встыдайся! Слухай, — я бачу, що тобѣ докучаю. Бачишь, я розумѣю все, знаю, що въ тобѣ дѣвса. Адже-жь, Богу дякувати, пять лѣтъ уже разомъ живемо. Ты такой добрый, такой нѣжный, але ты слабодухъ, вѣчный слабодухъ. А до того ще фантаєшь, — а се не добре; здурѣти можна, братику. Слухай, я знаю, чого тобѣ бажаєсь. Ты хотѣвъ бы, н. пр., щобъ Улянъ Мастаковичъ зъ радости по причинѣ твоего весѣля пустився на вприсядки або балъ давъ... Ну, стѣй, стѣй! Що такъ брови морщишь! Чи бачь, навѣтъ згадку про Уляна Мастаковича бе-

решь менѣ за зло. Я-жь не противъ нѣго. Я й самъ пова- жаю ёго не меншь тебе. Але сего не запречишь и не забо- ронишь менѣ думати, що тобѣ бажалось-бы, щобъ не було на свѣтѣ нѣ одного нещасного, коли ты женишься... Еге, бра- тьку, се мусишь признати, що ты бѣ бажавъ, щобъ н. пр. менѣ, твому найлѣпшому другуви, нѣ вѣдси нѣ вѣдти якихъ небудь сто тысячокъ въ подолокъ упало. Щобъ усѣ вороги на цѣлѣмъ свѣтѣ нѣ зъ сего нѣ зъ того разомъ поперепро- шувались, отакъ на середь улицѣ почали-бѣ стискатись та обниматись а вѣдтакъ про мене прийшли-бѣ сюда въ гостѣ на твоє весѣлье. Серденько мое, друже мѣй, не смѣйся, — се справдѣ такъ! Ты менѣ вѣдъ давна рѣзными способами давъ се пѣзнати. Коли ты щасливый, то хотѣвъ-бы, щобъ и всѣ на свѣтѣ уразъ съ тобою були щасливіи. Тебе болить, тебе грызе бути самому щасливимъ. Для того напружашь усѣ силы, щобъ показатись гѣднымъ того щастя, а може на- вѣтъ, для улѣкшеня своѣй совѣсти, зробити якесь геройске дѣло! Ну, розумѣю, якъ ты готовъ мучити себе, скоро тамъ, де-бѣ ты мусѣвъ показати свою пильнѣсть, свою вытрева- лѣсть, свою.. якъ ты кажешь, вдячнѣсть,— выходитъ зовсѣмъ не те, а невеличке занедбанье. Ты не можешь позбутися сеи мысли, що Улянъ Мастаковичъ буде недоволенный, ба навѣтъ злый, коли побачить, що ты не справдывъ тыхъ ожидань, якѣ вѣнъ на тебе поклавъ. Тебе болить сама мысль — слу- хати закидѣвъ вѣдъ того, кого вважавъ своимъ добродѣемъ — и ще въ такій часъ! коли твоє серце переповнене радо- щами и ты самъ не знаешь, кому дякувати.. Чи не правду я кажу? Чи не правду?

Аркадій Ивановичъ, котрого голосъ пѣдъ конецъ трем- тѣвъ, замовкъ и передыхнувъ. Вася нѣжно глядѣвъ на своего друга. Усмѣхъ перелетѣвъ по ёго устахъ. Навѣтъ щось не- мовъ проблыскъ надѣвъ ожививъ ёго обличье.

— Ну, слухай же, — почавъ на ново Аркадій Ивано- вичъ, ще бѣльше оживляючись надѣвою. — Значитья, я не треба, щобъ Улянъ Мастаковичъ на тебе гнѣвався. Чи такъ, голубе мѣй? Правда? Ну, а коли правда, — сказавъ Арка- дѣй схапуючись зъ мѣсця, — то я, я се зроблю для тебе. Завтра поѣду до Уляна Мастаковича... Не суперечь менѣ! Ты зъ свого занедбаня робишь якесь злочинство. Але вѣнъ,

Улянь Мастаковичь, великодушный и милостивый, а надто ще — не такой якъ ты! Вѣнъ выслухавъ насъ и выратув. Ну лекше тобѣ?

Вася съ слёзами стиснувъ Аркадіеву руку.

— Ну, добре, добре, — сказавъ. — Нехай и такъ. Ну, скѣнчу, то скѣнчу, — а нѣ, то нѣ. Але ты не ходи до нѣго; я самъ поѣду, все ёму розкажу. Теперъ я зовсѣмъ успокоився, зовсѣмъ успокоився... Лишь ты не ходи!

— Васю, дорогой мѣй, — скрикнувъ радѣстно Аркадій Ивановичь, — я-жь держався твоихъ слѣвъ. Тѣшитъ мене, що ты надумався и утихомирився. Але хочъ и щѣ бы съ тобою сталося, — не забывай, що я при тобѣ! Я бачу, що ты тремтишь на саму гадку о тѣмъ, щѣбъ я не заговоривъ зъ Уляномъ Мастаковичемъ; не бѣйся, я не поѣду до нѣго, не заговорю; ты самъ зъ нимъ побесѣдуй... Знаешь що, поѣди завтра... або нѣ, не йди, сиди тутъ и пиши. А я потихеньку розвѣдаю, що се за работа, чи дуже пильна чи нѣ, чи конче потрібна на позавтра чи нѣ, и що бы зъ того могло выйти, якъ бы на речинець не була поставлена. Тогдѣ духомъ прибѣжу до тебе... Бачишь, бачишь, отъ уже й надѣя... Ну, подумай собѣ, що дѣло не пильне, — гурра! Улянь Мастаковичь може й забути, не нагадае про нѣго, и все буде добре.

Вася недовѣрливо похитавъ головою. Але ёго вдячный поглядъ все ще спочивавъ на лицѣ друга.

— Ну добре, ну добре, — сказавъ вѣнъ важко дышучи; — я такой ослабленный... самому й думати о тѣмъ не хочешъ. Ну, говорѣмъ о чѣмъ небудь иншѣмъ! Навѣтъ писати теперъ не хочеша, — такъ тѣлько кѣлька сторѣнь перепишу, щѣбъ бодай до точки дѣйти. Слухай... я довго вже хотѣвъ тебе розпытати, вѣдки ты знаешь мене такъ добре?

Слѣзы зъ Васиныхъ очей закапали на Аркадіеву руку.

— Кобъ ты знавъ Васю, якъ щиро я тебе люблю, то ты бѣ не пытавъ о се — отъ що!

— Такъ, такъ, Аркадій, я сего не знаю, бо... бо не знаю, за що ты мене любишь! Знаешь, неразъ навѣтъ та любовь твоя мене давить. Неразъ, особливо коли лежу въ лѣжку и думаю о тобѣ (бо передъ сномъ я завсѣгды думаю о тобѣ), я подплывавъ слѣзами и сердце мое разрывалось

тымъ.. тымъ.. ну, тымъ, що ты мене такъ любишь, а я нѣчимъ не могу тебе порадувати, нѣчимъ тобѣ вддякувати.

— Бачишь, Васю, бачишь, якій ты!.. Гляди лишень, якій ты теперъ зворушений! — сказавъ Аркадій, котрому ажъ сердце пукало зъ горя и пригадувалась вчорашна сцена на улицѣ.

— Е, що! Ты хочешь, щобъ я успокоился, а я нѣколи не бувъ такой спокойный, такой щасливый, якъ теперъ! Знаешь.. Слухай, я бы хотѣвъ тобѣ все розказати, але завсѣгды боюсь тебе засмутити.. Ты все гнѣваешься и кричишь на мене, а я боюсь... Чи бачь, якъ я теперъ дрожу, а й самъ не знаю, чога. Слухай, що я хотѣвъ тобѣ сказати. Менѣ здається, що давнѣйше я й самъ себе не знавъ. — Еге! и другихъ я ажъ вѣдъ вчера навчився пѣзнавати. Я, братику, нѣкого не цѣнивъ по заслужѣ. Мое сердце.. было нечувливе. Слухай, якъ се оно сталося, що я нѣкому, нѣкому на свѣтѣ нѣ же-якого добра не зробивъ, навѣтъ способный до того не бувъ, навѣтъ зверхный выглядъ мой такой непривѣтный?... А всѣ менѣ добро робили. Ось — ты першій, — хйба жъ я не бачу? Я тѣлько мовчавъ, тѣлько мовчавъ!

— Васю, покинь се!

— Чому, Аркаша, чому?... Я тѣлько такъ... перебивъ ёму Вася, заходячись слѣзми. — Отъ учера я говоривъ зъ Уляномъ Мастаковичемъ. Самъ знаешь, якій вѣнъ строгій, непривѣтный, — самъ же ты неразъ вѣдъ нѣго наганы выслухувавъ. Ну, а зо мною вчера ёму захотѣлось пожартувати, заговорити по шарости, розкрыти менѣ свое сердце, котре передъ усѣми закрывае..

— Ну, такъ и щожъ! Се показуе тѣлько, що ты вартъ того щастя.

— Ахъ, Аркаша, якъ радъ бы я скѣнчити сѣю роботу!.. Нѣ, я таки погублю свое щастье, — чую се напередъ! Та не симъ, не симъ, — перебивъ самъ себе Вася, коли Аркадій позырнувъ на стофунтовый стосъ паперу на столѣ; — се що? записанный папѣръ.. дурница! Не въ тѣмъ дѣло.. Я, Аркаша, бувъ нынѣ тамъ, у нихъ... але не заходивъ до покою. Такъ менѣ было тяжко, такъ гѣрко на души! Я постоявъ троха пѣдъ дверми. Она грала на фортепянѣ, я слухавъ.

Бачишь, Аркаша, — сказавъ вѣнъ, понижаючи голосъ, — я не смѣвъ увѣйти.

— Слухай, Васю, що съ тобою? Ты такъ глядишь на мене...

— Що? Нѣчого, менѣ тѣлько троха не добре; ноги дрожать; се за-для того, що я въ ночи не спавъ. Охъ! Въ очахъ потемнѣло. Ту, ту!... вѣнъ показавъ на сердце -- и зомлѣвъ. Коли прийшовъ до себе, хотѣвъ Аркадїй силомоць покласти ёго до лѣжка. Але Вася й слухати не хотѣвъ. Почавъ плакати, руки ломати и хотѣвъ писати, хотѣвъ доконче хочъ двѣ стороны дописати. Аркадїй згодився, щобъ не дразнити ёго.

— Знаєшь, — сказавъ Вася, сѣдаючи на своє мѣсце, — и менѣ пришла добра гадка, и я маю надѣю. — Вѣнъ усмѣхнувся до Аркадїя, а ёго страждуще лице справдѣ здалось оживлене промѣнчикомъ надѣѣ. — Знаєшь, я позавтру не дамъ ёму всего. Про решту збрешу, що згорѣла, що замочла, що загубилася, що... ну, нарештѣ, що не готова, — бо прецѣнь же брехати не можу. Самъ ёму выясню... Скажу ёму: такъ и такъ, не мѣгъ... розкажу ёму про свою любовь; вѣнъ же й самъ недавно оженився, то й мене порозумѣ! При тѣмъ, розумѣвся, зъ усею скромностею и пошановою... Вѣнъ побачить мои слѣзы и змилуєсь.

— Такъ, такъ, пѣди до нѣго, розкажи все... Але слѣзъ твоихъ тамъ зовѣмъ не треба, по що ихъ? Ей, Васю, Васю, — якого ты страху нагнавъ менѣ!

— Такъ, пѣду, пѣду. Але тецерь дай менѣ писати, дай менѣ писати, Аркаша! Я нѣкого не займаю; дай менѣ писати! — Аркадїй кинувся на лѣжку. Вѣнъ не вѣривъ Васеви. Абсолютно не вѣривъ Васеви. Вася на все способный. Просити прощенья? За що? якъ? Не въ тѣмъ дѣло. Дѣло въ тѣмъ, що Вася не сповнивъ свого обовязку, що Вася чуется виннымъ въ своихъ власныхъ очахъ, чуется невдячнымъ своѣй долѣ, що щастье потрясло, роздавило ёго, а вѣнъ чуется негоднымъ того щастья; що нарештѣ вѣнъ ухопився тѣлько за першу-лѣпшу приключку, щобъ се заслонити, а на дѣлѣ ще таки вѣдъ учора не прийшовъ до себе. Ось оно що! — подумавъ Аркадїй. „Бго кѣнче треба выратувати, зъ самымъ собою поєднати. Вѣнъ самъ на себе судъ выдав.“ Думавъ,

думавъ и рѣшивъ въ концѣ пойти до Уляна Мастаковича, заразъ завтра, и розказати ёму всю справу.

Вася сидѣвъ и писавъ. Утомленный Аркадій лягъ, щобъ ще разъ передумати, и збудився ажъ надъ раномъ.

— Ай, до бѣса, ты зновъ! — скрикнувъ позырнувши на Васю; той сидѣвъ и писавъ. Аркадій кинувъ до нѣго, обнявъ ёго и силомъць положивъ на лѣжку. Вася вемѣхнувся, ёго очи злипались вѣдъ утомы. Вѣнъ не мѣгъ говорити.

— Я й самъ хотѣвъ покластися, — прошептавъ. — Знаешь, Аркадій, я надумався... я скѣнчу. Я прискоривъ письмо! Довше я не мѣгъ сидѣти. Збуди мене о осьмѣй.

Послѣднихъ слѣвъ не докѣнчивъ и заснувъ якъ убитый.

— Мавро, — шепнувъ Аркадій до служницѣ, що принесла чай, — вѣнъ просивъ, щобъ ёго за годину збудити. Нѣякимъ свѣтомъ не важься сего вчинити! Нехай спить хочъ бы й десять годинъ, — розумѣшь?

— Розумѣю, паночку.

— Обѣду не треба, дровами не стукай, не гомони, уважай! А коли про мене запытае, то скажи, що я пѣшовъ до канцелярїи. Розумѣшь?

— Розумѣю, паночку, — нехай спить, доки ёму схочеться, що се мене обходить? Я тѣшусь, коли панове сплять, и стережу паньского добра. Але оногдѣ, коли панъ на мене сварили за розбиту тарѣлку, то се не була моя вина, але кота-мурлики, — вѣнъ тѣ збивъ! Я й не вважала на нѣго. А псика — кажу, — проклятый ласуне!

— Пстѣ! не замовчишь ты!...

Аркадій Ивановичъ выпхавъ Мавру, взявъ вѣдъ неи ключъ и заперъ тѣ въ кухни. Потому пѣшовъ до канцелярїи. Дорогою думавъ, якъ то ёму показатися передъ Уляна Мастаковича, чи не буде се за смѣло и невѣдповѣдно? До департаменту зайшовъ несмѣло и боязко розпытавъ, чи ёго превосходительство прийшли? Вѣдказано ёму, що не прийшли и не придуть сѣгодня. Аркадій Ивановичъ хотѣвъ прямо пѣти до нѣго до дому, але въ самъ часъ надумався, що коли Улянъ Мастаковичъ не прийшовъ, то певно дома занятый. Отъ вѣнъ и остався. Годины выдавались ёму безконечными. Зъ провола почавъ розвѣдуватися про роботу поручену Шумкову. Нѣхто не знавъ о нѣй нѣчого. Знали тѣлько, що Улянъ

Мастаковичъ зволють давати Шумкову приватне занятъе, але яке, сего нѣхто не знавъ. Въ кѣнци выбила третя, и Аркадій Ивановичъ поспѣшивъ до дому. Въ сѣнехъ канцеляріи зуинивъ ёго писарь и сказавъ, що Василь Петровичъ Шумковъ бувъ ту около першої и пытавъ, чи є вѣнь (Аркадій) и чи бувъ Улянъ Мастаковичъ. Почувши се, Аркадій нанявъ зощика и ледво дышучи зъ переляку допавъ до дому.

Шумковъ бувъ дома, ходивъ по свѣтлиці вь страшеннѣмъ зворушеню. Кинувъ окомъ на Аркадія Ивановича и подавъ видъ, немовъ бы то вѣдъ разу успокоився, надумався и старався закрити свое зворушенъе. Сѣвъ мовчки до своїхъ паперѣвъ. Здавалось, що старавсь уникнути питанъя своего друга, немовъ бы повзявъ якусь постанову и при тѣмъ давъ собѣ слово держати вѣ въ тайнѣ, бо вже й на дружбу спуститися не можна. Се застановило Аркадія, а сердце ёго почувло гѣркій, пекучій бѣль. Вѣнь сѣвъ на лѣжку и розгорнувъ книжку, одиноку, яка вь нѣго була, але очей своихъ не зводивъ зъ бѣдного Васѣ. Мѣжь тымъ Вася мовчавъ уперто, писавъ и не пѣдводивъ головы. Такъ пройшло кѣлька годинъ, и Аркадієві муки дѣйшли до найвысшої степенѣ. Въ кѣнци около одинадцятѣи пѣднявъ Вася голову и скинувъ на Аркадія тупымъ, остовпѣлымъ поглядомъ. Аркадій ждавъ. Минули двѣ або й три минуты, Вася мовчавъ.

— Васю! — скрикнувъ Аркадій.

Вася не дававъ вѣдповѣди.

— Васю! — повторивъ Аркадій збскакуючи зъ лѣжка.
— Що тобѣ? Що сѣ зъ тобою? — крикнувъ, кидаячись до нѣго.

Вася пѣднявъ голову и зновъ вперъ вь нѣго той самъ тупый, остовпѣлый поглядъ.

— Нападъ непритомности духовѣи! — подумавъ Аркадій, тремтячи зъ переляку. Вхопивъ карафку зъ водою, пѣддержавъ Васю, зѣлявъ ёму водою голову, омочивъ виски, натеръ ёго руки — и Вася прийшовъ до себе. — Васю, Васю! — зойкнувъ Аркадій плачучи, бо довше вже не мѣгъ удержати себе, — що ты зъ собою робишь? Одумайся! Не убивай себе!

Не договоривъ и стиснувъ ёго вь своихъ обѣймахъ. Якесь придавлююче почутъе виражалося на Васинѣмъ лиці;

вбнъ потеръ собѣ чоло и стисъ долонями голову, немовъ бо-
вся, щобъ не пукла.

— Не знаю, що зо мною сталося, — сказавъ вбнъ въ-
кбнци, — здаєсь, що я перепрацювався. Ну, добре, добре!
Досыть, Аркаша, не турбуйся мною! — повторивъ, озыраю-
чись докола такимъ сумнымъ, утомленимъ поглядомъ. —
По що турбуватися? Дурниця!

— Ты, ты потѣшавшь мене! — скрикнувъ Аркадій, ко-
трому сердце краялось. — Васечку, — сказавъ за тымъ, —
покладись, поспи трохи, га? Не мучься задаремно! Опбсла
робота красше пѣде.

— Такъ, такъ, — повторивъ Вася, — про мене, ляжу,
добре, ляжу! Бачишь, я хотѣвъ скбнчити роботу, але теперь
надумався, еге... — И Аркадій заволбкъ ёго до лбжка.

— Слухай Васю, — сказавъ твердо, — се дѣло треба
разъ на чистоту вывести. Скажи менѣ, що ты задумавъ!

— Ахъ! — сказавъ Вася, безсильною рукою роблячи
такій жестъ, немовъ вбдгонювавъ якусь докучливу муху,
и повернувъ голову на другій бѣкъ.

— Говъ, Васю, рѣшайся! Я не хочу бути твоимъ убій-
цею, не могу довше мовчати. Я не дамъ тобѣ заснути, поки
не рѣшишься.

— Якъ хочешъ, якъ хочешъ, — сказавъ Вася дво-
значно.

— Подавсь! — подумавъ Аркадій. — Здайся на мене,
дуже мбй, — сказавъ, — обдумай, що я тобѣ сказавъ, а я
вавтра выратую тебе, завтра рѣшу твою судьбу! Та що я
кажу: судьбу? Такого ты менѣ страху завдавъ, що я твоими
словами говорю. Що ту за судьба! Просто сказати, дурниця,
марне дѣло! Ты не хотѣвъ бы втратити прихильности, лю-
бови, коли хочешъ, Уляна Мастаковича, такъ! Ну, и не втра-
тишь, побачишь!... Я...

Аркадій Ивановичъ бувъ бы ще довго говоривъ, але Вася
перебивъ ёго. Вбнъ пбднявся на лбжку, мовчки обнявъ ру-
кою шию Аркадія Ивановича и поцѣлувавъ ёго.

— Досыть! — сказавъ слабымъ голосомъ, — досыть!
Покинь се!

И зновъ обернувся лицомъ до стѣны.

Мбй Боже! — думавъ Аркадій, — мбй Боже! Що зъ

нимъ? Зовсімъ голову стративъ! И що вѣнъ задумавъ? Зовсімъ себе зруйнує. — Аркадій поглядѣвъ на нѣго зъ розпукою. — Коли-бъ хочь занедужавъ, — думалось ёму, — може-бъ лѣпше було. Въ недузѣ бѣ бодай журба ёго покинула и все бы пышно полагодилося. Охъ, та що се я торочу! Христе, Спасе мѣй! — Мѣжъ тымъ здавалося, що Вася заснувъ. Се втѣшило Аркадія. — Добрый знакъ! — подумавъ, и рѣшився цѣлу нѣчь при нѣмъ не спати. Вася спавъ дуже неспокойно, все кидався, перевертався и отвиравъ на хвилю очи. Въ кѣнци утома взяла свое и вѣнъ, якъ бачилось, заснувъ мертвецкимъ сномъ.

Було около другой години досвѣта, коли й Аркадій заснувъ на крѣслѣ, опершись лѣктями о столъ. Сонъ ёго бувъ неспокойный и дивный. Здалось ёму, що вѣнъ не спить и Вася лежить все ще на лѣжку. Але диво! Бачиться ёму, що Вася тѣлько такъ удає и навѣтъ ошукує ёго, и отъ-отъ-отъ пѣднимается и тихесенько, пѣвъ окомъ на нѣго позыраючи, повзе до писемного стола.

Пекуцій бѣль прошибъ Аркадѣве сердце. И обида и бѣль и жаль було ёму бачити, що Вася ёму не вѣрять, передъ нимъ таиться и удає. Вѣнъ хотѣвъ обняти ёго, скрикнути, понести ёго на лѣжку... Въ тѣмъ зойкнувъ Вася въ ёго обѣмахъ, и вѣнъ доволѣкъ до лѣжка тѣлько бездушне тѣло. Холодный пѣтъ выступивъ Аркадію на чоло, ёго сердце страшно забилося. Вѣдчинивъ очи и збудився. Вася сидѣвъ передъ нимъ при столѣ и писавъ. Очамъ своимъ не вѣрѣючи, глянувъ Аркадій на лѣжку: було пусе. Аркадій схопився переляканный, ще пѣдъ враженьемъ своего сну. Вася не рушався. Писавъ тай писавъ. Наразъ побачивъ Аркадій съ перелякомъ, що Вася зовсімъ сухимъ перомъ шкрабавъ по паперѣ, немовъ-бы писавъ, и перевертавъ зовсімъ бѣлий незаписаный картки, и спѣшивъ, спѣшивъ, немовъ-бы заповнявъ папѣръ и найкрасшимъ, блискучимъ способомъ приближувався до кѣнца своей работы.

— Нѣ, се вже не нападъ! — сказавъ самъ до себе Аркадій и задрожавъ цѣлымъ тѣломъ. — Васю, Васю! озовися! — скрикнувъ хапаючи ёго за плече. Але Вася мовчавъ и шкрабавъ дальше сухимъ перомъ по паперѣ. „Ось

таки нарештѣ я прискоривъ письмо!“ — пробубонѣвъ, не пѣдводничи головы.

Аркадїй вхопивъ ёго за плече и вырвавъ ёму зъ руки перо. Вася застогнавъ. Рука ёго и очи пѣднеслись до Аркадїя, — вѣдтакъ въ задумѣ повѣвъ рукою по чолѣ, немовъ хотѣвъ зѣгнати зъ нѣго якусь тяжку, оловяну хмару, а въ кѣнци зъ вѣльна. въ забутю, опустивъ голову на груди.

— Васю, Васю! — скрикнувъ въ розпуцѣ Аркадїй, — Васю!

Въ тѣй хвили Вася глипнувъ на нѣго. Слѣзы стояли въ ёго великихъ, синихъ очахъ. а ёго блѣде, лагѣдне лице выражало безконечну муку. Вѣнъ щось бубонѣвъ. „Що? що?“ — кричавъ Аркадїй, нахилиючись до нѣго. — „За що-жь се, за що-жь мене?“ шептавъ Вася, — „за що? що я зробивъ?“

— Васю! Що тобѣ? Чого ты лякавсья? Чого? — кричавъ Аркадїй въ розпуцѣ заламуючи руки.

— За що жь мене въ рекруты вѣддавати? — говоривъ Вася, глядячи своему другови просто въ очи. — За що? що, що я зробивъ?

Волосье дубомъ стало Аркадїю, — вѣнъ ушамъ своимъ не вѣривъ, стоявъ передъ нимъ. якъ смертельно зраненый. Але за хвилечку надумався. — Се такъ тѣлько, хвилево! — сказавъ самъ до себе, весь блѣдый, зъ дрожачими, посянѣлыми губами, и одягся що духу. Хотѣвъ чимъ хутчѣй бѣгти до лѣкаря. Царазь Вася закликавъ ёго. Аркадїй кинувся до нѣго и обнявъ ёго якъ мати дитину, котру вѣй хтось хоче выдерти.

— Аркадїй, Аркадїй, не кажи нѣкому! Чуєшь? Я самъ завинивъ, я вѣй терпѣти-му...

— Що ты кажешь, що ты кажешь? Опамятайся, Васю, опамятайся! Вася зѣтхнувъ и слѣзи поплыли по ёго щокахъ.

— За що вѣй вѣивати? Чимъ она винна? — благовъ вѣнъ роздираючимъ сердце голосомъ. — Я самъ виненъ, я самъ виненъ, я самъ виненъ!

Замовкъ на хвилину.

— Прощай, моя мила! Прощай моя мила! — шептавъ хитаючи головою. Аркадїй стрепенувся и хотѣвъ бѣгти по лѣкаря. — Ходѣмо! Пора вже! — сказавъ Вася, побачивши

последній рухъ Аркадія. — Ходѣмо, братику, ходѣмо; я готовъ! Ты проводи мене! Вѣдтакъ замовкъ и поглядѣвъ на Аркадія убиваючимъ, недовѣрчивымъ поглядомъ.

— Васю, не йди зо мною, ради Бога! Жди на мене ту. Я заразъ верну, заразъ до тебе верну! — сказавъ Аркадій Ивановичъ, самъ тратячи голову и хапаючи шапку, щобъ бѣгти до лѣкаря. Вася заразъ сѣвъ; вѣнъ зробивсен тихій и послушный, тѣлько въ ёго очахъ блищала якась дика рѣшучість. Аркадій завернувся, взявъ зо стола нѣжь, ще разъ окинувъ поглядомъ нещасного и выбѣгъ зъ помешканя. Була осьма година. Денне свѣтло давно вже прогнало сумерки зъ свѣтлицѣ.

Цѣлу годину бѣгавъ вѣнъ вѣдъ Понтія до Пилата. Всѣ лѣкарѣ, котрыхъ адресы вѣнъ вѣдъ сторожѣвъ повывѣдувавъ, розпытуючись, чи не живе въ тѣмъ домѣ який лѣкаръ, повывѣждали вже: одинъ въ дѣлахъ службовыхъ, другій до своихъ паціентѣвъ. Одинъ тѣлько бувъ дома и приймавъ хорыхъ; вѣнъ довго и докладно розпытувавъ слугу, котрый звѣстивъ ёму, що якийсь Нефедовичъ прийшовъ, и пытавъ навѣтъ, якъ виглядає такъ вчасный гѣсть? — а въ кѣнци розсудивъ, що не може ёго прийняти, бо дуже занятый, не може такожь вѣхати зъ нимъ и що такихъ хорыхъ треба вѣдставляти до больницѣ.

Мовъ громомъ ражений Аркадій, котрый нѣколи не ожидавъ такои розвязки катастрофы, побажавъ усѣмъ лѣкарямъ по сто кѣпъ чортѣвъ и побѣгъ въ найбѣльшій, смертельнѣй трѣвозѣ до дому. Мовъ безумный влетѣвъ до квартиры. Мавра, немовъ бы то нѣчого й не сталося, замѣтала пѣдлогу, лупала скипки и ладилася розпалювати въ печи. Свѣтлица була пуста, — Вася вийшовъ. „Куды, куды побѣгъ нещасный?“ — подумавъ Аркадій, леденѣючи зъ переполоху. Зачавъ розпытувати Мавру. Але ся й о-свѣтѣ нѣчого не знала, не чула навѣтъ, коли вийшовъ. Нефедовичъ погнавъ на Коломну. Богъ знає, для чого ёму приплыла думка, що вѣнъ тамъ мусить бути.

Прибувъ туды около десятой. Павъ несподѣвано, нѣхто нѣчого не знавъ и не догадувався. Вѣнъ ставъ передъ ними заляканный, зворушений, пытавъ про Васю. Пѣдъ старою кѣльна пѣдкосилися и она впала на софу. Лізочка, дрожащи зо

страху цѣлымъ тѣломъ, почала пытати, що сталося. Що мавъ Аркадій сказати? Допомогъ собѣ на борзѣ выдуманю казкою, котрої нѣхто не йнавъ вѣры, и выбѣгъ, лишаючи всѣхъ въ мукахъ и трѣвозѣ. Погнавъ до канцеляріи, щобъ бодай не запбзнитися и тамъ замельдувати, що сталося. По дорозѣ впало ёму на думку, що може Вася у Уляна Мастаковича. Се дуже могло бути; туды було бѣ зъ самого першу навѣдаться Переѣздячи коло дому ёго превосходительства, Аркадій хотѣвъ стати, але поѣхавъ дальше. Постановивъ насампередъ запевнитися, чи въ самѣй канцеляріи не сталося що небудь, и ажъ тогдѣ, коли ёго тамъ не застане, явитись передъ очи ёго превосходительства зъ докладомъ про нещастье свого товариша. Хтось прецѣнь съ такимъ докладомъ буде мусѣвъ явитися!

Вже въ приѣмной свѣтлиці окружили ёго молодші товаришѣ, переважно тои самои ранги, що вѣнъ, и почали въ одинъ голосъ розпытувати ёго, що сталося зъ Васею? Всѣ наразъ говорили о тѣмъ, що Вася збожеволѣвъ на тѣй мысли, що ёго за занедбанье службове хочуть вѣдати въ рекруты.

Аркадій вѣдповѣдавъ на всѣ боки, або красше сказати, не вѣдповѣдавъ зовсѣмъ нѣкому и протискався до внутрѣшнихъ покоѣвъ. По дорозѣ дѣзнався, що Вася є въ кабинетѣ Уляна Мастаковича, що туды всѣ пошли, и Гесперъ Ивановичъ туды пошовъ. Вѣнъ зупинився. Хтось зъ старшихъ запытавъ ёго, куды вѣнъ и чого хоче? Не зважаючи на особу, проворкотѣвъ вѣнъ щось про Васю и пошовъ прямо до кабинету. Вѣдтамъ уже доносився до него голосъ Уляна Мастаковича.

— Куды вы? — запытавъ ёго хтось при дверехъ.

Аркадій змѣшався и хотѣвъ уже вертатись, але крѣзь пѣдхилей дверѣ побачивъ свого бѣдного Васю. Отворивъ дверѣ и пропхався до свѣтлицѣ. Тамъ панувало замѣшанье и безраднѣсть, бо Улянъ Мастаковичъ очевидно бувъ дуже зворушений. Коло него стояли всѣ, що мали вышій ранги, и абсолютно не знали, що дѣяти. На боцѣ стоявъ Вася. Серце замерло Аркадію въ груди, коли на него глянувъ. Вася стоявъ блѣдый, зъ пѣднесеною головою, вытягнений въ струну и руки по швамъ. Глядѣвъ просто въ очи Улянови Мастако-

вичу. Заразъ побачено Нефедовича, а хтось знаючій, що они жили разомъ, сповѣстивъ ёго превосходительство о ёго присутности. Аркадія вивели напередъ. Вѣнъ хотѣвъ вѣдповѣсти на завданій ёму пытана, глянувъ на Уляна Мастаковича, и коли побачивъ, що на ёго лиці малювалось глибоке спѣвчутье, почавъ сильно дрожати и хлипати якъ дитина. Що бѣльше, вѣнъ вхопивъ навѣть руку своего шефа, притуливъ її до своихъ очей, омочуючи слѣзами, такъ що ажъ Улянъ Мастаковичъ на силу мусѣвъ її вырвати, кажучи:

— Ну, успокойся, небоже, успокойся; бачу, що маєшь добре серце.

Аркадій хлипавъ и всѣхъ обводивъ благояучимъ поглядомъ. Ёму здавалось, що всѣ були браты бѣдного Васѣ и всѣ въ купѣ за нимъ сумували и зъ журы пропадали.

— Але якъ же се, якъ же се сталося? — спытавъ Улянъ Мастаковичъ. — Изъ за чого вѣнъ розуму рѣшився?

— Изъ вдячно-сти! — бѣльше не мѣгъ промовити Аркадій. Ся вѣдповѣдь выкликала загальне зачудуванье и всѣмъ выдалось се дивнымъ и на правду не похожимъ, щобъ чоловікъ зъ вдячности мѣгъ одурѣти. Аркадій обяснивъ, якъ умѣвъ.

— Боже, яка шкода! — сказавъ въ кѣнци Улянъ Мастаковичъ. А й та работа, що я ёму давъ, була зовсѣмъ не важна и не пильна. Ахъ, такъ то чоловікъ нѣ за що, нѣ про що!... Ну, выведѣть ёго!

Ту звернувся Улянъ Мастаковичъ зновъ до Аркадія и почавъ зновъ розпытувати ёго — Вѣнъ просить — сказавъ, показуючи на Васю, — не говорити о тѣмъ нѣчого ёго дѣвчинѣ. Чи се ёго наречена?

Аркадій почавъ розповѣдати. Мѣжь тымъ Вася стоявъ, немовъ щось роздумуючи, немовъ бы зъ найбѣльшою натугою пригадувавъ собѣ якусь важну, конечну рѣчь, котра-бъ теперь мусѣла стати ёму въ пригодѣ. Вѣдъ часу до часу кидавъ докола страждущимъ поглядомъ, немовъ надѣявся, що хто небудь пригадає ёму те, що забувъ. Вперъ очи въ Аркадія. И наразъ выдалось, що въ очахъ ёго заблысъ промѣнь надѣвъ; поступивъ крокъ, далѣ три кроки напередъ, все ще въ вояцкѣй поставѣ. Всѣ ждали, що зъ того буде.

— Я маю хибу, ваше превосходительство, я слабосильный, малого росту и не здалый до вѣйсковой службы, — проговоривъ вѣнъ.

У всѣхъ, хто бувъ въ свѣтлицѣ, сердце стислося при тыхъ словахъ, и при всѣй твердости своего характеру Улянъ Мастаковичъ таки не мѡгъ здержатися, щобъ не проронити одной слѣзы. — Выведѣть ёго! — сказавъ кивнувши рукою.

— Лобъ! — сказавъ Вася пѡвголосомъ, потому зробивъ вояцкѣй зворотъ на право кругомъ — и выйшовъ зъ свѣтлицѣ. За нимъ поперли всѣ, що интересувались ёго долею. Аркадѣй протискався помѣжь ними. Васю помѣстили въ приѣмовѣй, поки не прибуде инструкция и вѡзъ, що мавъ завезти ёго до больницѣ.

Тутъ вѣнъ сидѣвъ очевидно въ глубокомъ смутку. Кого пѡзнавъ, усякому кланявся, мовъ прощався зъ нимъ. Ненастанно глипавъ на дверь, ждучи поки прийдуть по нѣго. Всѣ обступили ёго тѣснымъ кружкомъ, всѣ хитали головами, раду радили. Многихъ здивувала ёго исторѣя, котра вѡдъразу всѣмъ зробилася звѣстною; одинъ розумували, другѣй жалкували и хвалили Васю; такѣй, мовлявъ, скромный, тихѣй, молодой чоловѣкъ, такѣй надѣвъ подававъ! Розказували, якъ вѣнъ трудився, вчився, старався набрати освѣты и оглады. Власною силою выгарбався зъ пылу! — замѣтивъ хтось. Зъ особливимъ зрушеньемъ згадано про ласку, яку ёго превосходительство Васеви показували. Деякѣй старались пояснити, вѡдки взялася у нѣго та думка, що ёго за нескѡнченье работы вѡддадутъ въ рекруты. Се мабутъ вѡдти пѡшло, що нещасный недавно выписанный збѣставъ зъ обовязку уплаты податкѡвъ и за вѣставленьемъ Уляна Мастаковича, котрый дуже цѣнивъ способность, послухъ и ёго рѣдку лагѡдность, надѣлений рангою першой клясы.

Въ кѡнцѣ явились сторожѣ въ супроводѣ лѣкаря больничного, зблизились до Васѣ и сказали ёму, що пора йти. Вѣнъ схопився, занепоковвся и пѡшовъ за ними, водячи докола очима, немовъ шукавъ когось.

— Васю, Васю! — скрикнувъ хлипаючи Аркадѣй. Вася зупинився и Аркадѣй протисся ажь до нѣго. Пѡслѣдний разъ кинулись собѣ въ обѣймы и сильно притисли другъ друга до

грудей... Сумный то бувъ видъ. Якесь дивне, безконечне горе вытискало имъ слёзы зъ очей...

— На, на... вѣзьми... сховай се! — сказавъ Шумковъ, выткаючи паперецъ Аркадієви въ руку. Они ще готові менѣ й се вѣдняти. Сховай, а колись опбеся принесешь менѣ... сховай!

Не скбнячивъ, — ёго покликали. Швидко збѣгъ вѣнъ долѣ сходами, вѣмъ махаючи на прощанье. Розпука малювалась на ёго лицѣ. Ось ёго посадили до воза и повезли... Аркадій розвинувъ паперецъ: въ нѣмъ находився чорный локонъ Лізочки, зъ котрымъ Шумковъ до остатку не хотѣвъ розстатися. Горячі слёзы полились зъ Аркадієвыхъ очей: „Бѣдна Лізочка!“

По урядовѣй годинѣ пѣшовъ вѣнъ на Коломну до Артемієвыхъ. Замовчу про враженье ёго оповѣданя.

По двохъ рокахъ зустрѣвъ Аркадій Лізочку въ церквѣ. Она була за мужемъ; за нею йшла нянька зъ дитиною. Поздоровились и довгій часъ старались не згадувати о минувшѣмъ. Лізочка сказала, що она, Богу дякувати, щаслива, и не бѣдує, що чоловікъ ви добрый, любить вѣ... Але наразъ, посередъ бесѣды, очи ви залились слѣзми, голосъ ви урвався, — вѣдвернулася и прилякла, щобъ скрити передъ людьми свое горе.

З м ѣ с т ъ :

	Стор.
Слѣпенька, Вагнера	1
Чотыри днѣ, Гаршина	29
Меліса, Бретъ-Гарта	41
Нападъ на млынъ. Ем. Золя	71
Малюнки вуглемъ, Генр. Сѣнкевича	103
Нелльо и Патрашь, Уіды	166
Хоре сердце, Фед. Достовского	186

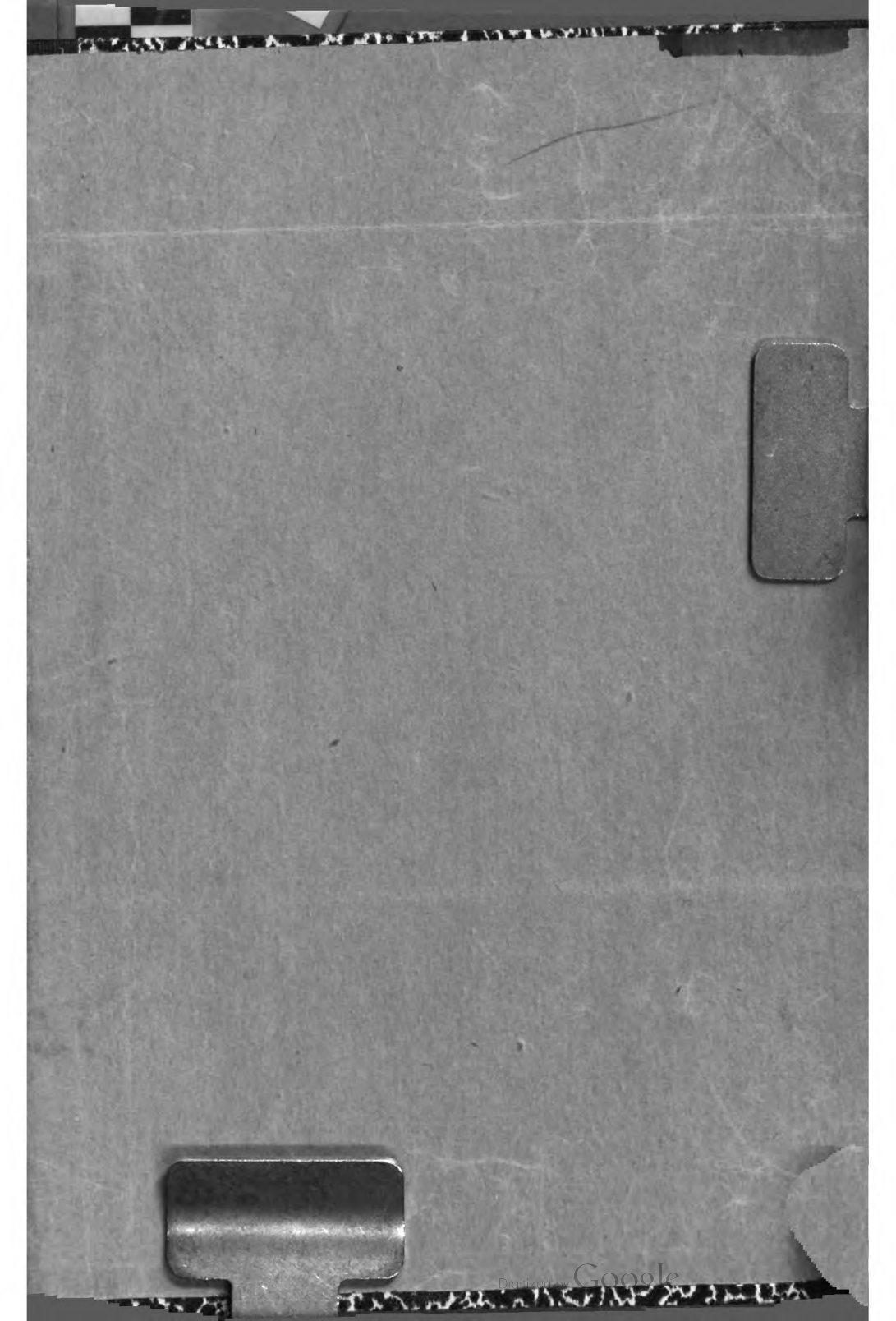

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 082070654

